

N Á R O D O P I S N Á

Revue

1/2002

NÁRODOPISNÁ REVUE 1/2002, ročník XII

(XXXIX. ročník Národopisných aktualit)

VYDÁVÁ Ústav lidové kultury, 696 62 Strážnice, ČR

REDAKČNÍ RADA: Jan Blahůšek, Hana Dvořáková, Josef Jančář, Richard Jeřábek, Eva Krekovičová, Jan Krist,
Vlasta Ondrušová, Martina Pavlicová, Karel Pavlišťík, Daniela Stavělová, Lucie Uhlíková, Miroslav Válka

Šéfredaktor: Jan Krist

Redaktorka: Martina Pavlicová

Výkonná redaktorka a tajemnice redakce: Lucie Uhlíková

Výtvarná spolupráce: Dana Chatrná

Tisk: LELKA, Dolní Bojanovice

ISSN 0862-8351

N Á R O D O P I S N Á

revue

1/2002

OBSAH

Studie a články

Lašsko, Kravaňsko a Hřebečsko - národopisné oblasti na etnických a kulturních rozhraních (<i>Richard Jeřábek</i>)	5
Národopis Hřebečska (<i>Karel Severin</i>)	16
Příspěvek k etnografické rajonizaci západní Moravy. Zpráva o „Horácích“ ze 16. století (<i>Miroslav Válka</i>)	27
Svatební pláštěnka jako relikt renesančního oděvu (<i>Alena Jeřábková</i>)	32

Fotografická zastavení

Hřebečsko (<i>Helena Beránková</i>)	37

Proměny tradice

Loketský zlidovělý šperk (<i>Alena Křížová</i>)	40
Některé obyčeje jarně novoročního cyklu u českého a německého etnika v oblasti Hané a Nížkého Jeseníku (<i>Vladimír J. Horák</i>)	43

Společenská kronika

Jaromír Nečas osmdesátníkem (<i>Jiří Plocek</i>)	47
Miloš Štědroň má šedesát let (<i>Jan Blahůšek</i>)	48
45 let souboru Šumava z Klatov (<i>Zdeněk Vejvoda</i>)	49

Konference

Konference Tradice lidové kultury v kulturním vývoji České republiky (<i>Marta Toncrová</i>)	49

Přehlídky

Etnofilm Rožnov 2001 (<i>Jana Tichá</i>)	50

Výstavy

Sláva barokního venkova (<i>Daniel Drápala</i>)	51
Aniččiny šátky. Šátky a ženy na konci 20. století (<i>Miroslava Ludvíková</i>)	53

Festivaly, koncerty

Vánoční pohlázení - Hradišťan v Plzni (<i>Zdeněk Vejvoda</i>)	53

Zprávy

Poznávací exkurze mladých etnologů ve Strážnici (<i>Klára Kašparová, Pavel Císarík</i>)	54

Recenze

L. Kybalová: Dějiny odívání - středověk (<i>Martin Šimša</i>)	54
M. Csáky - E. Mannová: Kolektívne identity v strednej Európe (<i>Jana Nosková</i>)	55
J. Pajer: Novokřtěnské fajánse ze Strachotína (<i>Miroslav Válka</i>)	56
Acta musealia 2001/2 (<i>Josef Jančář</i>)	57

Polemiky

Poznámka k diskusi ETNO 2001 (<i>Martina Pavlicová</i>)	57
K recenzi R. Jeřábka Romisté by neměli cigánit (<i>Ilona Lázníčková, Jana Horváthova</i>)	58
K recenzi Life in Black and White (<i>Eva Davidová</i>)	60
„Potrefené“ romistky se ozvaly (<i>Richard Jeřábek</i>)	60

UNESCO

Nové projekty UNESCO (<i>Josef Jančář</i>)	62

Resumé

64

NA ZÁVĚR SERIÁLU PŘÍSPĚVKŮ KE STUDIU ETNOGRAFICKÉ RAJONIZACE MORAVY A SLEZSKA

V letech 1992 - 2001 probíhal každoročně pod hlavičkou Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně cyklus seminářů s exkurzemi nazvaný *Profil národopisného regionu*, v němž jsme posluchače a další zájemce seznamovali s průběhem formování, jakož i s lidovou kulturou výrazných etnografických celků na Moravě, ve Slezsku a výjimečně také v Čechách. Postupně jsme se věnovali Hané i s bývalým německým ostrůvkem na Vyškovsku, dále Valašsku, Horácku, hanáckému Slovácku, těšínskému Slezsku s výjezdem do Krakova, Podluží, Chodsku s účastí na svatodušních obyčejích v Bavorsku, Horňácku a Kopanicím v době fašankových obchůzek, Lašsku a Kravařsku, a konečně v roce 2001 Hřebečsku. Smyslem této pedagogické akce nebylo obeznámit účastníky pouze s odlišnou skladbou i tvářností projevů lidové kultury, nýbrž poukázat také na příčiny a důsledky etnografické rajonizace jako procesu, který provázal po několik století vývoj lidové kultury českého národa a etnických minorit na historickém českém území. V oblastech někdejšího i současného výskytu jinonárodních menšin jsme se alespoň okrajově dotkli vztahů k lidové kultuře horního Slezska, na jižní Moravě jsme se obírali otázkou možného vlivu charvátských kolonistů na kulturu starousedlíků, a na konec uplynulé dekády jsme zařadili dvě z oblastí, v nichž žila do poloviny 20. století poměrně kompaktní populace německá, tj. Kravařsko a Hřebečsko.

Při neuvěřitelně nízkém počtu interních pracovníků univerzitního ústavu bychom stěží zvládli celou šíři problematiky, která vyvstávala nejen z pestrosti témat, ale také z komplikované dostupnosti spolehlivých podkladů pro možnost nastínit specifičnost všech oblastí zahrnutých do tohoto záměru. S žádostí o aktivní účast jsme se tedy obraceli na naše absolventy, doktorandy i penzionované kolegyně a kolegy z pracovišť Akademie věd ČR, Moravského zemského muzea, Památkového ústavu a zčásti též z regionálních muzeí, kteří se podíleli na referátech, na zprostředkovávání návštěv muzeí a památkových objektů v terénu. Za jejich obětavou a nezištnou pomoc jim upřímně děkujeme. Máme za to, že tento náš pedagogicky zaměřený projekt mohl být přínosný zvláště pro ty posluchače, kteří během pěti let studia využili možnosti navštívit několik etnografických regionů a dost podrobně se obeznámit s jejich vznikem, vývojem a charakteristickými projevy lidové kultury. Výběr z přednesených příspěvků jsme uveřejnili v *Národopisné revui* 1994, 1996, 1997, 1998, 2000 a 2001, aby-chom tak usnadnili přístup k relevantním a aktuálním informacím o etnografické rajonizaci a diferenciaci širokému okruhu zájemců.

R.J.

LAŠSKO, KRAVAŘSKO A HŘEBEČSKO - NÁRODOPISNÉ OBLASTI NA ETNICKÝCH A KULTURNÍCH ROZHRAŇÍCH

Richard Jeřábek

Lašsko a Kravařsko

Spojení Kravařska a Laška do programu jednoho ze seminářů v cyklu Profil národopisného regionu nebylo náhodné a nevyplynulo z pouhé skutečnosti, že jde o dvě sousední území. Vycházelo totiž ze záměru poukázat na to, čím mohla být v historickém vývoji ovlivňována hranice mezi oběma celky s odlišným etnickým původem obyvatelstva a v důsledku toho pak s rozdílným jazykem, resp. nářečím, a odlišnou tradiční kulturou, popřípadě jak mohla neustálená a matná hranice oddělovat příslušníky dvou národů jazykově a kulturně sice rozličných, avšak etnickým původem spřízněných. V prvním případě jde o rozhraní mezi Kravařskem, které bylo od středověku až do doby krátce po druhé světové válce osídleno německým živlem a kde se české obyvatelstvo v mnoha obcích ocitlo v menšině, a západní částí Laška, částečně i severního Valašska, kde tvořil naprostou většinu osídlení lid českého, resp. moravsko-slovenského původu. Někteří autoři, například v roce 1838 Alois Maniak, sice usoudili, že německý a slovanský element na Kravařsku a Lašku splýval v jedno, ale tento názor má jen velmi omezenou platnost, již mohou potvrdit zejména okrajová pásma. V druhém případě jde o východní část Laška, kde se české obyvatelstvo mísilo s živlem polským a kde proto nevznikla tak strmá a neprostupná jazyková a kulturní bariéra.

Lašsko s Lachy, které nese umělé, zřejmě novodobé označení oblasti a obyvatelstva, leží v pásmu mezi Kravařskem, Valašskem a nikoli etnografickým, nýbrž historickým celkem těšínského Slezska, na jehož území se na severu postupovalo s oblastí osídlenou tzv. Vasrpoláky, která zasahovala poměrně hluboko do polského i někdejšího německého etnického území.

Jméno Lachů bylo sice použito už v roce 1775 v těšínském urbáři pro obyvatele nížinné oblasti na Těšínsku, avšak z této ojedinělé zprávy neplyne, zda anebo jak je chápal nebo používal místní lid. Většina autorů prací o obyvatelstvu Moravy z přelomu 18. a 19. století Lachy ještě neuvádí a při zmínkách o území, které bylo později spojováno s jejich výskytem, charakterizuje místní lid jinak; např. Karel Josef Jurende připsal v roce 1815 tuto oblast až po Místek Valachům a na soutoku Odry, Opavy a Ostravice slovanským Slezanům. Jméno Lachů nepojal do mapy Moravy a Slezska ani Josef Bayer, ač jiné etnografické skupiny i s více či méně přesvědčivým náznakem jejich rozsídlení uvedl. Teprve v práci Aloise Maniaka z roku 1839 se zmiňují Lachové jako slezští Slova-

né žijící jen na malém okrsku a tvořící přechod od Moravanů k Polákům. Od Moravanů se lišili nářečím, výslovností, v kroji se prý blížili Němcům z Kravařska. V téže době vyslovuje jejich pojmenování bez jakýchkoli podrobností též Pavel Josef Šafařík. Avšak Bedovi Dudíkovi v sedmdesátých letech 19. století Laši splynuli s Vasrpoláky z blízkého Slezska.

Také mladší zprávy nasvědčují spíš tomu, že jméno Lachů nebylo obecně rozšířeno, a pokud se vyskytovalo, připisoval se mu pejorativní význam; užívali je podle všeho jen obyvatelé horských oblastí Moravskoslezských Beskyd, sami zvaní jako horští Valaši, pro lid v nížinách horního povodí řek Visly, Olše, Ostravice a snad později též Odry. Z toho, že se vedle sebe, popřípadě proti sobě, staví obyvatelstvo horských oblastí východní části Moravskoslezských Beskyd - Górale,

Starý frýdecký kroj. Sláma: Putování po Slezsku.

tedy horalé, a obyvatelstvo nížin - Laši, usuzuje se někdy, že obě pojmenování vznikla a šířila se v souvislosti s tzv. valašskou kolonizací v západních Karpatech, perzonifikovanou též goralským živlem. V rozporu s tím je ovšem okolnost, že ti, kteří byli svými sousedy označováni za Lachy, sami se víc považovali za Valachy, tedy za lid přínaležející z nemalé části ke karpatským osídlencům. Snad to vyplývalo ze skutečnosti, že na hukvaldském panství vsutku sídlilo obyvatelstvo valašského rázu.

Ještě na počátku 20. století píše Čeněk Ostravický, že „vědomí kmenové není u moravských Lachů valně vyvinuté, Lach všeobecně nazývá řeč svou řečí moravskou a sebe zve prostě Moravcem a když už, tedy se prohlásí spíše Valachem než Lachem, za to však rád svého bližního nazve Lachem, což pak vždycky pohanou vyzní“. Zmínky o kmenovosti Lachů, které jsou běžné, i když v souvislosti s jinými skupinami obyvatelstva na Moravě zcela neodůvodněné, zmnožily se a zesílily ve vlastivědné produkci 19. století, naposled

Výsek z mapy Moravy a Slezska od Josepha Bayera z doby před polovinou 19. století, na níž je vyznačeno Kravařsko (Das Kuhlaendchen).

ještě v meziválečném období, a doznívaly i po druhé světové válce, a to hlavně v četných diletantských publikacích zavlé-
ho propagátora Lachů Joži Vochaly, autora archaického ná-
zvu Lachy-znějícího podobně jako Čechy - pro Lašsko a za-
stávce ideje samostatného lašského národa na rozlehlém
území středovýchodní Evropy. Též pod vlivem jeho četných
knižních i časopiseckých prací se zapomnělo na původnější,
realističtější pojetí moravského a slezského Laška jako ne-
velkého území jižně od Ostravy, kolem Kopřivnice, Příbora,
Frýdku a Místku, Frýdlantu nad Ostravicí, a částečně i v sou-
sedství Štramberka a Frenštátu pod Radhoštěm na přecho-
du k Valašsku. Jde o oblast, jejíž název se vynořil teprve se

vzrůstajícím vlastivědným zájmem na přelomu 19. a 20. stole-
tí, o oblast, která se na jihu odlišovala částečně lidovou kultu-
rou a především nářečím od Valaška, ale hlavně na západě
celkovým charakterem od poněmčeného Kravařska. Podle
Joži Vochaly ovšem zabíralo „kmenové“ území Lachů celé te-
ritorium východně od Sudet a severně od Karpat až po horní
Povislí, ostatně v souladu s některými staršími zprávami až
po malopolské Krakovsko a Sandoměřsko, tedy území osíd-
lené snad na úsvitu slovanských dějin Holasici, s nimiž Vocho-
la ztotožnil novodobé Lachy. Jeho spekulace dovedl až k ab-
surdní ideji „lašského národa“ Erwin Goj, známější pod básnic-
kým pseudonymem Ďndra Lysohorský.

Obchůzka s Ježíškem na Kravařsku. Xylografie R. von Ottenfelda z konce 19. století.

V průběhu vývoje snah o vymezení etnografické skupiny Lachů a etnografické oblasti Lašska komplikovala situaci ještě okolnost, že v 19. století, hlavně kolem jeho poloviny, zaměňovali někteří autoři, zvláště němečtí, Lachy stzv. Vasrpoláky, což se ovšem vztahuje spíš k území slezských, popř. polských Lachů. Pokud bychom vůbec přistoupili na to, že se Laši zformovali ve svébytnou etnografickou skupinu, bude případnější chápat je ze zřetele národopisné diferenciaci českých zemí jako část převážně českého živlu usedlou zčásti na Frenštátsku, Štrambersku a Kopřivnicku, na Příborsku a Frýdecku-Místecku, popř. ještě na Ostravsku, ovšem v době před přílivem etnický cizích elementů v důsledku těžby uhlí a indus-

trializace kraje. Pak by šlo v podstatě o tu část českého obyvatelstva severovýchodní Moravy a přilehlé části těšínského Slezska, která se kulturně ocitá na hranici Hané, event. Záhoří, a Valašska, ale též národnostně smíšeného Kravařska, a která nezdělala, ba ani si sama od sebe nevypěstovala etnografické povědomí vzájemnosti a kulturní jednoty.

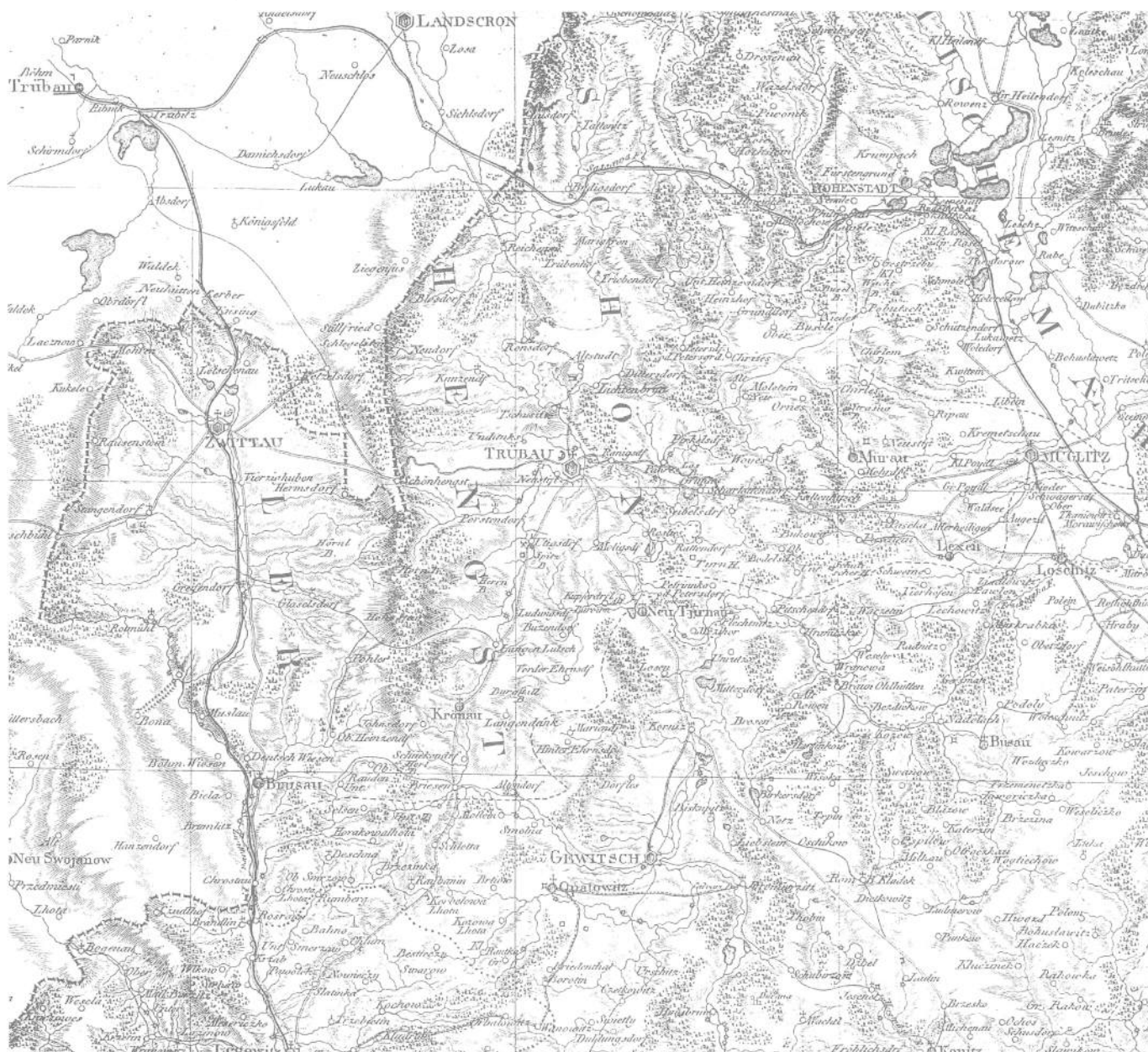
Znalec Místecka Antonín Přecechtěl usoudil ještě v roce 1934, že „Lašsko se opozdilo kulturně za ostatní Moravou. Přispěla k tomu tuhá germanisace na jedné a polonisace na druhé straně (Těšínsko), takže lašský lid nevěděl nakonec, čím je. - Zde vzniklo ono pověstné: My nejsme sú Slovani, my nejsme sú Němci, my jsme sú Mistečani.“ V etnografické skupině La-

Objížďka o velikonoční neděli v okolí Nového Jičína. Xylografie R. von Ottenfelda z konce 19. století.

chů - vlastně uměle a cíleně odvozené - je pak možno vyčleňovat různá lokální seskupení podle rázu jednotlivých složek lidové kultury, hlavně tradičního kroje. Jím se například obyvatelé Frenštátska odlišují od lidu na ostatním Lašsku a přibližují se víc k Valachům na Rožnovsku. Vymezování Lašska podle nářečních kritérií může sice platit v dialektologii, nelze je však považovat za závazné pro národopisné úvahy, protože hranice dialektů a kulturních jevů se nezdá značně lišit.

žují se víc k Valachům na Rožnovsku. Vymezování Lašska podle nářečních kritérií může sice platit v dialektologii, nelze je však považovat za závazné pro národopisné úvahy, protože hranice dialektů a kulturních jevů se nezdá značně lišit.

Výsek z mapy Moravy a Slezska od Josepha Bayera z doby před polovinou 19. století, na níž je vyznačena oblast Hřebečska.

Retrospektivně se tedy Lašsko jeví jako příklad literární mystifikace na základě neoprávněného předpokladu existence historicky neprokazatelného kmene Lachů a jeho území, předpokladu, který ještě na konci 20. století dozníval v obecnějším povědomí jako ohlas amatérské produkce z konce 19. století. Tato fikce se zrodila z několika komponent souvisejících spolu jen velmi volně: z posměšného či hanlivého pojmenování Lach ve smyslu „pobuda, ničema“, z lidové mluvy označené dialektologií 19. století za lašské nářečí, resp. za laštinu, z některých regionálních rysů lidové kultury, ale hlavně z politicky motivovaných snah o ovládnutí českého Slezska a severovýchodní výspy Moravy jedním ze tří národních živlů, které v této oblasti sídlily. Proti polskému úsilí prokázat, že Knížectví těšínské ještě i po rozpadu rakousko-uherského mocnářství a po rozdělení bývalého knížectví mezi následnické státy zůstává jako celek polským etnickým územím, a proti německému programu tzv. šlonzáctví, živili čeští nacionalisté především ideu Lachů a Lašska jako dědictví po zašlé staroslovanské formaci. Úspěchu mělo napomáhat nevyvinuté národní uvědomění všech etnických složek obyvatelstva.

Výšek z mapy obyvatelstva Moravy a Slezska od K. Kořistky z roku 1861.

Dnes ovšem užíváme pojmenování Lachů a Lašska také pod sto let působícím vlivem jejich popularizace uměleckými díly, která je zbavují někdejšího pejorativního příděchu, jako například Lašské tance od Leoše Janáčka.

Kravařsko, něm. Kuhländchen, Kuhländl, Kuhlendl, Kuhl-land, Kuheland apod., představovalo pevným seskupením německých obcí tak říkajíc německý jazykový ostrov nebo spíš poloostrov napojený na severní straně na souvislé pásmo německého osídlení části severní Moravy a Slezska; ve svém celku, tedy včetně pomezních obcí s českou většinou, bylo možno Kravařsko chápat jako přechodnou národopisnou oblast se smíšeným německo-českým obyvatelstvem. Rozkládala se po obou stranách Moravské brány kolem Oder, Nového Jičína a Příbora.

K německé kolonizaci došlo po zpusťování kraje za mongolských nájezdů po roce 1241 a podporoval ji jednak olomoucký biskup Bruno ze Šaumburku, jednak rod pánů z Kravař, jemuž od druhé poloviny 13. století toto území náleželo. Německý název oblasti snad poprvé vnesli do literatury v roce 1786 František Josef Schwoy ve své topografii Moravy a Jan Nepomuk Alois Hanke z Hankenštejna ve své *Bibliothek der Maehrschen Staatskunde*; podle něho byl „hlavním městem“ Kravařska Nový Jičín. Naproti tomu Karel Josef Jurende v roce 1815 označil za středisko Kunvald, nynější Kunín, a obyvatelé zvané Kuhländler shledal za výrazně odlišné od sousedních jesenických Němců. Německé označení lidu na Kravařsku vzniklo asi dost pozdě, jak tomu nasvědčuje jeho absence v mnoha dobových spisech i v mapách: Bayer uvádí ve své mapě Moravy a Slezska názvy etnografických skupin, jen jednou se uchyluje k užití názvu oblasti, a to právě v případě Kravařska - Das Kuhländchen. Ani české pojmenování obyvatelstva se nepoužívalo, jen Josef Heřman Agapit Gallaš je označil za Kravamičky a popsal jejich osobitý kroj.

Od počátku 19. století se vedly spory o německý nebo český původ názvu Kravařska. Nad domněnkou, že by mohl být odvozen od jména pánů z Kravař, majitelů tohoto území ve 14. a 15. století, zvítězil podle většiny německých i českých badatelů názor, že jméno Kravařska souvisí s rozšířeným a proslulým chovem hovězího dobytka.

Název je pravděpodobně německého původu, zpopularizovala jej vlastivědná literatura od konce 18. století, z níž pak pronikl i do lidového prostředí. Jeho český překlad, který se obecně ujal až koncem 19. století, zavedl v podobě Kravařsko Alois Vojtěch Šembera v roce 1859. Nositeli etnografické specifičnosti této oblasti byli především němečtí osadníci, kteří se od okolních obyvatel lišili typy obydlí, krojem a obyčejí.

Topografické práce z počátku 19. století zahrnovaly do Kravařska 26 obcí a dalších 18 sporných obcí, celkem tedy 44 obcí, z nichž většina ležela na moravském území a jen 10 ve Slezsku. Z celkového počtu bylo 37 obcí německých od středověku nebo poněmčených v průběhu 16.-18. století a jen 7 obcí českých. Podle jedněch autorů náleželo ke Kravařsku až 70 obcí, z toho 10 českých, podle jiných celkem pouze 18 obcí, z nichž 3 byly české, popřípadě ještě dalších 9 obcí, z toho však jen jedna česká. Do těchto naprosto nespolehlivých odhadů se přirozeně promítaly nacionalistické tendence ze strany německých badatelů a proti nim snahy českých pisatelů prokázat původnost a kontinuitu českého osídlení Kravařska. Údaje o charakteru osídlení objektivně doplnili a ověřili zejména sídelní geograf Zdeněk Lázníčka, jakož i historik a archivář Adolf Turek. Po pronikavé změně etnické struktury obyvatelstva na Novojičínsku po druhé světové válce, jehož národopisný profil se pokusila charakterizovat etnografka Zdena Vachová, ztratily ostatně spory o národnostní charakter Kravařska smysl, protože jako národopisná oblast se smíšenou německo-českou kulturou v podstatě nenávratně zaniklo.

Z této charakteristiky národnostní situace na severovýchodní Moravě a v části našeho Slezska bude třeba vycházet v dalších úvahách národopisného bádání, které zůstává v českých zemích stranou pozornosti, zatímco ze sudetoněmecké strany se jim věnuje mimořádná pozornost.

Hřebečsko

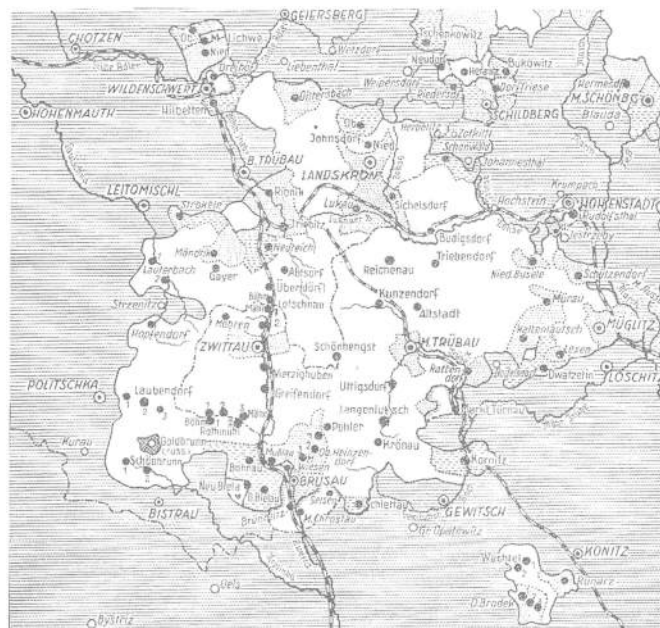
Mezi objekty, jež zůstaly i po druhé světové válce předmětem německého badatelského zájmu, se přirozeně udrželo také Hřebečsko, v německém názvosloví Schönhengst, Schönhengsterland, popř. ze správního zřetele Schönhengstgau. Bylo je možno vnímat ze dvou odlišných úhlů: jednak s přihlédnutím k prolínání českého a německého živlu jako jednu z etnografických oblastí českých zemí, jednak s ohledem na kompaktnost území a na převahu německého obyvatelstva ve většině obcí jako německý jazykový ostrov (Sprachinsel) v českém, resp. moravsko-českém obklíčení.

Jako první popsal soustavněji Hřebečsko a jeho obyvatel v roce 1813 Karel Josef Jurende, který při cestě k německým obyvatelům severní Moravy a Slezska zavítal také na Moravskotřebovsko a Svitavsko. Přesné informace mu poskytoval znalý, zkušený a důstojný hostinský A. W. Německé a z toho též české pojmenování Hřebečska odvodil Jurende od průmysku Hřebeč (Schönhengst) a vymežil je okolím měst Moravská Třebová, Svitavy, sahajícím až k Lanškrounu, Litomyšli a Zábřehu. Uvnitř této oblasti vedl rozhraní mezi dvěma navzájem obtížně srozumitelnými německými dialekty: užívá-

teli jednoho z nich byli obyvatelé Horního lesa zvaní Oberwälder, žijící na panství litomyšlském a svitavském nad průsmykem vedoucím do Čech. Sám ovšem věnoval pozornost druhé skupině, která žila na Moravskotřebovsku a již se říkalo Unterwälder.

Rozsah Hřebečska názorně a přesvědčivě zobrazují některé mapy z doby od první poloviny 19. století až do poloviny 20. století, tedy do chvíle, kdy byli němečtí občané po zdrcující porážce Třetí říše nuceni opustit Československou republiku; poté je tato oblast v poněkud expanzivním pojetí součástí mapek provázejících sudetoněmecké publikace a zachycujících někdejší rozsah výskytu německého živlu v českých zemích.

Snad jako první vyznačil Hřebečsko na mapě Moravy a Slezska kartograf Joseph Bayer pojmenováním obyvatel Schönhengstler, jež bylo odvozeno od německého názvu obce Hřebeč ležící v Třebovském mezihoří pod vrcholem hory Hřebeč (též Hřebečov, 623 m). Hranice rozsídlení obyvatel Hřebečska jako jednoho z moravských lidových či národních kmenů (Völkerstämme), jak je označovala dobová terminologie, vedl od území Čech jižně od dnešní Březové nad Svitavou (Brüsau) severovýchodním směrem nad Městečko Trávku (Neu Türrau), dále kolem Líšnice (Lexen) a Mohelnice (Müglitz), kde se stáčela na severozápad a poblíž Štítů

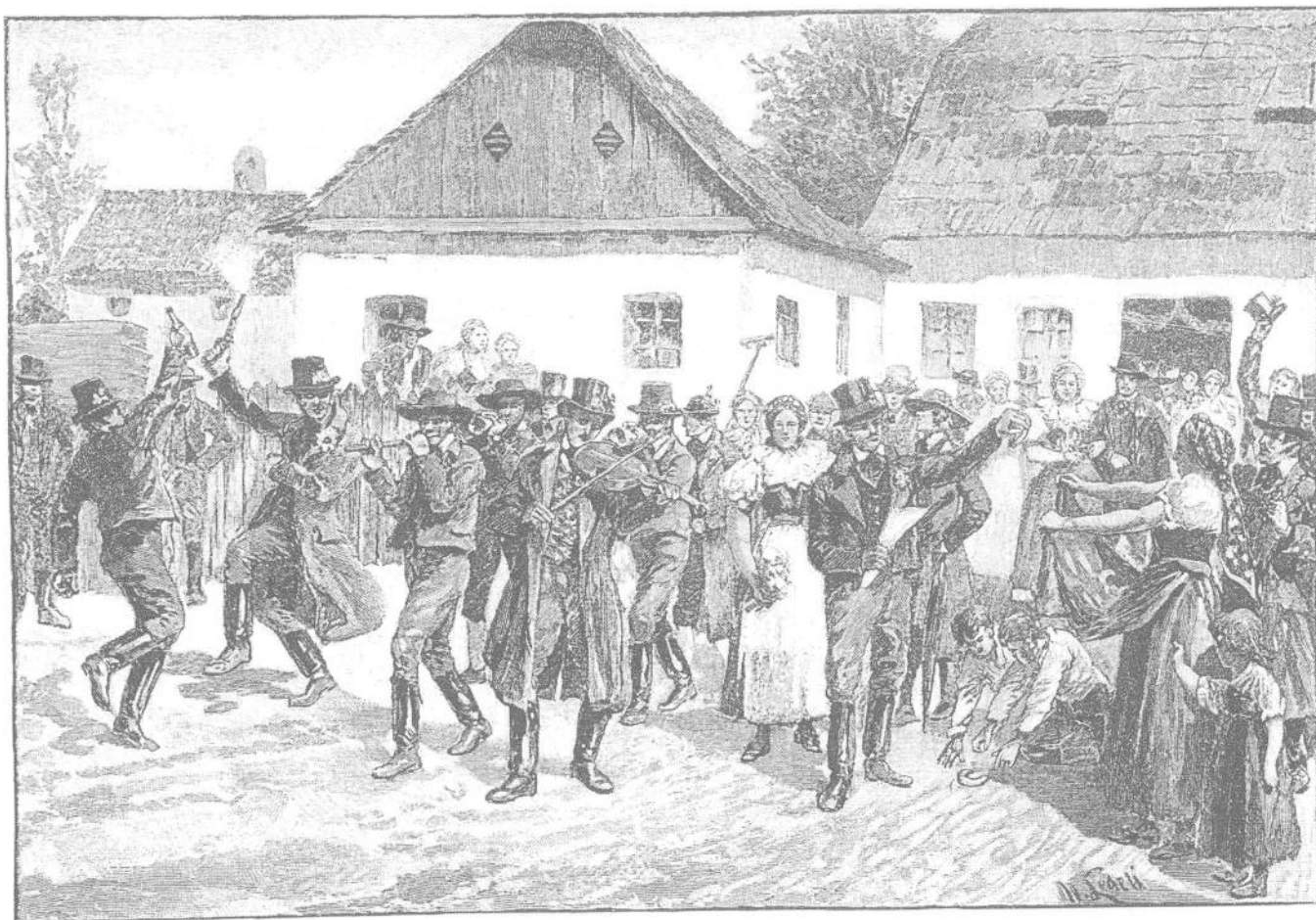

Mapa Hřebečska z první čtvrtiny 20. století s rozlišením území obývaného Čechy a Němci.

(Schildberg) zase ústila do Čech. Přibližně do téhož území na Moravě je zasadil v roce 1861, aniž by však vyznačil jejich hranice, geograf a topograf Karel František Edvard Kořistka, rodák z Březové nad Svitavou. Obdobně zakreslil jazykovou situaci v této oblasti s velkou přesností a objektivitou profesor českého jazyka a literatury na vídeňské univerzitě Alois Vojtěch Šembera ve své podrobné Mapě země moravské (S částmi pohraničními Slezska, Čech, Rakouska i Uher), vydané čtyřikrát v letech 1850-1881. V podstatě se s jeho vymezením shoduje též etnická hranice Hřebečska, jak ji na základě demografických zjištění stanovil v roce 1926 Antonín Boháč ve své nástěnné Národnostní mapě republiky Československé ještě nadto opatřené textovým svazkem obsahujícím podrobné procentuální údaje o poměru českého a německého

obyvatelstva v první čtvrtině 20. století. S jeho zjištěními korespondují také anonymní schematická mapka z roku 1931 a náčrt situace v díle Ernsta Schwarze o místních jménech jako historickém prameni. K pronikavé změně došlo až po druhé světové válce, kdy Hřebečsko jako německá národopisná oblast nadobro zmizelo z etnické mapy českých zemí.

Hřebečsku se jako jedné z převážně německých oblastí českých zemí věnovala nesrovnatelně větší pozornost v části německé vlastivědné a národopisné produkce, zejména ze strany Sudetoněmeckého archivu (Sudetendeutsches Archiv) v Mnichově, podstatně menší ze strany Komise pro východoněmecký národopis při Německé národopisné společnosti (Kommission für ostdeutsche Volkskunde in der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde v orgánu Jahrbuch für ost-

Svatební průvod na Hřebečsku. Xylografie M. Ledelliho z konce 19. století.

deutsche Volkskunde, v jehož bibliografickém rejstříku se Hřebečko v rozpětí tří desetiletí objevuje všehovšudy sedmkrát). Hřebečko je zastoupeno četnými tituly v soupise rozmanitých příspěvků v díle Repertorium der Periodica. Zeitschriften, Jahrbücher, Zeitungen, Traditionsblätter und Kalender im Johannes-Künzig-Institut für ostdeutsche Volkskunde (Freiburg 1987): *Schönhengster Bote* 1950, 1951, *Schönhengster Heimat* 1952n., *Schönhengster Heimatbrief* od 1948, *Schönhengster Heimatbrief für die Vertriebenen des Landkreises Zittau*, *Schönhengster Heimatkalender* od 1955, *Schönhengster Jahrbuch* od 1956, *Mitteilungen zur Volks- und Heimatkunde des Schönhengster Landes 1911-1937*, *Heimatbrief des Schönhengster Oberlandes* od 1948, *Heimatbrief des Schönhengster Unterlandes* od 1952, *Trauer deutscher Schönhengstgau* od 1949. Avšak v generálním registru ústředního německého časopisu Zeitschrift für Volkskunde za léta 1891-1994, který poskytuje nejúplnější a nejrepresentativnější představu o dlouhodobém zaměření německé národopisné vědy, o jejich stěžejních problémech a tématech, se nevyskytuje vůbec.

Závěrem

V německých společenských vědách se studium vlastních izolovaných menšin v zahraničí, jakou byli také obyvatelé převážné části Kravařska a Hřebečka, chápe většinou jako součást bádání o jazykových ostrovech - *Sprachinselforschung*. To se označuje - pokud jde o široce pojaté sledování vazeb na mateřské etnikum a vnímání příslušnosti k němu, tj. o kvalitu německví - jako *Sprachinseldeutschtum* nebo *Sprachinsel-Volkstum*, konkrétně v národopisu pak jako *volkskundliche Sprachinselforschung*, popřípadě jako *Sprachinselveitskunde*. Kde se tyto pojmy vzaly, jak a proč se ujal ve vědě? Pokusme se na tuto otázku odpovědět prostřednictvím kritických názorů několika předních německých národopisců.

Pojem „jazykový ostrov“ (*Sprachinsel*) fungoval jako vcelku neutrální v 19. století, avšak v dosti omezeném smyslu, převážně jen v jazykovědném bádání. Krátce po první světové válce došlo ke sběrům materiálu v hraničních zónách a jazykových ostrovech, které přinášely překvapivě bohatou zeň starobyklých životních forem (Matthias Zender). Národopis jazykových ostrovů se totiž pídil po reliktech a sklízel v jazykových ostrovech jejich bohaté doklady, neboť v prostorově - a tím také časově - odtržených oblastech byla často minulost vskutku ještě izolovaná, tedy podle mínění badatelů „pravá“.

Jenže ve třicátých letech byl už německý národopis předurčen k tomu, aby mimo jiné prostřednictvím bádání o jazykových ostrovech podpořil program imperialistických agresí a expanzí (Ingeborg Weber-Kellermann). Ideologicky vyvinuli a formulovali národopis jazykových ostrovů sídelní historik, profesor národopisu v Breslau, dnešní Vratislavi, Walter Kuhn a profesor německého národopisu na Karlově univerzitě v Praze od roku 1928 Gustav Jungbauer, na něž ještě programověji navázal Max Hildebert Boehm a jejich současníci.

G. Jungbauer jako znalec jazykových ostrovů měl za to, že vliv okolních obyvatel je příčinou vzniku nové osobitosti obyvatel jazykového ostrova, která je odlišuje a odcizuje Němcům žijícím v jejich domácím prostředí (*Binnen-deutsche*). Návod k ideologické a politické, popř. mocenské praxi poskytovala práce W. Kuhna, která se zabývala německými menšinami ve východní a jihovýchodní Evropě, kde se v zaostalých oblastech uchovaly četné relikty starých tradic sloužící jako vděčné východisko pro jazykovědná a folkloristická studia. V té souvislosti hodnotil tento přínos M. H. Boehm jako základ, jehož může využít Němec jako misionář, kolonizátor, statkář a sedlák, zakladatel měst, nositel řemeslného i duchovního pokroku. Stěží mohly být příkřeji vyjádřeny služební funkce národopisu pro politickou moc režimu.

Když se tedy mezi dvěma světovými válkami uplatnila metoda jazykových ostrovů v německém národopisu, který svými nacionalistickými tendencemi začal ve vědě prosazovat nebezpečné koncepce, nemohla už být řeč o sousedské vzájemnosti, již původně dostala do vínku. Do popředí vystoupila jako dominantní jazyková situace německých skupin v zahraničí, které žily v izolaci obklopeny cizorodým prostředím a odtrženy od vlastního lidu. Bádání vycházelo z představy, že se nezměněny zachovaly jazykové a kulturní statky, jež si Němci odnesli do nového milieu. Vědecké snahy se stále více zaměřovaly na dokumentování domněle kontinuujících tradic. Vztahy Němců žijících v zahraničí k Němcům v Říši se hodnotily jako pozitivní, zatímco vztahy Němců k cizorodému okolí se považovaly za negativní a za počátek zániku německých etnických skupin v zahraničí.

Jak tomu bylo s německými zahraničními skupinami, upřednostňovaným předmětem národopisného bádání v hitlevské říši, které údajně oddělovala „hluboká duševní propast“ od „národně cizího okolí“? Na tragédii východního a jihovýchodního německví po druhé světové válce měl svůj podíl viny také onen nešťastný národopis jazykových ostrovů se svým hybridem německého šířitelství kultury (*Kulturträger*) a nadlidství (*Herrenmenschen*). V době nacionálního socialismu se ukázalo, jak je předmět bádání - lid - navzdory všem

snahám o nestrannou definici - náchylný k ideologizaci. Do památníku národopisu by měla být podle prozíravých německých národopisců vepsána slova Bertoldta Brechta: „Kdo v naší době řekne obyvatelstvo místo lid a pozemkový majetek místo půda (srv. Blut und Boden), nepodpoří mnohé lži. Odejme slovům jejich hloupou mystiku“ (I.Weber-Kellermann).

Ještě v roce 1949 se Josef Hanika, v meziválečném období významný představitel německého národopisu v českých zemích, pohyboval ve starých kolejích národopisu jazykových ostrovů, v opotřebovaných představách starého ducha lidu: pokud mají být rozlišovány německé a slovanské kulturní statky, platí prý osvědčená formule: německá důstojnost - slovanská nepřímost (W. Emmerich).

Ani v době před první světovou válkou, v meziválečném období a po druhé světové válce nevěnovala však zvláštní pozornost bádání o jazykových ostrovech podstatná část oficiální německé národopisné vědy. Po roce 1945 je dokonce odmítala s odůvodněním, že jako reakci vyvolává poruchy

sociální komunikace mezi Němci a příslušníky jiných skupin, s nimiž žijí, a vede k agresivitě (Ingeborg Weber-Kellermann a Andreas C. Bimmer). Jednou z mála výjimek je studie Clause Jürgena Hutterera o podstatě zkoumání jazykových ostrovů uveřejněná v jazykovědném a literárněvědném orgánu v roce 1963. Dnes je toto bádání o jazykových ostrovech spíš záležitostí amatérské vlastivědy a národopisu, a to zejména z iniciativy sudetoněmeckých organizací. Nejlépe o tom svědčí skutečnost, že bibliograficky je podchycován tento zájem o někdejší německá pásma, areály a enklávy v soupisech vydávaných Sudetoněmeckým archivem v Mnichově. V základních bibliografických soupisech, mj. v Internationale Volkskundliche Bibliographie, kterou vydává Deutsche Gesellschaft für Volkskunde a která současně doplňuje německou národopisnou bibliografii, se práce věnované „Sprachinselforschung und -Volkskunde“ takřka vůbec neobjevují. To je jasným důkazem toho, že oficiální německý národopis se od této zdiskreditované metody distancuje.

Výběr z literatury (chronologicky):

Všeobecně k českým zemím, zvl. Moravě:

- J***de /K. J. Jurendel: *Grundrisse zur Ethnographie Mährens*. Moravia 1815, s. 57-59 a 81-82.
- A. Maniak: *Grundlinien zur Darstellung der mährischen Slavenstämme*. Moravia 1, 1838 /1839/, s. 53-55, 58-59, 61-62 a 65-66.
- C. Kořistka: *Die Markgrafschaft Mähren und das Herzogthum Schlesien in ihren geographischen Verhältnissen*. Wien und Olmütz 1861, s. 252-262.
- A. V. Šembera: *Mapa Země moravské. S částmi pohraničními Slezska, Čech, Rakous a Uher*. Vídeň 1863,²1881.
- B. Dudík: *Catalog der nationalen Hausindustrie und der Volkstrachten in Maehren*. Brünn /1873/.
- A. Boháč: *Národnostní mapa republiky Československé*. Praha 1926.
- E. Pfohl: *Orientierungs-Lexikon der Tschechoslowakischen Republik*. Reichenberg ³1931.
- E. Schwarz: *Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle*. ²München 1961.
- L. Hosák: *K nejstarším dokladům názvů regionů a jejich obyvatelstva na Moravě a k jejich proměnám*. In: Strážnice 1946-1965. Brno 1966, s.195-204.
- R. Jeřábek: *Národopisné oblasti a skupiny na Moravě v díle Františka Bartoše*. Časopis Matice moravské 106, 1987, s. 240-246.
- R. Jeřábek: *Ethnische und ethnographische Gruppen und Regionen in den böhmischen Ländern (17.-20.Jahrhundert)*. Ethnologia Slavica 19, 1987 /1988/, s. 122-164 + 3 mapy v příl. (k tomu Difficile est errata non scribere. Národopisná revue 1992, s. 46-47).
- K. Fojtík: *K etnografickému obrazu Moravy na rozhraní 17. a 18.století*. Národopisné aktuality 27, 1990, s. 145-158.
- R. Jeřábek: *České, moravské a slezské národopisné oblasti*. Opus musicum 22, 1991, s. 58-62.

/RJ/: *Etnografická diferenciace*. In: Slovník české hudební kultury. Praha, Editio Supraphon, 1997, s. 193-201.

Počátky národopisu na Moravě. Antologie prací z let 1786 - 1884 (Sest.

R. Jeřábek). Strážnice 1997.

R. Jeřábek: *Etnické a etnografické skupiny a oblasti*. In: Lidová kultura na Moravě. Vlastivěda moravská sv. 10. Brno 2000, s. 9-29.

Lašsko a Kravařsko:

Moravské Kravařsko (Politický okres novojičínský). Příbor 1898.

A. Přecechtěl: *Památky města Místku a jeho lašského okolí*. Místek 1934.

Z. Láznicka: *Kravařsko a přilehlé oblasti východomoravské na nejstarších mapách Moravy*. Kravařsko 3,1934, s. 140-141.

Z. Láznicka: *Kravařsko na mapách Müllerových a Bayerových*. Kravařsko 4, 1935, s. 85-87.

Z. Láznicka: *Několik poznámek k dřívějšímu vymezení Kravařska*. Kravařsko 7, 1937-1938, s. 41-43.

J. Vochala: *Lachy. Jméno lidu, řeči a země národopisného Laška*. Frýdek-Místek 1955.

A. Turek: *Název a rozsah Kravařska*. Zprávy oblastního muzea v Gottwaldově 4-5, 1966, s. 198-202.

Z. Vachová: *Národopisný profil Novojičínska*. Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín 26, 1980, s. 28-40.

Z. Vachová: *Lašsko z pohledu etnografa*. Práce a studie Muzea Beskyd 8, 1993, s. 48-57.

R. Jeřábek: *Wasserpoles: An Ethnocultural Mixtum Compositum*. In: Borderlands - Culture - Identity. Cracow, Institute of Ethnology, Jagiellonian University, 1996, s. 79-83.

J. Skupník: *E cultura unum, či E pluribus unum? Kulturně-exkluzivní koncept národa a národní identity*. Český lid 84, 1997, s. 69-70.

Hřebečsko:

- /K. J. Jurende: *Die Bewohner von Nordmähren kommen an die Reihe. Charakteristische Skizze der Schönhengstler in Mähren.* In: Mährischer Wanderer 2, 1813, s. 113-124.
- W. Schmeißer: *Beiträge zur Ethnographie der Schönhengstler.* In: Programm der Landesoberrealschule in Wiener Neustadt. 1886.
- Der Schönhengstgau. Bild einer deutschen Sprachinsel.* Stuttgart 1962.
- G. Korkisch: *Schönhengster Volkskunde.* München - Wien 1982.
- M. Válka: *K etnografické rajonizaci západní Moravy.* Sborník Podhoráckého muzea 1999, s. 49-52.

Závěrem:

- G. Jungbauer: *Sprachinselvolkskunde.* Sudetendeutsche Zeitschrift für Volkskunde 3, 1930, s. 143-150 a 196-204.
- M. H. Boehm: *Das eigenständige Volk. Volkstheoretische Grundlagen der Ethnopolitik und Geisteswissenschaften.* Göttingen 1932.
- W. Kuhn: *Deutsche Sprachinselforschung,* 1934.
- M. H. Boehm: *Das Volkstum des Grenz- und Auslandsdeutschtums.* In: Handbuch der deutschen Volkskunde 1. Hrsg. W. Pessler. 1935, s. 170-182.
- I. Weber-Kellermann: *Zur Frage der interethnischen Beziehungen in der „Sprachinselvolkskunde“.* Österreichische Zeitschrift für Volkskunde 62, 1959, s. 19-47.
- C. J. Hutterer: *Grundsätzliches zur Sprachinselforschung.* Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur 85, 1963, s. 177-196.
- I. Weber-Kellermann: *Deutsche Volkskunde zwischen Germanistik und Sozialwissenschaften.* Stuttgart 1969.
- R. Hemmerle: *Heimat im Buch. Sudetendeutsche Heimatbücher Ortsmonographien, Karten, Heimatblätter, Heimatzeitschriften, Jahrbücher und Kalender nach 1945. Eine Bibliographie.* München 1970, 21996.
- I. Weber-Kellermann - A. C. Bimmer: *Einführung in die Volkskunde/ Europäische Ethnologie. Eine Wissenschaftsgeschichte.* Stuttgart 1985.
- W. Jacobeit - H. Lixfeld - O. Bockhorn - J. R. Dow: *Völkische Wissenschaft. Gestalten und Tendenzen der deutschen und österreichischen Volkskunde in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts.* Wien 1994.
- Gesamtregister der Zeitschrift für Volkskunde. Jahrgang 1-90, 1891-1994.* Hrsg. von H. Gerndt und Klaus Roth. Göttingen 1995.

Poznámky k vyobrazením:

- Vyobr. č. 2, 5: J. Bayer: *Karte des mähr.-schles. Gouvernements* nach den neuesten astronomischen Beobachtungen und geometrischen Vermessungen verbessert und verzeichnet und mit den zeitherigen Veränderungen vermehrt von Dr. Joseph Bayer. Wien /s.a./ 1817-1819.
- Vyobr. č. 1: Reprodukce z knihy F. Slámy: *Vlastenecké putování po Slezsku. Obrazy národopisné, historické a kulturní z rakouského i pruského Slezska.* Praha s.a. /1885/.
- Vyobr. č. 3 a 4: Xylografie, jejímž autorem byl Rudolf Otto Ritter von Ottenfeld (1856 Verona -1913 Praha), který v letech 1874-1881 vystudoval vídeňskou akademii výtvarných umění a poté cestoval po Balkánu, Malé Asii a Kavkazu. Působil ve Vídni (1893-1900) a v Praze, kde se stal v roce 1900 profesorem na akademii a po smrti Julia Mařáka převzal krajinářskou školu. Jeho studie z německého prostředí na Moravě jsou převzaty z díla *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild.* Mähren und Schlesien. Wien 1897.
- Vyobr. č. 8: Autorem xylografie byl Moriz (popř. Mořic) Ledeli (1856 Brno - kolem 1920), žánrový malíř a ilustrátor ve Vídni. Procestoval Německo, Holandsko a Anglii a pořizoval žánrové obrázky, mj. v Brně, na Slovákku a Hřebečsku.

NÁRODOPIS HŘEBEČSKA

Karel Severin

O staletém soužití Čechů a Němců na pomezí německého národnostního ostrova Hřebečska v prostoru měst Moravské Třebové, Lanškrouna, Mohelnice, Svitav a Březové nad Svitavou není téměř nic známo. Čeští národopisci o tuto cizojazyčnou enklávu až do druhé poloviny 20. století neprojevíli zájem, místní němečtí badatelé zase při svém studiu nepřekročili etnickou hranici. Německým obcím Hřebečska ale byla věnována pozornost v českých vlastivědných a umělecko-historických edicích.¹

Pro vesnické obyvatelstvo rozdíl etnicity asi nebyl překážkou, protože smíšená manželství byla poměrně běžná. Podle svědectví Aloise Jirásky, který v letech 1874-1888 působil v Litomyšli, zde byly vztahy mezi Čechy a Němci dobré.² Ještě v roce 1896 přinesl chrudimský týdeník *Český východ* zprávu o národopisné slavnosti v Čisté u Litomyšle tehdy nazývané Lauterbach nebo česky Litrbachy.³ Na přelomu 19. a 20. století však již na česko-německém pomezí regionu probíhal politický a národnostní boj o menšinové školství, který nutně musel vést ke konfrontačním postojům.⁴ Lubor Niederle proto mohl v roce 1909 napsat, že Hřebečsko je ze všech německých ostrovů českému etniku nejvíce nebezpečné.⁵

Drobné a velmi nekonkrétní zmínky o německém obyvatelstvu Hřebečska se začaly objevovat v statisticko-topografických publikacích na konci 18. a začátku 19. století.⁶ První soustavnější popis lidové kultury regionu je z roku 1813, kdy Joseph Kari Jurende zaznamenal některé zvyky a hlavně popsal hřebečský kroj.⁷ Kroje moravskotřebovského panství jako významný rys zdejších obyvatel jsou zachyceny v Hornově albu obrazů z brněnských lidových slavností roku 1834 a dokládají význam regionu.⁸ Další informace s vyobrazením a popisy krojů, svatebních zvyků a výročních obyčejů obsahuje rukopis Johanna Ludwiga Frenzla z Moravské Třebové, který vznikl roku 1864, vypovídá ale o situaci z prvních desetiletí 19. století.⁹ Figurína dívky v moravskotřebovském kroji byla roku 1873 instalována na vídeňské světové výstavě.¹⁰ Zprávy o domovním interiéru, krojích, svatebních zvycích a jiných margináliích přinesl roku 1880 Franz Fritscher.¹¹ Národopisné poznámky o hospodářství, stavbách, dialektu a fyzické charakteristice obyvatel jsou obsaženy v publikaci Josefa Bendela z roku 1885.¹² Další sdělení o lidové kultuře Hřebečska byla v letech 1885-1886 otištěna v brněnském časopisu *Der treue Eckart*, příspěvky jsou zde podepsány pouze iniciálami WF a AC, druhá šifra by mohl být Alois Czerny, námětem obou

jsou obyčejy a zvyky.¹³ Willibald Müller roku 1893 zaznamenal informace o krojích a svatebních zvycích Moravskotřebovska včetně ukázky dialektu.¹⁴ V roce 1897 se obyčejí, zvyky, krojem a dialektem Hřebečska při popisu kultury Němců na Moravě rozsáhleji zabývali Paul Strzemcha a Gustav Waniek.¹⁵ Tyto nejstarší zprávy se téměř výhradně vztahují k nejvýznamnější moravské části Hřebečska - moravskotřebovskému panství.

Na začátku 20. století vyšlo v regionu několik knižních prací, které měly vliv na formování národopisného studia Hřebečska. Alois Czerny v roce 1904 vydal publikaci *Der politische Bezirk Mährisch Trübau*, ve které mimo jiné stručně popsal hmotnou a duchovní kulturu lidu.¹⁶ Bezprostředně na to v letech 1905 a 1906 zveřejnil dva svazky hřebečských pohádek a pověstí *Sagen aus dem Schönhengster Land*.¹⁷ Téměř současně vyšla sbírka pověstí a pohádek Ferdinanda Johana Jandla, učitele v Rudolticích,¹⁸ který již roku 1904 v časopisu *Deutsche Volkskunde aus dem östlichen Böhmen*¹⁹ zveřejnil příspěvky o krojích v české části Hřebečska²⁰ a zdejších svatebních zvycích.²¹

Pokládám za možné, že soustavnější zájem o lidovou kulturu souvisel se zvýrazněním úlohy národopisu jako nejen kulturního, ale také politického fenoménu, v českých zemích to dokládá značný počet německých vlastivědných edicí.²² Přirozeným důsledkem těchto tendencí bylo založení hřebečského časopisu *Mitteilungen zur Volkskunde des Schönhengster Landes*²³ Aloisem Czerným a Franzem Spinou v roce 1905. Spina do pivního čísla napsal stať formující program periodika s dominantně národopisným a pouze okrajově historickým posláním.²⁴ Tato koncepce je nápadně shodná s programem časopisu *Deutsche Volkskunde aus dem östlichen Böhmen*,²⁵ tomuto možnému inspiračnímu zdroji by odpovídala chaotická náplň prvního ročníku *Mitteilungen*, která spočívala převážně v záznamech slovesných útvarů stejně jako skutečnost, že příspěvky často nebyly podepsány. Obsah v hojné míře tvořili studenti moravskotřebovského gymnázia, což jistě inicioval tamní profesor Franz Spina. Najdeme zde zápisy budoucího dialektologa a středoškolského profesora Edmunda Sandbacha a také Julia Janiczka, který později jako významný muzikolog přijal jméno Walther Hensel. Alois Czerny v tomto ročníku vedle drobnějších příspěvků otiskl jedinou rozsáhlejší stať, částečně věnovanou nápisům na lomenicích chalup.²⁶ Franz Spina v roce 1906 získal profesuru na gymnáziu v Praze a současně začal externě přednášet na německé

univerzitě, časopis pravděpodobně v dalších letech řídil Alois Czerny sám.

Koncepce a obsah prvního ročníku mohly být ovlivněny okolností, že byl tištěn jako příloha moravskotřebovských novin *Schönhengster Zeitung*. Další ročníky vycházely již v samostatné edici a jejich náplň je přehlednější, původní Spinův monotematický národopisný program ale neobstál. Prostor postupně získaly historické a přírodovědné studie, z hlediska formy i obsahu kvalitnější než národopisné. Časopis přinášel většinou pouhé materiálové záznamy folklorních projevů, začaly se ale objevovat tematické bloky a také se utvářel okruh autorů. Až do roku 1917 převažoval zájem o slovesné projevy lidu a výroční a rodinné obyčeje. Rozsáhlou sbírku dětských písní a her z české části Hřebečska otiskl již jmenovaný J. F. Jandl²⁷ a nepodepsaná stať o hřebečských baladách snad byla dílem Franze Spiny.²⁸ Vznikly první sondy do dialektu,²⁹ pohádky, pověsti a písně byly trvalým námětem řady drobných příspěvků.³⁰ Pozornost poutaly svatební obyčeje³¹ a hlavně výroční obyčeje a zvyky.³² Z obsahu zcela vybočuje ojedinělá stať o lidové stravě.³³

Předělem v koncepci *Mitteilungen* byl ročník 1918-1919, kdy se dosud čtvrtletně vydávaný časopis změnil ve sborník s roční periodicitou, což nepochybně umožnilo pevněji určovat jeho náplň. Objevili se rovněž noví autoři, nejzajímavější byl sedlák z Oldřichovic Kari Hübl. Jeho péčí se zachovalo svědectví o lidové kultuře Němců z okolí Ústí nad Orlicí, publikoval hlavně sběry pohádek, pověstí, písní a zvyků.³⁴ Z ostatních autorů mají význam stati Karla Ledela,³⁵ kvalitní jsou etnograficko-sociologické studie Hermanna Königa o místním tkalcovství.³⁶ Jako jediná zvláštní příloha *Mitteilungen* vyšla roku 1940 sbírka lidové slovesnosti Karla Hübla.³⁷ Časopis v následujícím roce zanikl, stejně jako většina německých vlastivědných a historických periodik na území Protektorátu.

Od roku 1916 přispíval do *Mitteilungen* vlastivědnými články profesor lanškrounského gymnázia Emil Lehmann, který zde mimo jiné v ročníku 1918-1919 zveřejnil stať o nápisích na lomenicích chalup.³⁸ To ale byla jeho poslední spolupráce s tímto časopisem. Roku 1918 totiž Lehmann vydal vlastivědnou knížku o dějinách Lanškrouna,³⁹ která určila směr jeho další publicisticko-osvětové činnosti. Již v následujícím roce nakladatel Josef Czerny z Lanškrouna letákem oznamoval první čtyři svazky nové edice *Landskroner Heimatbücherei*, jejímž vydavatelem byl právě Emil Lehmann.⁴⁰ Tisk ale byl zahájen až v roce 1920, jako první svazek vyšla reedice Lehmannovy publikace z roku 1918 a postupně dalších jedenáct svazků. Vzápětí začal Lehmann vydávat ještě

jednu edici, nazvanou *Schönhengster Heimatbücherei*, kde vyšlo devět spisů. Vytvořil si tak vlastní publikační základnu, ve které byla otištěna většina knižních prací o národopisu Hřebečska.

E. Lehmann byl hlavním autorem obou edic, v publikaci *Landskroner Volksbuch* podal populární přehled o lidové slovesnosti, obyčejích, zvycích a hospodářském životě, přepracoval a doplnil starší sbírku F. J. Jandla z roku 1905, vydal dvě další sbírky pověstí a zápis svatebních proslovů z roku 1841. Dialektem se zabýval Josef Matzke, Eduard Böhs přispěl zápisem výročních obyčejů, Anton Mudrak knížkami o betlémech a vánočních obyčejích a Karl Hübl spisem o rodině obci s množstvím národopisných marginálií.⁴¹ Tato ediční činnost formálně trvala až do roku 1936, ve skutečnosti vyhasla již v roce 1923. S odstupem let Lehmann otiskl ještě časopiseckou studii o hřebečských pověstech,⁴² tím jeho publikační činnost ve vztahu k národopisu regionu skončila.

Již od dvacátých let 20. století Němci v Čechách buďovali centrálně řízenou a oborově diferencovanou strukturu vlastivědného výzkumu.⁴³ Součástí tohoto programu byl *Arbeitsgemeinschaft Schönhengster Heimatforscher in Mährisch Trübau*, vydávající brožovanou edici *Heimatkunde der Schönhengster Sprachinsel*. Vedle přírodovědných titulů zde vyšly publikace Karla Hübla *Sitte und Brauch*,⁴⁴ která je průvodcem výročními obyčejí a zvyky, a Hermanna Königa *Weberei und Heimarbeit*.⁴⁵

Další práce o hřebečském národopisu jsou rozptýleny v různých titulech. Zajímavou sbírku s popisem hřebečských tanců, notovými zápisy a texty písní vydal vlastním nákladem moravskotřebovský pěvecký sbor *Wandervogel*.⁴⁶ Autoři z české části ostrova pokračovali v příspěvcích do *Deutsche Volkskunde aus dem östlichen Böhmen*⁴⁷ Již v roce 1910 vyšla v časopisu *Deutsche Arbeit* stať popisující dřevěnou architekturu Lanškrouna a nápisy na zdejších lomenicích.⁴⁸ V časopisu *Deutschmährische Heimat*⁴⁹ pod značkou Türk byl otištěn článek shrnující poznatky o krojích,⁵⁰ o hřebečských vesnických stavbách zde psali Fritz Benesch a Alois Kreller,⁵¹ Kari Hübl zveřejnil další záznamy lidové slovesnosti,⁵² výročním obyčejům a jiným margináliím se věnovali Wilhelm Czarnek a A. T. v. Rausenstein.⁵³ Na okraji národopisu je studie Aloise Steise o posloupnosti držitelů usedlostí, která ale vysvětluje historické pojmenování statků.⁵⁴ V *Sudetendeutsche Zeitschrift für Volkskunde* vyšly příspěvky Josefa Bezdeka o příslovích,⁵⁵ Ellionory Johannson o hřebečských Němcích, kteří přesídlili na Krym a vytvořili zde další národnostní ostrůvek,⁵⁶ a Richarda Zimpricha o lidové medicíně,⁵⁷ drobné zprá-

vy zde otiskl Eduard Böhs.⁵⁸ V kalendáři nazvaném *Trostbämla*⁵⁹ byly zveřejněny stati Emila Lehmana a Karla Hubla,⁶⁰ anonymní je článek o hřebečských krojích.⁶¹ Hřebečský národopis byl popularizován také v časopisu *Heimatbildung*.⁶² V informativní publikaci o Hřebečsku Martin Christian Theusner zaznamenal poznatky o vesnických stavbách,⁶³ stručně se o lidové architektuře zmínil také svitavský Johann Neubauer.⁶⁴ Pro tuto dobu je příznačné, že obyvatelé Hřebečska se stali v roce 1934 předmětem antropologického výzkumu profesora rasové a kulturní biologie na univerzitě v Hamburku Waltera Scheidta.⁶⁵ Národopisné zkoumání regionu uzavřela Fritz Maily kresbami hřebečských krojů v obrazovém albu z roku 1943.⁶⁶

Podle citací publikovaných prací je mnoho marginálií rozptýleno v dnes obtížně dosažitelných titulech. Nejstarší přehled literatury o Hřebečsku do roku 1883 zaznamenal Christian d'Elvert,⁶⁷ profil národopisné produkce následující doby poskytují bibliografie Adolfa Hauffena a Edgara Hobinky,⁶⁸ částečně také V. Jermera a K. Schillera.⁶⁹

Formování obsahu pojmu národopis na Hřebečsku a nejenom zde podle všeho značně ovlivnila univerzitní jazykovědná studia, která byla v rámci germanistiky na filozofických fakultách německých univerzit významnou a vnitřně propracovanou disciplinou.⁷⁰ Výsledkem těchto tendencí jsou četné práce etnolingvistického, toponomastického a dialektologického obsahu, věnované Hřebečsku. V rukopisech zůstaly nepublikované disertace Julia Janiczka, Maxmiliania Römera a Otto Jankowského, Bruno Peinla a Marianne Michele.⁷¹ Tiskem vyšly disertace Josefa Matzkeho, Edmunda Sandbacha, Irmfrieda Benesche a Aloise Krellera.⁷² Kapitola o hřebečském dialektu je také v publikaci Herberta Weinelta.⁷³ K historické jazykovědě regionu se vyjádřil protagonista tohoto oboru Ernst Schwarz⁷⁴ a v souladu s univerzitními podněty je rovněž příspěvek Antona Mayera.⁷⁵ Bilanci předválečných výsledků je stať Aloise Krellera o stavu výzkumu kultury lidu Hřebečska, která se soustředila nejvíce na jazykovědu.⁷⁶

Po násilném přerušení sedmisetleté kulturní kontinuity hřebečských Němců a jejich odsunu byly vyprázdněné obce a města v několika vlnách osídleny českým etnikem. Nynější vzhled vsí dosud svědčí o skutečnosti, že mezi přichozími obyvateli a jejich novými domovy neexistovalo kulturní pouto, vytvořené dlouhými vlastnickými vztahy. Z německých obyvatel zde zůstaly převážně jen národnostně smíšené manželské páry. Činnost místních původně německých muzeí byla utlumena, sbírky svitavského byly deponovány v několika jiných institucích a vlastní muzeum bylo změněno v roce 1973

na Muzeum dělnického hnutí, moravskotřebovské muzeum své sbírky dvakrát stěhovalo z důvodu nutné adaptace budovy.⁷⁷ Dokumentaci historie a kultury Hřebečska se věnovaly převážně archivy v Litomyšli (pro území okresu Svitavy) a v Ústí nad Orlicí (pro území stejnojmenného okresu). Nezájem o zdejší národopis však nebyl způsoben politickou doktrínou, ale spíš skutečností, že přímo v regionu trvale nepracoval školený etnograf. Sondy do národopisu původně německého území se vesměs uskutečnily při řešení specifických odborných problémů. Hřebečským lidovým stavitelstvím se zabývali Otakar Máčel, Václav Mencl a Václav Frolec.⁷⁸ Miroslava Ludvíková v souvislosti s objevem kolekce obrazů moravských krojů z roku 1814 publikovala několik studií, ve kterých vyhodnotila mimo jiné kroje z moravskotřebovského pánství a z Koclířova.⁷⁹ O národopisu Hřebečska se zmiňuje publikace *Lidová kultura na Moravě*⁸⁰ a Richard Jeřábek v antologii národopisných prací z let 1786-1884 přetiskl starší stati o Hřebečsku J. A. Hankeho z Hankensteina, F. J. Schwoye a J. K. Jurendeho včetně českých překladů.⁸¹

Orientaci v rozsáhlé a obtížně dostupné časopisecké produkci Němců ve východních Čechách od let předválečných až do současnosti umožňuje stať Františka Musila,⁸² přehled ediční činnosti sudetských Němců za léta 1945-1966 zpracovala Miroslava Gollová.⁸³ Důležitou práci o historiografii německého dějepisectví Hřebečska publikoval Milan Skřivánek⁸⁴ a problematice lanškrounské části z hlediska historického se věnovala Marie Macková.⁸⁵

Na základě mezistátní dohody o dobrých sousedských vztazích mezi ČSFR a SRN z r. 1992 byla v Moravské Třebové založena *Společnost česko-německého porozumění Walthera Hensela*,⁸⁶ vzniklá ve spolupráci města Moravská Třebová se spolkem *Schönhengster Heimatbund* v Göppingen.⁸⁷ Tato organizace od roku 1952 sdružuje hřebečské Němce ve Spolkové republice Německo a vydává měsíčník *Schönhengster Heimat*, který je zpravodajem a společenskou kronikou, zveřejňuje často biografie významných osobností a vzácně také národopisné marginálie. Spolek souběžně vydává kalendář *Schönhengster Jahrbuch*, který od roku 1952 až do své smrti roku 1968 redigoval Karl Hübl. V této ročence byla otištěna řada drobných příspěvků o národopisu Hřebečska od Fritze Glotzmanna, Aloise Krellera, Karla Hübla, Gustava Korkische a Josefa Haniky.⁸⁸ Stať Oswalda Haberhauera o vodních mlýnech v Radiměři⁸⁹ byla publikována rovněž v česko-německé mutaci jako separát.⁹⁰ Součástí spolku je *Schönhengster Archiv und Heimatstube* se sbírkami, archivem a knihovnou.⁹¹

V Mnichově působící *Collegium Carolinum* vydává edici *Handbuch der Sudetendeutschen Kulturgeschichte*. Vyšly zde v reedici dvě starší knihy Ernsta Schwarze⁹² a jeho nová dvousvazková práce *Volkstumsgeschichte der Sudetenländer*.⁹³ Schwarz se okrajově dotkl národopisné problematiky Hřebečska také v dalších příspěvcích.⁹⁴ Pro dějiny regionu jsou důležité v této edici vydané publikace Gustava Korkische *Geschichte des Schönhengstgaues*⁹⁵ a především *Schönhengster Volkskunde*.⁹⁶

Johann Neubauer vydal publikaci popisující hřebečský statek⁹⁷ a poznatky o národopisu regionu se uplatnily v monografii o betlémech v Čechách a na Moravě.⁹⁸ Národopisné postřehy se občas mihnou v četných edicích pamětních knih a kronik, téměř všechny obce a města bývalého Hřebečska mají již vlastní historicko-vlastivědné zpracování.⁹⁹ Při hodnocení úrovně této produkce musíme vzít v úvahu, že představuje časově i teritoriálně vzdálenou reflexi a jejími autory jsou vesměs autodidakti, vydávající své práce často vlastním nákladem. Při studiu historie a národopisu Hřebečska je nelze pominout, mohou být jediným pramenem určité informace.

Poválečná publikační činnost hřebečských Němců v SRN se sleduje obtížně, podle citací, často nepřesných, se příspěvky objevují v těžko dosažitelných titulech. Významnou pomůckou je proto bibliografie hřebečského národopisu, kterou se spolupracovníky sestavil roku 1958 Johannes Künzig.¹⁰⁰ Ani tento soupis není úplný, obsahuje ale vedle starší produkce informace o poválečné literatuře věnované regionu. Za jistou bilanci lze považovat rovněž prameny, které ve svých publikacích použil Gustav Korkisch, základní národopisné tituly Hřebečska zaznamenal také Heinrich Jilek.¹⁰¹

Na počátku zkoumání hřebečského národopisu stál učitel Alois Czerny, rodem Čech (6.2.1847 Prostějov - 28.4.1917 Moravská Třebová), jeho autorita však patrně spočívala více v předchozí badatelské práci přírodovědné, umělecko-historické a historické, která byla zhodnocena prestižní funkcí konzervátora vídeňské Ústřední komise pro uchování uměleckých a historických památek a od roku 1906 také správce moravskotřebovského muzea. Mimo sbírky pověstí jsou Czerneho časopisecké příspěvky pouze náhodně shromážděnými poznatky.¹⁰²

Soustavněji si v počátcích národopisu Hřebečska vedl Ferdinand Johann Jandl, učitel z Rudoltic (20.1.1851 Bělá, okr. Svitavy-30.10.1942 Rudoltice, okr. Ústí nad Orlicí), svými rozsáhlými folklórními sběry i příspěvky o krojích, a z regionálního hlediska je důležité, že tyto prameny se vztahují k české části Hřebečska.¹⁰³

Hřebečský vlastivědný časopis *Mitteilungen* byl s ohledem na koncepci původního programu asi více dílem profesora moravskotřebovského gymnázia Franze Spiny (5. 10. 1868 Městečko Trnávka - 17.9.1938 Praha), budoucího univerzitního profesora bohemistiky pražské německé univerzity a sudetoněmeckého politika.¹⁰⁴ Pokládám ale za pozoruhodné, že náplň periodika se Spina nepokusil kvalitativně usměrnit a sám do časopisu nepřispíval. Pro dobu úmrtí Franze Spiny bylo příznačné, že v *Mitteilungen* nebyl otištěn jeho nekrolog.

Za nejvýznamnější postavu hřebečské vlastivědy a národopisu bývá pokládán Emil Lehmann (18.12.1880 Trnovany, okr. Teplice - 22.8.1964 Drážďany, SRN).¹⁰⁵ Studoval na univerzitách v Praze, Heidelbergu a Berlíně, námětem jeho disertační práce byl rozbor Hölderlinovy poezie, které věnoval několik publikovaných studií, později také psal a vydával vlastní básně. V Lanškrouně byl profesorem gymnázia v letech 1908-1922 a 1926-1928, hned od roku 1908 se zapojil politicky do organizování sítě nacionálních kulturně-osvětových spolků. Projekty edicí *Landskroner Heimatbücherei* a *Schönhengster Heimatbücherei* jsou v této souvislosti více než dokladem Lehmannova vlastivědného zájmu zhmotněním jeho předválečných představ o emancipaci etnika, k čemuž měla sloužit lidová výchova, současně jsou politickou reakcí hřebečských Němců na vznik Československé republiky. Změny titulů ohlašovaných na přebalech vydaných knih napovídají, že edice neměly pevnou koncepci. Vedle vlastních statí zde Lehmann otiskl vše, co mohl získat, jeho národopisné příspěvky jsou pouhými přepisy pramenů nebo sbírkami materiálu. Terénním badatelem nebyl, také jeho publikace pověstí vznikaly za přispění jiných autorů. V bibliografických přehledech Lehmannova díla jsou vlastivědné statí nepatrným zlomkem rozsáhlé ideologické produkce,¹⁰⁶ to je možná příčinou, že nespolečně pracoval s redakcí *Mitteilungen*. Podílel se na velkém množství edicí, s Josefem Blauem například v Liberci založil časopis *Heimatbildung*. Organizační a politická činnost u něho nakonec zcela převládla, ostatně je možné, že k tomu od počátku cíleně směřoval a veškerá kulturní činnost byla jen prostředkem. Později ještě vydal publikaci *Sudetendeutsche Volkskunde*,¹⁰⁷ ta je ale pouze obratnou popularizační kompilací, stejně jako jeho výbor lidové slovesnosti ze Sudet.¹⁰⁸ Jako nacistický ideolog byl v roce 1935 stíhán podle paragrafu na ochranu republiky, před soudem se zachránil útekem do Německa a v Drážďanech se stal profesorem na Vysoké škole pedagogické. V třicátých letech měl mezi sudetskými Němci značnou popularitu, to může být příčinou, že dodnes je zce-

la neobjektivně označován za nejvýznamnějšího představitele hřebečského národopisu. Z hlediska iredentistických cílů zneužil tento obor k podpoře nacistických představ o vlastivědě.

Osobností, která více než Lehmann reprezentuje meziválečný hřebečský národopis, je sedlák a starosta z Oldřichovic Karl Hübl (9.6.1892 Oldřichovice, okr. Ústí nad Orlicí - 19.11.1968 Eschenbach/Obf., SRN).¹⁰⁹ Téměř celou první světovou válku prožil jako zajatec v Rusku. Po roce 1920 vydal velké množství folklorních statí, které představují profil duchovní kultury Němců především z okolí Ústí nad Orlicí. Angažoval se v místní i okresní samosprávě a jeho hospodářské kvality asi vyjadřuje skutečnost, že působil na tzv. Zimních vysokých školách hospodářských jako externí učitel praktických oborů. Po osvobození Československa byl několik měsíců vězněn v Osvětimi. Důvodem kriminalizace byla údajně skutečnost, že při přechodu fronty ukryl ve svém statku skupinu sovětských vojáků, snad uprchlých zajatců nebo dezertérů, v důsledku udání byl sovětskými orgány zatčen a vězněn. Musel však mít mocného přímluvce, protože v roce 1946 byl propuštěn a s rodinou odsunut do západní okupační zóny Německa, což v té době nebylo obvyklé - transporty z Ústecko-orlicka odcházely výhradně do zóny východní.¹¹⁰ V nové vlasti opět začal působit jako učitel, podílel na založení spolku *Schönhengster Heimatbund* v Göppingen a redigováním ročenky *Schönhengster Jahrbuch* se stal jedním z protagonistů znovuoživení a sounáležitosti hřebečských Němců v SRN. Hübl byl také samostatným básníkem, vydal několik knih své poezie.

Dosud pomíjenou osobností byl úředník moravskotřebovské nemocenské pokladny Hermann König (29.5.1885 Město Libavá, okr. Olomouc - 14.11.1945 Moravská Třebová-Udánky, okr. Svitavy).¹¹¹ Vedle jiných vlastivědných statí otiskl zajímavé etnograficko-sociologické studie o místním podomáckém průmyslu přadláctví a tkalcovství, které jsou sondami do životních podmínek chudiny, což se podstatně vymyká z jinak idylického zobrazování života lidu. König byl meziválečný sociální demokrat a nevztahovaly se na něho Benešovy dekrety. Protože ale jeho nevlastní syn byl příslušníkem zbraní SS, dostal s manželkou příkaz k odsunu. Den před určeným datem spáchali ve svém domku v Udánkách sebevraždu oběšením.

Poslední z významných osobností národopisu Hřebečska je Gustav Korkisch (17.6.1910 Moravská Třebová - 2. 7. 1994 Vídeň, Rakousko).¹¹² Jako profesor moravskotřebovského gymnázia a školený historik studoval fondy třebovského archivu, prováděl průzkumy v jiných archivech a své poznatky publikoval v *Mitteilungen*. Za války velel jednotkám na Balká-

ně, Sicílii a v Itálii, do roku 1946 byl v americkém zajateckém táboře, potom pracoval jako tlumočník pro sovětské orgány ve Vídni, kde se k profesorské dráze na gymnáziu vrátil až v roce 1952. Po založení spolku *Schönhengster Heimatbund* v Göppingen se stal jeho spolupracovníkem a své historické školení využil k sepsání dvousvazkové publikace o dějinách Hřebečska *Geschichte des Schönhengstgaues*. Další jeho práce *Schönhengster Volkskunde* je kompilací dosavadní literatury o hřebečském národopisu a zobrazuje meziválečné vnímání obsahu pojmu národopis, převažují proto etnolinguvistické otázky a popis folkloru regionu, hmotné kultuře autor věnoval malou pozornost.

Zajímavým autorem byl učitel Georg Tilscher (18.12. 1873 Runárov, okr. Prostějov - 17.12.1963 Tauberbischofsheim, SRN), který se sice hřebečskému národopisu nevěnoval, publikoval však v *Mitteilungen* četné studie o lidové kultuře německého ostrůvku u Konice, nazývaného *Wachtl-Brodek-Insel*.¹¹³ Jeho tematické statí vesměs metodicky převyšují úroveň příspěvků hřebečských autorů a upozorňují na ně proto, že v minulosti mohla existovat nějaká historická souvislost mezi tímto ostrůvkem a Hřebečskem.

Hřebečsko ve své minulosti nikdy nebylo politicky, ekonomicky a správně jednotným územím. Již kolonizace ve 13. století tento prostor rozdělila do několika zájmových sfér, které se později proměnily ve středověká panství, jejichž význam zanikl až v polovině 19. století. Vzápětí ale byl národnostní ostrov rozčleněn do sedmi politických okresů. Napříč regionem procházela historická zemská hranice mezi Čechami a Moravou a výraznou geografickou bariérou byla strmá terasa Hřebečského pohorí, dělící oblast na dvě odlišné části nížinu Moravskotřebovska a Lanškrounska a výšinu Svitavska a Litomyšlska.

Kořeny pojmenování *Schönhengster* pro tuto historicky nesourodou oblast nejsou zcela objasněny. Poprvé je použil Joseph Karl Jurende v letech 1813 a 1815,¹¹⁴ v roce 1818 se jméno *Schönhengstler* objevilo na mapě Moravy a Slezska geografa Josefa Bayera.¹¹⁵ Oba autoři název použili pouze pro moravskou část ostrova. Celý region, jeho českou i moravskou část, společným názvem *Schönhengstler* pojmenoval v roce 1857 Karl Czoernig, potom v roce 1869 Adolf Ficker, roku 1873 Béda Dudík a roku 1884 Christian d'Elvert.¹¹⁶ Pro českou část Hřebečska název *Schönhengstler* asi jako první použil Adolf Ficker v roce 1864, Johann Loserth roku 1889 a po něm Heinrich Gradl až v roce 1894.¹¹⁷ Zobecnění jména proběhlo pravděpodobně v 19. století, jeho historický a jazykový výklad ale nebyl ukončen.¹¹⁸

Obyvatelé regionu podle strohých sdělení rozlišovali své sídelní území geograficky na *Unterland* a *Oberland*. První název byl asi používán pro území Moravskotřebovska, druhý pro svitavskou a litomyšlskou část.¹¹⁹ Oblast Mohelnice byla z hlediska Hřebečska nazývána *Niederland*.¹²⁰

Národopis Hřebečska v podání německých badatelů nepřekročil hranice pouhého shromažďování, případně třídění poznatků, ty ale nejsou natolik rovnoměrně zastoupeny, aby bylo možné učinit si představu o všech rysech lidové kultury. Nepoměr mezi duchovní a hmotnou sférou je obrovský. Rozsáhlé jsou záznamy písní a pověstí, přitom ovšem tyto písně vůbec nemusí být lidové, ale představují profil písňového repertoáru, a pověsti nemusí být pověstmi, pod tímto termínem se může skrývat cokoliv až po vzpomínková vyprávění. Zajímavé jsou hojné doklady dětského folkloru.

Další výraznou oblastí jsou bohatě dokumentované výroční obyčeje a zvyky. Z rodinných obyčejů se hodně autorů věnovalo svatebním obřadům a v tomto kontextu se vesměs vyskytují informace o krojích. Dokládá to patrně přežívání těchto obřadů jako výrazných kulturních prvků a lze předpokládat, že většina zpráv o hřebečských krojích se vztahuje právě k popisu oděvu svatebčanů.

Příčinou převažujícího zájmu o folklor regionu může být okruh autorů, kteří se jeho záznamy zabývali. Většinu statí sepsali učitelé základních škol a gymnázií a jejich úsilí asi musíme vnímat hlavně v didaktické rovině. Právě folklorní prvky zvýrazňovaly specifika regionu ve smyslu etnicity, v hmotné oblasti by s ohledem na sousední česká území kulturní odlišnosti vyzvednout nemohli. O popularizačním a osvětovém účelu těchto příspěvků svědčí místa jejich zveřejnění - jen málo statí bylo otištěno ve významnějších odborných edicích. Meziválečná vysokoškolsky vzdělaná generace germanistů, z nichž někteří měli užší vztah k regionu a naznačili to drobnými pracemi, neměla možnost své zájmy rozvinout.

Důsledkem tohoto přístupu bylo, že k hmotné kultuře svého lidu se místní badatelé zachovali macešsky. Zvláště u lidové architektury je to ke škodě věci, protože starší autoři museli být svědky přerodu původní dřevěné podoby statků v obrovské kamenné nebo cihelné dvorce nazývané *Vierkant-*

hof. Tyto stavby nemají historickou kontinuitu, jejich počátek snad souvisí s činností stavebních úřadů, které od poloviny 19. století povolovaly a někdy také projektovaly nové stavby. Zatím nejstarší datovaný statek toho druhu nalezl David Junek v Chmelíku¹²¹ a nejstarší dřevěný roubený dům z 16. století, který patrně reprezentuje původní typ lidových staveb, objevili v Čisté Zuzana Syrová s Jiřím Škabradou.¹²²

Další neblahou okolností je, že existující informace nepokrývají rovnoměrně celý region. Zprávy z 19. století se téměř výhradně vztahují k území Moravskotřebovska, tato disproporce se ostatně příliš nezměnila ani v dalších letech. Svědčí to o skutečnosti, že kulturní a ekonomický význam ostatních správních center byl méně výrazný, což se odrazilo v zájmu publicistů. Nepokládám proto za prozřetelné lokální sdělení o národopisných realitách zobecňovat pro celé území regionu, jehož historický vývoj nebyl jednotný.

Za tohoto stavu poznání by každý další pokus o monografickou rekonstrukci národopisu Hřebečska z důvodu neexistence dostatečných pramenů dospěl k obdobným výsledkům jako citovaná publikace Gustava Korkische. Rozbor některých pečlivě zvolených okruhů problémů by však mohl naznačit, jak byl v minulosti z hlediska národopisného diferencován tak rozsáhlý region, členěný přírodními bariérami i historickými vztahy. Patrně by to bylo možné při studiu lidových krojů. Z hlediska interetnických vztahů by zase mohlo být objevné srovnání folklorních projevů, především výročních a rodinných obyčejů a zvyků, s okolními českými regiony. Domnívám se, že by doložilo značné množství prvků obou etnik shodných formou i obsahem. Retrospektivní studium národopisu německého Hřebečska proto přes všechny problémy nabízí jistou možnost poznání minulých kulturních procesů.

Hřebečsko jako živý organizmus existovalo sedm set let a určení jeho specifík ve své době z české i německé strany znemožňovala národnostní hranice a politický antagonismus. Poznání historických kontaktů obou etnik, shodných a odlišných rysů jejich kultur však není možné bez překročení hranice nyní již pomyslné. V této době je však takový čin možný jenom ze strany české.¹²³

Poznámky:

1. Srovnaj práce Wirth, Z.: *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu poličském*. Praha 1906; Matějka, B. - Štěpánek, J. - Wirth, Z.: *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu litomyšlském*. Praha 1908; Cibulka, J. - Sokol, J.: *Soupis památek historických a uměleckých v okresu lanškrounském*. Praha 1935; Adámek, K. V. - Nováková, T. - Novák, T. - Wirth, Z.: *Čechy. XIII, Východní Čechy*. Praha 1905; Popelka, B.: *Jevický okres*. Brno 1912.

2. Jirásek, A.: *Z mých pamětí. II, V Litomyšli*. Praha 1913, s. 141.

3. *Národní kroje a zvyky na Litomyšlsku*. Český východ (Chrudimské noviny) 19, 1896, č. 5 z 1.2.1896, s. 3 - *Aby zachovaly starodávne kroje a zvyky, užívané při svatbách a krtinách, pořádá na Litomyšlsku mládež v německé obci Litbašich u Litomyšle v úterý dne 4. února o 6 hodině večer v tamním hostinci pana Ignáce Koblišchka věneček, při němž uspořádán bude průvod v krojích patrně s nějakým stručným vysvětlením*. Tato

- zpráva může být svědectvím o vztazích na národnostním pomezí, současně je důležitá pro verifikaci kolekce fotografií krojovaných scén z obce Lauterbach, které snad souvisí s uvedenou slavností. Srovnej Hanika, J.: *Sudetendeutsche Volkstrachten. 1. Grundlagen der weiblichen Tracht, Kopftracht und Artung*. Reichenberg 1937, obr. 32, s. 67; Glotzmann, F.: *Die Schönhengster Tracht*. Schönhengster Jahrbuch (dále SJ) 34, 1988, s. 95; Severin, K.: *Národopisná ikonografie Litomyšlska a Hřebečska*. Strojopis rigorózní práce na Filozofické fakultě Univerzity J. E. Purkyně v Brně. Brno 1978, obr. 107-108.
4. Zprávy tohoto druhu často přinášel poličský časopis Jitřenka.
  5. Niederle, L.: *Slovanský svět*. Praha 1909, s. 83.
  6. [Hanke von Hankenstein, J. A.]: *Bibliothek der Mährschen Staatskunde*. I, Wien 1786, s. 10; [Schwoy, F. J.]: *Topographie vom Markgrathum Mähren*. 1, Wien 1793, s. 24; Sommer, J. G.: *Das Königreich Böhmen*. 5, *Chrudimer Kreis*. Prag 1837, s. XVI - zde je obsažena drobná zpráva o úvazu šátku žen z Lanškrounska. Informaci přetiskl Schmidl, A. A.: *Das Königreich Böhmen*. Stuttgart 1843, s. 77 s poznámkou, že tato forma úvazu je „moravská“.
  7. Jurende, J. K.: *Charakteristische Skizze der Schönhängstier in Mähren*. *Mährischer Wanderer* 2, 1813, s. 113-120.
  8. Horn, W.: *Maehrens Ausgezeichnete Volkstrachten*. Brünn 1837.
  9. Frenzl, J.: *Erinnerungen enthaltend verschiedene Gebräuche, Spiele, Belustigungen, Sprüche auf der Fürst-Lichtensteinschen Herrschaft M.-Trübau*. 1868. Rukopis uložen v Moravském zemském archivu v Brně, fond G 13, č. 335. Pramen zveřejnila Svobodová, V.: *O archivních pramenech z 18. a 19. století k výzkumu lidového kroje a textilní výzdoby na Moravě*. Český lid 48, 1961, s. 193-202. O autorovi rukopisu není nic známo, jeho dílem ale jsou další rukopisy uložené ve stejném archivu. Upozornil na ně Korkisch, G.: *Historische Quellen der Stadt Mähr.-Trübau im Brünnner Landesarchiv*. Mitteilungen zur Volks und Heimatkunde des Schönhengster Landes (dále MVHSL) 34, 1938, s. 120-121.
  10. Dudík, B.: *Catalog der nationalen Hausindustrie und der Volkstrachten in Maehren*. Brünn 1873, s. 58-59.
  11. Fritscher, F.: *Gedenkbuch der Stadt Mährisch Trübau und den zum ehemaligen Mähr. Trübauer Dominium gehörigen Gemeinden, welche jetzt den land- und forstwirtschaftlichen Vereinsbezirk bilden*. 2. vydání, Mähr. Trübau [1880], s. 48-58.
  12. Bendel, J.: *Die Deutschen in Böhmen, Mähren und Schlesien*. (2. sv. edice *Die Völker Oesterreich-Ungarns*). Wien - Teschen 1885, s. 312-322.
  13. A.C.: *Brauch und Sitte im Schönhengster Ländchen*. Der treue Eckart 2, 1885, s. 165-168, 199-203, 266-268, 297-300; WF.: *Eine deutsche Bauernhochzeit im Schönhengster Ländchen*. Tamtéž 3, 1886, s. 358-362.
  14. Müller, W.: *Beiträge zur Vokskunde der Deutschen in Mähren*. Wien - Olmütz 1893.
  15. Strzemcha, P.: *Volksleben der Deutschen*. Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Mähren und Schlesien. Wien 1897, s. 130-164; Waniek, G.: *Dialecte der Deutschen*. Tamtéž s. 171-176. Obě práce byly posléze přetištěny v publikaci nazvané *Mähren und Schlesien in Wort und Bild*. Wien [1900], Za charakteristické pokládám, že ve stejné edici věnované Čechům (*Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Böhmen*, 1. Wien 1894) v statích Heinricha Gradla a Antona Augustaa Naaffa o jazyku a kultuře Němců v Čechách, není Hřebečsko vůbec zastoupeno.
  16. Czerny, A.: *Der politische Bezirk Mährisch Trübau. Ein Beitrag zur Heimatkunde für Schule und Haus*. M. Trübau 1904. Publikace vznikla přec
  - pracováním a doplněním prvního vydání stejného titulu z roku 1888, ve kterém ještě národopis regionu nebyl zmíněn.
  17. Czerny, A.: *Sagen aus dem Schönhengster Land*. 1, M. Trübau 1905; 2, Landskron 1906.
  18. Jandl, F. J.: *Sagen aus den deutschen Teilen der Bezirke Landskron, Leitomischl und Politschka im östlichen Böhmen*. Rudelsdorf 1905.
  19. Časopis od roku 1901 v Broumově vydával Eduard Langer, který stmeloval materiálové příspěvky do tématických celků, názvy statí proto nejsou opatřeny jmény autorů. Ti jsou obvykle uvedeni v textu příslušné části, což způsobuje potíže při citování.
  20. [Jandl, F. J.]: *Heimische Trachten. (Schönhengster Gau)*. Deutsche Volkskunde aus dem östlichen Böhmen (dále jen DVÖB) 4, 1904, s. 81-89; týž, *Ältere Trachten. Schönhengster Gau*. DVÖB 4, 1904, s. 250-251.
  21. [Jandl, F. J.]: *Ehemalige Bauernhochzeit in Schönhengster Gau*. DVÖB 4, 1904, s. 146-155, 241-249.
  22. Přehled německých vlastivědných časopisů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku zpracoval Roubík, F.: *Příručka vlastivědné práce*. Praha 1947, s. 145-148.
  23. V letech 1911-1941 vycházel se změněným názvem *Mitteilungen zur Volks- und Heimatkunde des Schönhengster Landes*.
  24. Spina, F.: *Was wir wollen*. MVHSL 1, 1905, s. 3-13. Autor vyjmenoval hlavní tematické okruhy periodika: 1) lidovou poezii a hry, 2) pověsti a pohádky, 3) zvyky a mravy, 4) lidovou řeč a nářečí, 5) vesnické prostředí, 6) dům a domácí nářadí, 7) tělesnou konstituci a oděv, 8) lidové umění, 9) historii.
  25. Srovnej redakční článek *Über Volkskunde im östlichen Deutschböhmen*. DVÖB 1, 1901, s. 3-20. Na s. 16-19 je podrobně v šestnácti bodech rozepsán program národopisného zaměření periodika.
  26. Czerny, A.: *Haussprüche und Inschriften aus dem Schönhengster Lande*. MVHSL 1, 1905, s. 125 -157. Pokračování vyšla v MVHSL 5, 1909, s. 107-113 a MVHSL 10, 1914, s. 149-156.
  27. Jandl, F. J.: *Das Volkslied des Kindes im östlichen Böhmen. Bz. Landskron, Leitomischl und Politschka*. MVHSL 5, 1909, s. 39-79.
  28. *Schönhengster Volksballaden*. MVHSL 2, 1906, s. 98-160.
  29. Korkisch, J.: *Mundartliche Ausdrücke aus Porstendorf*. MVHSL 2, 1906, s. 3-10; Schwab, H.: *Einheitliche Schreibung bei mundartlichen Aufzeichnungen im Schönhengstgau*. MVHSL 7, 1911, s. 3-20.
  30. Wölfl, F.: *Langenlutscher Märchen und Sagen*. MVHSL 2, 1906, s. 10-31; Etzler, F.: *Beiträge zur Volkskunde aus Langenlutsch*. MVHSL 12, 1916, s. 43-60.
  31. *Die Hochzeitsgebräuche der Schönhängstier*. MVHSL 2, 1906, s. 65-70.
  32. *Wettstreit zwischen Sommer und Winter*. MVHSL 2, 1906, s. 31-57; Neiderle, J.: *Die Geburt Christi und das Dreikönigsspiel*. MVHSL 4, 1908, s. 3-19; Czerny, A.: *Schmekostem*. MVHSL 7, 1911, s. 80-84; týž, *Weihnacht-spiele*. MVHSL 3, 1907, s. 170-185; Kunzfeld, J.: *Volkskundliches aus der Müglitzer Gegend, dem „Niederlande“*. MVHSL 11, 1915, s. 9-15.
  33. Kosch, M.: *Aus der Küche der Schönhengstler*. MVHSL 3, 1907, s. 167-169.
  34. Hübl, K.: *Volkslieder aus Dreihöf bei Wildenschwert*. MVHSL 18, 1922, s. 43-60; týž, *Volkslieder aus dem nördlichsten Schönhengsterland*. MVHSL 19, 1923, s. 5-32; 21, 1925, s. 5-32; 22, 1926, s. 5-63; týž, *Dreihöf. Schönhengster Volksschauspiele*. MVHSL 24, 1928, s. 35-45; týž, *Schönhengster Bauernregeln*. MVHSL 25, 1929, s. 74-78; týž, *Schönhengster Volksgebete*. MVHSL 25, 1929, s. 79-81; týž, *Schönhengster Volksdichtung*. MVHSL 36, 1940, s. 9-22; týž, *Das Schönhengster Volkslied*. MVHSL 36, 1940, s. 23-40.

35. Ledel, K.: *Haussprüche und Inschriften aus Neudorf*. MVHSL 20, 1924, s. 80-90; týž, *Volkskundliches*, MVHSL 26, 1930, s. 47-68; 27, 1931, s. 3-23; 29, 1933, s. 68-78; týž, *Hochzeitsbräuche im Schönhengstgau*. MVHSL 29, 1933, s. 92-94.
36. König, H.: *Der Niedergang der Tuchmacherei im Schönhengster Land*. MVHSL 34, 1938, s. 137-149; týž, *Die Flachspinnerei und Weberei im Schönhengstgau*. MVHSL 36, 1940, s. 44-55.
37. Hübl, K.: *Der alte Soldat. Schönhengster Märchen, Schwänke, Fabeln u. Legenden*. Mähr. Trübau 1940.
38. Lehmann, E.: *Landskroner Hausgiebel*. MVHSL 14-15, 1918-19, s. 44-69.
39. Lehmann, E.: *Landskroner Heimatsbuch*. Landskron 1918.
40. Podle letáku vloženého do MVHSL 14-15, 1918-1919.
41. Protože bibliografické údaje o skladeb obu edicí nejsou přehledné a jednotlivé tituly bývají chybně citovány, zpracoval jsem komparaci těchto edic. Landskroner Heimatbücherei sv. 1) Lehmann, E.: *Landskroner Heimatsbuch*. 2. vyd., Landskron 1920; sv. 2) Lehmann, E.: *Landskroner Urkundenbuch*. Landskron 1920; sv. 3) Lehmann, E.: *Landskroner Gemeindenbuch*. Landskron 1920; sv. 4) Lehmann, E.: *Landskroner Volksbuch*. Landskron 1921; sv. 5) Lehmann E. Jandl, F. J.: *Vom Kronwald und von Krottenpühl. Landskroner Sagenbuch*. Landskron 1921; sv. 6) Lehmann, E.: *Beim Kratschenwirt. Landskroner Sagen und Schwänke*. Landskron 1922; sv. 7) Lehmann, E.: *Johannes Marcus Marci von Kronland, Gesundheitsbüchlein*. Landskron 1928 (Původně v edičním plánu ohlašovaný 7. svazek s názvem *Heimatkundliches Taschenbuch für die deutschen Gemeinden der Bezirke Landskron und Wildenschwert* podle všeho nebyl připraven, proto s odstupem let sem byla vřazena předchozí publikace); sv. 8) Matzke, J.: *Die Landskroner Mundart in ihrer Entwicklung in den einzelnen Ortschaften des Gebietes*. Landskron 1922; sv. 9) Benoni, J.: *Alt-Landskroner Geschichte*. Landskron 1923; sv. 10) Lehmann, E.: *Michael Weisse. Auswahl aus seinem Landskroner Liederbuch von 1531*. Landskron 1922; sv. 11) Hübl, K.: *Dreihöf. Gedenkschrift zur zweiten Begründung unseres Dörfchens im Jahre 1622*. Landskron 1922; sv. 12) Blaschke, A.: *Das Zohseetal. Ein Führer*. Landskron 1936.
- Schönhengster Heimatbücherei sv. 1) Lehmann, E. - Leneczek, O.: *Die Schönhengster Volkshochschule zu Annabad*. Landskron 1923; sv. 2) Lehmann, E.: *Hochzeitsbitter aus dem Schönhengstgau. Hochzeits-Affären oder Unterricht eines Prokurators*. Landskron 1923; sv. 3) Böhs, E.: *Das Schönhengster Streitgedicht vom Sommer und Winter*. Landskron 1922; sv. 4) Mudrak, A.: *Krippen der Heimat. Zwittau - Neutitschein*. Landskron 1923; sv. 5) Pechhold, R. K.: *Schönhengster Gestalten von anno dazumal*. Landskron 1923; sv. 6) Lehmann, E.: *Neue Volkssagen aus dem Schönhengstgau*. Landskron 1924; sv. 7) Matzke, J.: *Die Landskroner Mundart in ihrer Entwicklung in den einzelnen Ortschaften des Gebietes*. Landskron 1922 (v anotaci, ale ne v titráži byl tento svazek současně označen za 8. svazek Landskroner Heimatbücherei); sv. 8) Mudrak, A.: *Weihnachten der Heimat. Das Zwittauer Hirten- und Dreikönigsspiel*. Landskron 1923; sv. 9) Matzkeho předešlá práce (sv. 7) byla vnitřně členěna na dva díly a v anotaci byl ohlašen její třetí díl s názvem *Schönhengster Wörterbuch* jako 9. svazek edice, nebyl ale realizován; sv. 10) Brauner, J.: *Die Rockenstube*. Landskron 1924.
42. Lehmann, E.: *Zur Volkssage im Schönhengstgau*. Sudetendeutsche Zeitschrift für Volkskunde (dále jen SZV) 6, 1933, s. 125-135, 195-204.
43. Přehled této činnosti zpracoval Umlauf, F. J.: *Vývoj a stav vlastivědného výzkumu v jazykové oblasti sudetských Němců*. Od Horácká k Podjíví 8, 1931, s. 290-297.
44. Hübl, K.: *Sitte und Brauch*. (Heimatkunde der Schönhengster Sprachinsel. 3. Band 3. Heft). Mähr. Trübau 1933.
45. König, H.: *Weberei und Heimarbeit*. (Heimatkunde der Schönhengster Sprachinsel. 4. Band 4. Heft). Mähr. Trübau [1932].
46. *Schönhengster Volkstänze*. Mähr. Trübau 1928 (harmonizaci a klavírní úpravu provedl Johann Janiczek, bratr Walthera Hensela).
47. Byli to Hans Schneider z Janova, Eduard Böls (správně Böhs) z Radiměře a Josef Fischer z Trpíku ve stati *Des Starkäpfen in Schönhengster Gau*. DVÖB 5, 1905, s. 22-25, 115-128, Franz Michalitschka z Lanškrouna v příspěvcích *Sommerfingen in Landskron*. DVÖB 5, 1905, s. 146-147, a *Schmeckoster in Landskron*. DVÖB 5, 1905, s. 147, Franz Fischer z Lavičného v článcích *Weihnachtsgebräuche in Helbetten (Bez. Wildenschwert)*. DVÖB 6, 1906, s. 205-207, a *Faschingsnarren (Losentnorn) in Hilbetten (Bezirk Wildenschwert)*, DVÖB 7, 1907, s. 179-181, Heinrich Baudisch z Čisté *Alter Brauttanz aus Lauterbach*. DVÖB 11, 1911, s. 148-149, a *Von den Fleischbanken in Lauterbach*. DVÖB 12, 1912, s. 14-15.
48. Hermann, H.: *Giebelhäuser in Landskron*. Deutsche Arbeit 9, 1909-1910, s. 675-679.
49. Časopis od r. 1915 vydával spolek *Deutschmährische Heimat* v Brně. Od ročníku 14, 1928 změnil název na *Deutschmähr.-schles. Heimat*, vycházel do ročníku 24, 1938 (dále jen DMSH).
50. Türk.: *Volkstrachten des Schönhengstgaues*. DMSH 10, 1924, s. 169-173.
51. Benesch, F.: *Zur Hausbauforschung im Schönhengst - Rahsdorf bei Mähr. Trübau*. DMSH 24, 1938, s. 62-72; Kreller, A.: *Ein gewachsener Schönhengster Bauernhof*. DMSH 24, 1938, s. 210-212.
52. Hübl, K.: *Der alte Soldat*. DMSH 14, 1928, s. 83-87; týž, *Schönhengster Sprichwörter*. DMSH 19, 1933, s. 75-77; týž, *Das Stimmlein*. DMSH 19, 1933, s. 153-157.
53. Czamek, W.: *Schönhengster Rocknjong (Rockengang)*. DMSH 8, 1922, s. 185-210; Rausenstein, A. T. v. (vlastním jménem Albert Tomola): *Um die Weihnachtszeit. Alte Weihnachtsgebräuche im Schönhengstgau*. DMSH 11, 1925, s. 269-273.
54. Steis, A.: *Die Erbhöfe im Gerichtsbezirke Zwittau*. DMSH 21, 1935, s. 1-11, též zvl. otisk. Týž, *Die Erbhöfe von Böhm.-Hermersdorf und Böhm.-Rothmühl. Zwittau 1935*.
55. Bezdek, J.: *Schönhengster Volksrätsel*. SZV 5, 1932, s. 228-236.
56. Johannson, E.: *Eine Schönhengster Sprachinsel in der Krim*. SZV 2, 1929, s. 15-23.
57. Zimprich, R.: *Volksmedizin aus dem Schönhengstgau*. SZV 9, 1936, s. 61-65.
58. Böhs, E.: *Aus der Volkssprache des oberen Schönhengstgaues*. SZV 3, 1930, s. 176-177; týž, *Das Pflockschiagen*. SZV 4, 1931, s. 123-124.
59. *Trostbärnla. Heimatliches Jahrbuch für die Deutsche Ostböhmens, Nordmährens u. Schlesiens*. M. Rothwasser, v letech 1921-1926 vyšlo šest ročníků.
60. Lehmann, E.: *Vom Bauernleben in der guten alten Zeit*. Trostbärnla 1921, s. 78-85; týž, *Alt-Landskroner Schwänke*. Trostbärnla 1922, s. 91-93; Hübl, K.: *Der Prahler und Klinser. (Ein Schwank aus den Schönhengst)*. Trostbärnla 1922, s. 69-72.
61. *Schönhengster Volkstracht und „Dirndlkostüm“*. Trostbärnla 1926, s. 120-121.
62. Hübl, K.: *Volkslied aus Dreihöf bei Wildenschwert*. Heimatbildung 4, 1922-23, s. 61; týž, *Die Flucht nach Ägypten. Ein altes Weihnachtslied aus dem Schönhengstgau*. Tamtéž 5, 1923-24, s. 240.
63. Theusner, M. Ch.: *Der Schönhengstgau*. München 1937, s. 81-85.

64. Lachnit, E. - Neubauer, J. - Göth, J. - Götz, F. - Ullrich, J. - Bergmann, L.: *Deutsche Bauernhäuser aus Mähren und dem böhm.-mähr. Grenzlande*. Olmütz 1937. Publikace vyšla jako čtvrtý svazek edice řízené Luisem Bergmannem, nazvané *Bücher deutscher Volkheit aus den Sudeten- und Karpatenländern*.
65. Scheidt, W.: *Eine Insel deutschen Volkstums. Lebensgeschichte deutscher Bauernsiedler im böhmisch-mährischen Schönhengstgau*. Hamburg 1934.
66. Mally, F.: *Deutsche Trachten aus den Sudetenländern. Mit einer Einführung von Josef Hanika*. Prag 1943.
67. dElvert, Ch.: *Zur Ethnographie Mährens und Oesterreichisch-Schlesiens*. Notizen - Blatt der historisch-statistischen Section der kais. königl. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde. Příloha Mittheilungen der kaiserl. königl. Mährisch-Schlesischen Gesellschaft für Ackerbau, Natur- und Landeskunde (dále jen Notizen Blatt) 63, 1883, s. 47. Některé autorem citované starší práce jsem nedokázal identifikovat.
68. Hauffen, A.: *Einführung in die deutschböhmisches Volkskunde nebst einer Bibliographie*. Prag 1896; týž, *Bibliographie der deutschen Volkskunde in Böhmen*. Reichenberg 1931; Hobinka, E.: *Bibliographie der deutschen Volkskunde in Mähren und Schlesien*. Reichenberg 1928.
69. Jermer, V.: *Zur Literatur- und Quellenkunde des Schönhengster Landes*. MVHSL 17, 1921, s. 109-125; Schiller, K.: *Verzeichnis des in den Jahrgängen I - XXXI (1905-1935) Veröffentlichten*. MVHSL 32, 1936, s. 133-159.
70. Za jistou bilanci této tendence lze považovat bibliografii Schützeichel, R. Zamora, J.: *Bibliografie der Ortsnamenbücher des deutschen Sprachgebietes in Mitteleuropa*. Heidelberg 1988.
71. Janiczek, J. (později přijal jméno Walther Hensel): *Der Vokalismus der Mundarten in der Schönhengster Sprachinsel*. Fribourg 1911; Römer, M.: *Die Ortsnamen des politischen Bezirkes Landskron*. Prag 1937; Janowsky, O.: *Die Flurnamen des Westschönhengstes*. Prag 1939 (rukopis je uložen v SOKA v Litomyšli); Peinl, B.: *Die Flurnamen im Ostteile des Schönhengstgaues*. Prag 1940. Michele, M.: *Die Ortsnamen des früheren politischen Bezirkes Mährisch-Trübau*. Prag 1942. Nepublikované disertace obhájené v Praze cituje Výborná, M.: *Disertace pražské university*. II, Praha 1965 a z jejího soupisu je zřejmé, že všechny citované pražské disertace posuzoval Ernst Schwarz a částečně také Gustav Jungbauer. Schwarz patrně tyto práce inicioval.
72. Matzke, J.: *Die Landskroner Mundart in ihrer Entwicklung in den einzelnen Ortschaften des Gebietes*. Landskron 1922 (disertaci předcházela Matzkeho studie *Die Mundart von Rathsdorf im Schönhengstgau*. Jahresbericht der Landes-Oberrealschule in Znaim. Znaim 1911-1912); Sandbach, E.: *Die Schönhengster Ortsnamen, Lautlehre, Wortbildungslehre und Etymologie*. Heidelberg 1922. Benesch, I.: *Lautgeographie der Schönhengster Mundarten*. Brünn - Prag - Leipzig - Wien 1938; Kreller, A.: *Wortgeographie des Schönhengster Landes*. Brünn - Leipzig 1939.
73. Weinelt, H.: *Untersuchungen zur landwirtschaftlichen Wortgeographie in den Sudetenländern*. Brünn - Prag - Leipzig - Wien 1938 (o Hřebečsku s. 173-177).
74. Schwarz, E.: *Die Bildung der Schönhengster Sprachinsel im Lichte der Ortsnamen*. Zeitschrift für Ortsnamenforschung 5, 1929, s. 105-139; týž, *Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle*. München - Berlin 1931; týž, *Jazyk německý na území ČSR*. Československá vlastivěda. III, Jazyk. Praha 1934, s. 524-597 (o Hřebečsku s. 539-540, 576-582); týž, *Sudetendeutsche Sprachräume*. München 1935 (o Hřebečsku s. 242-262).
75. Mayer, A.: *Völkerverschiebungen in Böhmen und Mähren mit besonderer Berücksichtigung der markomanischen Frage*. Zeitschrift des deutschen Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens 26, 1924, s. 19-50; 27, 1925, s. 1-18.
76. Kreller, A.: *Der Stand der volkswissenschaftlichen Erforschung des Schönhengstgaues*. Deutsche Volksforschung in Böhmen und Mähren 1, 1939, s. 295-305.
77. Moravskotřebovské muzeum bylo založeno již v roce 1872, lanškrounské v roce 1905 a svitavské vzniklo až v roce 1947 ze zdejších soukromých sbírek a konfiskátů.
78. Máčel, O.: *Evolution de la maison populaire aux environs des villes de Lanškroun, de Moravská Třebová et de Svitavy*. Ethnographica 3-4, 1961-62, s. 317-367; týž, *Vznik a vývoj domu se čtyřbokým dvorem na Svitavsku*. In: Sborník příspěvků z pracovního semináře konaného ve dnech 17. a 18. října 1984 ve Svobodných Hamrech. KSSPPOP v Pardubicích, Pardubice 1986, s. 25-37; týž, *Lidová architektura v oblasti Svitav, Moravské Třebové a Lanškrouna*. Národopisné aktuality 17, 1980, s. 11-21; týž, *Vývoj lidového domu v oblasti Svitav, Moravské Třebové a Lanškrouna*. Tamtéž 17, 1980, s. 183-198; Mencil, V.: *Lidová architektura v Československu*. Praha 1980, s. 278-296; Frolec, V.: *Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku*. Brno 1974.
79. Ludvíková, M.: *Neznámé prameny k historii moravských krojů. I. Kroje na severozápadní Moravě*. Časopis Moravského muzea, Vědy společenské 69, 1984, s. 213-229; táž, *Materiály ke kroji německé menšiny na Moravě ve sbírkách Moravského muzea*. Folia ethnographica 22, 1988, s. 3-23; táž, *Tmavé zástěry z Moravskotřebovska*. Tamtéž 29, 1995, s. 47-58; táž, *Moravské a slezské kroje. Kvaše z roku 1814 Mährische und schlesische Volkstrachten*. Guaschen aus dem Jahre 1814. Brno - München 2000 (publikace vyšla ve spolupráci Sudetoněmeckého archivu v Mnichově s Moravským zemským muzeem v Brně).
80. Jančář, J. a kol.: *Lidová kultura na Moravě*. Strážnice - Brno 2000.
81. Jeřábek, R.: *Počátky národopisu na Moravě*. Antologie prací z let 1786-1884. Strážnice 1997.
82. Musil, F.: *Německá historická a vlastivědná periodika a východní Čechy*. Východočeské listy historické 13-14, 1998, s. 115-136.
83. Gollová, M.: *Bibliografie regionálních bohemik v západoněmecké publicistice za léta 1945-1966*. 1-2, Praha 1971.
84. Skřivánek, M.: *Německé dějepiscectví Hřebečska od konce 19. století do roku 1945*. Pomezí Čech a Moravy (dále PČM) 1, 1997, s. 119-141. Svým příspěvkem se na tuto studii pokouším navázat, z technických důvodů jsem se ale nemohl vyvarovat opakování některých zde již uvedených skutečností.
85. Macková, M.: *Hřebečsko - region který zmizel*. In: Scientific Papers of the University of Pardubice. Series C, Faculty of Humanities, Supplement 3, 2000, s. 131-136.
86. Sidlí na adrese Svitavská 18, 571 01 Moravská Třebová, její vedoucí je paní Irena Kunzová, které děkuji za zpřístupnění knihovny společnosti. Popularizuje kulturu hřebečských Němců mimo jiné edicí publikací, srovná *Schönhengster Volkstänze - Hřebečské národní tance*. Moravská Třebová 1997 (jde o přepracované vydání stejnojmenné publikace z roku 1928); *Schönhengster Liederheft - Hřebečské písně*. 2. vydání, Moravská Třebová 1998.
87. Adresa spolku je Schönhengster Heimatbund. Schloßstraße 14 (Alte Kasten), 730 33 Göppingen, BRD.

88. Glotzmann, F.: *Die Schönhengster Tracht*. SJ 34, 1988, s. 77-98; Kreller, A.: *Schönhengster Mundarten*. SJ 3, 1957, s. 159-161; Hübl, K.: *Alte Schönhengster Bauernhöfe*. SJ 6, 1960, s. 80-82; týž, *Beiträge zur Schönhengster Siedlungsgeschichte*. SJ 3, 1957, s. 87-95; Korkisch, G.: *Der Schönhengster Bauernhof*. SJ 2, 1956, s. 61-69; Hanika, J.: *Das Schönhengster Oberhemdchen und sein Nähwerk*. SJ 19, 1973, s. 70-72.
89. Haberhauer, O.: *Wasserräder und Radmühlen in Rothmühl*. SJ 46, 2000, 100-118.
90. Haberhauer, O.: *Vodní kola a kolové mlýny v Radiměři - Wasserräder und Radmühlen in Rothmühl*. Göppingen 2000.
91. Adresa: Schönhengster Archiv und Heimatstube. Nördlichen Ringstraße 33, 7320 Göppingen, BRD. Stručný popis fondů je obsažen in: Kuhn, H.: *Sudetendeutsche Heimatsammlungen*. München 1983, s. 192-193.
92. Schwarz, E.: *Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle*. 2. vydání, München 1961; týž, *Sudetendeutsche Sprachräume*. 2. vydání, München 1961.
93. Schwarz, E.: *Volkstumsgeschichte der Sudetenländer. Teil 1: Böhmen*. München 1965; týž, *Volkstumsgeschichte der Sudetenländer. Teil 2: Mähren - Schlesien*. München 1966 (o Hřebečku s. 240-332).
94. Schwarz, E.: *Beiträge zur Volkstumsgeschichte der Sudetenländer. Bohemia*. Jahrbuch des Collegium Carolinum 11, 1970 (o Hřebečku s.123-132).
95. Korkisch, G.: *Geschichte des Schönhengstgau*. 1-2, München 1966-1975.
96. Korkisch, G.: *Schönhengster Volkskunde*. München-Wien 1982.
97. Neubauer, J.: *Der Bauernhof des Schönhengster Oberlandes*. Göppingen 1989.
98. Karasek, A.-Lanz, J.: *Krippenkunst in Böhmen und Mähren vom Frühbarock bis zur Gegenwart*. Marburg 1974, 2. vydání Marburg 1992.
99. Přehled této ediční činnosti zveřejnil Hemmerle, R.: *Heimat im Buch. Sudetendeutsche Heimatbücher, Ortsmonographie, Karten, Heimatblätter, Heimatzeitschriften, Jahrbücher und Kalender nach 1945. Eine Bibliographie*. 2. vydání, München 1996. (o Hřebečku str. 211-221, 280-281, 293). Vydavatelem publikace je Sudetendeutsches Archiv.
100. Künzig, J.: *Bibliographie der Schönhengster Volkskunde*. Jahrbuch für Volkskunde der Heimatvertriebenen 4, 1958, s. 243-267. Též zvláštní otisk.
101. Jilek, H.: *Bibliographie zur Geschichte und Landeskunde der böhmischen Länder von den Anfängen bis 1948*. I-III, Köln - Wien 1986-1990.
102. K životu a dílu Aloise Czerneho srovnaj: Schram, W.: *Czerny Alois*. In: Notizen-Blatt 1888, Nr. 3, s. 17-18; Alois Czerny zum 60. Geburtstag. Schönhengster Zeitung 30, 1907, č. 10 z 6.2., s. 1; Spina, F.: *Alois Czerny*. MVHSL 13, 1917, s. 3-6; Jarmer, V.: *Zur Literatur und Quellenkunde des Schönhengster Landes*. MHSL 17, 1921, s. 114-117 (zde soupis prací Czerneho tištěných mimo Mitteilungen); Schiller, K.: *Verzeichnis des in den Jahrgängen I-XXXI /1905-1935/ Veröffentlichten*. MVHSL 32, 1936, s. 133-159 (soupis prací Czerneho tištěných v Mitteilungen, neúplný); *Lebens- u. Arbeitsbilder sudetendeutscher Lehrer*. 1, Pohrlitz [1932], s. 57; M. G.: *Zur Erinnerung an Alois Czerny*. Schönhengster Heimat (dále SH), August - September 1953, s. 17; Dorner, G.-Dorner, F.: *Mährisch Trübau, die Perle des Schönhengstgau*. Göppingen 1969, s. 239; Sturm, H. (edit.): *Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder*. 1, München - Wien 1979, s. 224; Skřivánek, M.: *Německé dějepisectví Hřebečka od konce 19. století do roku 1945*. PČM 1, 1997, s. 119-141; Hoffmannová, J. - Pražáková, J.: *Biografický slovník archivářů českých zemí*. Praha 2000, s. 118.
103. Biografické informace in: *Lebens- u. Arbeitsbilder sudetendeutscher Lehrer*. 2, Pohrlitz [1933], s. 78-79; Rob, F.: *Jandl Ferdinand Johann. Ein Gedenkblatt zum 10. Todestag eines verdienten Heimatforschers*. SH, Oktober 1952, s. 13; týž, *Zwei Dorfchronisten des Kreises Landskron: Ferdinand Jandl und Johann Kamradek*. SJ 22, 1976, s. 76-77; týž, *Heimatforscher Ferdinand Jandl, ein Gedenken zu seinem 50. Todestag*. SH, Dezember 1992, s. 13; Sturm, H. (edit.): *Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder*. 2, München 1984, s. 21.
104. Biografie Franze Spiny: *Ottův slovník naučný nové doby*. 6/1, Praha 1940, s. 175. Rob, F.: *Dr. Franz Spina*. SH 1953, Oktober, s. 12; týž, *Dr. Franz Spina ein sudetendeutscher Politiker aus dem Schönhengstgau zu seinem 15. Todestage am 17. Sept. und 85. Geburtstage am 5. Oktober 1953*. Heimatbrief für die Vertriebenen des Landkreises Zittau, č. 63, Oktober 1953, s. 12-13; týž, *Dr. Franz Spina. Zum 100. Geburtstag der großen Politiker aus dem Schönhengstgau*. SH 1968, Oktober, s. 15; Hübl, K. (edit.): *Bauerntum und Landbau der Sudetendeutschen*. München 1963, s. 329-332; Knauer, A.: *Prof. Dr. Franz Spina*. Stifter-Jahrbuch 5, 1957, s. 47-60 (Jahrbuch des Adalbert-Stifter-Vereins in München und der Historischen Kommission der Sudetenländer); Bartoš, J. - Kovářová, L. - Trapl, M.: *Osobnosti českých dějin*. Olomouc 1995, s. 334-335; Pešek, J.: *Franz Spina sudetoněmecký bohemista a československý ministr*. Dějiny a současnost 20, 1998, č. 6, s.19-23; Killy, W. - Vierhaus, R. (edit.): *Deutsche biographische Enzyklopädie*. 9, München 1999, s. 407; Tomáš, J. a kol.: *Český biografický slovník XX. století*. III, Praha 1999, s. 178.
105. Literatura o životě a díle autora: Jungbauer, G.: *Emil Lehmann. Zum 50. Geburtstag*. SZV 3, 1930, s. 191-192; Hauffen, A.: *Bibliographie der deutschen Volkskunde in Böhmen*. Reichenberg 1931, s. XXIII-XXIV; *Emil Lehmann, der Volksforscher und Volksbildner*. Reichenberg 1940 (zde zejména příspěvky Hanika, J.: *Emil Lehmann als Volkskundler*, s. 37-44; Gierach, E.: *Das Lebenswerk Emil Lehmanns*, s. 57-63; Lehmann, E. (syn): *Verzeichnis der selbständig erschienenen Schriften und Bücher von Prof. Dr. Emil Lehmann*, s. 64-69); *Professor Dr. Emil Lehmann zum 60. Geburtstag*. Mitteldeutsche Blätter für Volkskunde 15, 1940, seš. 3-4, též zvl. otisk (zde příspěvky Fritzsche, K. E.: *Emil Lehmann*, s.71-72; Lehmann, E. (syn): *Was Emil Lehmann schrieb*, s. 72-81); Hübl, K.: *Dr. Emil Lehmann 70 Jahre alt*. SH, Februar 1953, s. 5; Mudrak, A.: *Zum 75. Geburtstag Dr. Emil Lehmanns*. SH, Januar 1956, s. 3; Hübl, K.: *Begegnung mit Dr. Emil Lehmann*. SH, Januar 1956, s. 7; Wondrousch, J. (s citací rukopisu Lehmannova syna Ernsta) in: SJ 24, 1978, s. 77-80; Korkisch, G.: *Schönhengster Volkskunde*. München - Wien 1982, s. 12-13; Sturm, H. (edit.): *Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder*. 2, München 1984, s. 412 (zde další literatura); Gauglitz, F. J.: *Heimat Kreis Landskron. Heimatbuch für Stadt und Kreis Landskron*. 2. vyd., Bietigheim 1985, s. 113-114; Chauer, M.: *Vznik a vývoj německého nacionalistického hnutí na Lanškrounsku do první světové války*. Sborník prací východočeských archivů 6, 1986, 59-92 (o Lehmannovi s. 74-82); medailon in: SJ 35, 1989, s. 21; *Prof. Dr. Emil Lehmann*. SJ 43, 1997, s. 5; Skřivánek, M.: *Německé dějepisectví Hřebečka od konce 19. století do roku 1945*. PČM 1, 1997, s. 119-141.
106. Bibliografie Lehmannových prací sestavil jeho syn Ernst Lehmann (viz předchozí poznámka), nejsem ale přesvědčen, že jsou úplné.
107. Lehmann, E.: *Sudetendeutsche Volkskunde*. Leipzig 1926.
108. Lehmann, E.: *Volkserbe der Sudetendeutschen*. 1-2, Dresden 1939-1940.
109. Karlu Hüblovi byly věnovány biografie: Rob, F.: *Karl Hübl, ein Botschafter des ostdeutschen Bauerntums*. SH 6, 1957, s. 7; Hübl, K. (edit.):

- Bauerntum und Landbau der Sudetendeutschen*. München 1963, s. 637-638; Sturm, H. (edit.): *Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder*. 1, München - Wien 1979, s. 699-700; Gauglitz, F. J.: *Heimat Kreis Landskron. Heimatbuch für Stadt und Kreis Landskron*. 2. vyd. Bietigheim 1985, s. 117; Buckenleib, E.: *Karl Hübl, 20 Jahre tot*. SJ 34, 1988, s. 36; J. W.: medailon in: SJ 35, 1989, s. 17; medailon in: *Der Heimat treu verbunden*. Göppingen 1990, s. 40; RH/MSA: *Zum 100. Geburtstag von Karl Hübl, Bauer, Volkskundler und Schriftsteller*. SH, Mai 1992, s. 4; *Karl Hübl*. SJ 43, 1997, s. 19.
110. Za tyto informace vděčím PhDr. Marii Mackové, ředitelce Okresního archivu v Ústí nad Orlicí.
111. V bohaté poválečné biografii hřebečských Němců nebyl ani jednou připomenut. Pramenem osobních dat jsou matrika narozených Města Libavé, sv. XLVII, č. 68, uložena v Zemském archivu Opava, pobočka Olomouc, matriky oddaných sv. 9, fol. 148, a zemřelých sv. 12, fol. 144, uložené na Městském úřadu v Moravské Třebové, dále kronika Udánek, uložená v SOKA Svitavy se sídlem v Litomyšli, fond KR 475 a sdělení p. Josefa Sise, Moravská Třebová - Udánky 24.
112. Biografie in: *Der Heimat treu verbunden*. Göppingen 1990, s. 44; KH: *Dr. Gustav Korkisch zum 80. Geburtstag*. SH, Juni 1990, s. 4; *Gustav Korkisch 85jährig verstorben*. SH, Dezember 1994, s. 5.
113. Vedle MVHSL publikoval také v SZV a po válce vydal monografii *Runarz. Das Bild eines deutschen Sprachinseldorfes*. München 1961. Srovnaj biografický medailon in: SJ 46, 2000, s. 154.
114. Jurende, J. K.: *Charakteristische Skizze der Schönhängstier in Mähren*. Mährischer Wanderer 2, 1813, s. 113-120; týž, *Grundrisse zur Ethnographie Mährens*. Moravia. Zeitschrift zur Unterhaltung und Vaterlandskunde, 1815, s. 57-59, 81-82.
115. Bayer, J.: *Karte des Maehr. - Schles. Gouvernements nach den neusten astronomischen Beobachtungen und geometrischen Vermessungen*. Wien 1818.
116. Czoernig, K.: *Ethnographie der oesterreichischen Monarchie*. 1, Wien 1857, s. 40; Ficker, A.: *Die Völkerstämme der oesterreichisch - ungarischen monarchie, ihre Gebiete, Gränzen und Inseln*. In: Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik 15, IV. Heft, Wien 1869, s. 45; Dudík, B.: *Catalog der nationalen Hausindustrie und der Volkstrachten in Maehren*. Brünn 1873, s. 50; d'Elvert, Ch.: *Zur Ethnographie Mährens und Oesterreichisch - Schlesiens*. Notizen - Blatt 64, 1884, s. 34.
117. Ficker, A.: *Die Bevölkerung des Königreichs Böhmen in ihren wichtigsten statistischen Verhältnissen*. Wien - Olmütz 1864, s. 47; Loserth, J.: *Zur Geschichte des Landskroner Theiles der Schönhengster Sprachinsel*. Mittheilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 27, 1889, s. 193-235; Gradl, H.: *Die Dialecte der Deutschen*. Die österreichisch - ungarische Monarchie in Wort und Bild. Böhmen, 1. Wien 1894, s. 610.
118. O výklad názvu *Schönhengst* se pokusil Pechhold, R. K.: *Sage und Geschichte im Schönhengsterlande*. MVHSL 16, 1920, s. 21. Počátek zobecnění tohoto názvu se snažil sledovat Komár, H.: *Wann ist der Name Schönhengstgau entstanden?* SJ 30, 1984, s. 49-50. Historickým vývojem pojmenování se zabývali Hosák, L. - Šrámek, R.: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*. II, Praha 1980, s. 440 a Korkisch, G.: *Schönhengster Volkskunde*. München - Wien 1982, s. 80-81.
119. Tato otázka nebyla místními badateli zpracována, čerpám z nesoustavných údajů literatury. Odlišnost obyvatel na území panství Litomyšl a Svitavy, nazývaného *Oberwälder*, zaznamenal již Jurende, J. K.: *Charakteristische Skizze ...*, s. 113, pozn. 46. V Hradci nad Svitavou se nosil *Oberländer Tracht*, viz popis fotografie SJ 17, 1971, s. 59. V SJ 20, 1974, s. 83 je otištěna fotografie s popisem *Unterländer Tracht*. V SJ 19, 1973, s. 72 je zase fotografie s titulem *Tracht im Oberland*. O geografickém rozlišování území regionu svědčí tituly prací Böhs, E.: *Aus der Volkssprache des oberen Schönhengstgaues*. SZV 3, 1930, s. 176 - 177, a Neubauer, J.: *Der Bauernhof des Schönhengster Oberlandes*. Göppingen 1989.
120. Viz název statí Kunzfeld, J.: *Volkskundliches aus der Müglitzer Gegend, dem „Niederlande“*. MVHSL 11, 1915, s. 9-15.
121. Junek, D.: *Dveře a vrata na Poličsku v 19. století*. Polička 1998, s. 22.
122. Škabrada, J. - Syrová, Z.: *Dům čp. 171 v Čisté u Litomyšle*. Archaeologia historica 14, 1989, s. 325-336.
123. V tomto příspěvku si nekladu za cíl shromáždit soustavnou bibliografii národopisu Hřebečska. Programově jsem se vyhnul přebírání citací nedostupných titulů a komentuji výhradně literaturu, kterou jsem měl k dispozici při spolupráci na projektu Slovníku národopisců, který od roku 1988 vede prof. Richard Jeřábek, vedoucí Ústavu evropské etnologie Masarykovy univerzity v Brně.

PŘÍSPĚVEK K ETNOGRAFICKÉ DIFERENCIACI ZÁPADNÍ MORAVY. ZPRÁVA O „HORÁCÍCH“ ZE 16. STOLETÍ

Miroslav Válka

Literatura věnující se regionální diferenciaci moravského obyvatelstva a etnografické rajonizaci Moravy je poměrně obšírná, ale její kvalita značně kolísá. Obecně lze konstatovat, že od ojedinělých zpráv a prvních souborných prací o „moravských kmenech“ se výzkum dostal ve 20. století na vědeckou bázi jak v oblasti teoretické, tak také z hlediska heuristiky a interpretace pramenné základny.

Vznik charakteristických moravských etnografických regionů byl objasněn jako důsledek feudální roztržitěnosti a byly vyvráceny romantické představy osvícenců a prvních národopisců, kteří etnografické skupiny moravského obyvatelstva spojovali s předfeudálními společenskými formacemi slovanského obyvatelstva, s původními moravskými kmeny. Zejména historikové věcnými argumenty ukázali na neudržitelnost tezí o kmenovosti moravského obyvatelstva (Dostál 1958). Uvedené závěry akceptovalo i etnografické bádání a svými výzkumy a publikačními aktivitami problematiku obohatilo o další dílčí zjištění i o práce syntetického charakteru, sumarizující dosažené výsledky.

Důležité poznatky přinesla konference v Muzeu jihovýchodní Moravy v Gottwaldově (1966), konaná u příležitosti 60. výročí úmrtí F. Bartoše, která se problematice formování etnografických oblastí věnovala jako jednomu ze stěžejních bodů. Vedle vymezení základních pojmů etnografická oblast a etnografická skupina (Štika 1966) badatelé přispěli k bližšímu poznání tradičních etnografických regionů jako je Horácko a Podhorácko (Rousová 1966), Brněnsko (Ludvíková 1966), luhačovické Zálesí a Podřevnicko (Pavlišťík 1966) aj., ale řešili také urbánní problematiku (Fojtík 1966) a formování průmyslových aglomerací (Skalníková 1966). Ve stejném roce byl vydán sborník *Strážnice 1945-1965* přinášející zásadní práce k etnografické rajonizaci a diferenciaci Moravy od předních moravských historiků (Dostál 1966, Hosák 1966) a etnografů.

Jako poslední syntetické zpracování problematiky lze uvést heslo „Etnografická diferenciac“ ve *Slovníku české hudební kultury* (Jeřábek 1997). Prameny zpřístupnila antologie *Počátky národopisu na Moravě*, přinášející rozptýlené a často nedostupné texty o tradiční lidové kultuře moravského obyvatelstva a o dobovém chápání rajonizace a diferenciac v rozmezí let 1786 -1884 (Jeřábek ed. 1997).

Obecně možno konstatovat, že nejstarší zprávy vztahující se k regionální diferenciaci moravského obyvatelstva pocházejí z raně novověkého období, ze 16. století, a váží se

k Hané (Roubic 1993). Hanáci tvořili nejstabilnější složku moravské populace a byli sociálním vzorem pro ostatní moravské obyvatelstvo. To vedlo osvěcenské autory, kteří se popisem Moravy a Moravanů od konce 18. století obšírněji zabývali, k tvrzením, že Hanáci jsou praotci Moravy, první a nejstarší Slované na Moravě (Jeřábek ed. 1997, s. 20). Vůbec nejstarší pramenná zpráva pochází z roku 1571, z poznámek Jana Blahoslava ke *Gramatice české*, kde se autor zmiňuje o nezpůsobné mluvě sedláků na Hané (Čejka a kol. 1991). Geografické vymezení regionu najdeme na Komenického mapě Moravy z dvacátých let 17. století spolu s východomoravským Zálesím.

V 17. století se do širšího povědomí dostávají Valaši a region moravského Valašska v souvislosti s náboženským a protihabsburským odbojem zdejšího obyvatelstva (Štika 1973). Z jihovýchodní Moravy se, vedle už zmíněného Zálesí, jako první objevuje v dobových pramenech subregion Podluží (r. 1740) a jeho obyvatelé Podlužáci ještě o něco dříve, roku 1708 (Dostál 1958).

Západní Morava, geomorfologicky vymezená Českomoravskou vrchovinou a jejím předhůřím, stála jako méně výrazný region poněkud stranou zájmu. I když její obyvatelé, Horáky, najdeme pod různými názvy v souborných pracích o moravském lidu, širší popisy zvyků, obyčejů nebo oděvu a lidového života chybějí. Zdůrazňoval se jednotný přírodní rámeček na obou stranách bývalé zemské hranice a adekvátní

Drnovice (okr. Blansko). Sídlo v Boskovické brázdě pod výběžky Českomoravské vrchoviny. Foto M. Válka 2000.

tradiční lidová kultura, z části doprovázená jednotným „českým“ dialektem, který pronikal z Čech na moravské území k Olešnici, Bystřici nad Pernštejnem a k Měřínu, na jihu až k Želetavě a k Jemnici (Trávníček 1926). V odborné literatuře se rozšířil názor, že pro obyvatelstvo se ujalo označení Horáci v poměrně pozdní době, na počátku 19. století, protože ještě Hanke užívá ve svém popisu moravského lidu z roku 1786 pro západomoravské obyvatelstvo jen obecné označení čeští Moravané (Jeřábek ed. 1977, s.26). Jurende roku 1815 uvádí severně a západně od Brna vedle Horáků také Podhoráky (Jeřábek ed 1977, s. 138), Horáci se v německé podobě Horaken oder Boehmische Maehrer objevují na Bayerově mapě Moravy z počátku 19. století (Novák 1958), Horáky a Podhoráky zná jako obyvatele znojemského a jihlavského kraje a na severozápad a západ od Brna také Albin Heinrich (Jeřábek ed. 1997, s. 199). České názvy se objevují v druhé polovině 19. století v dialektologickém díle A. V. Šembery, opět vedle názvu Horák také označení Podhoráci, a pak v díle Bartošově, ovšem poněkud odlišně od současného chápání. Česká toponyma Horácko a Podhorácko nacházíme v odborné regionální literatuře až od osmdesátých let 19. století (Rousová 1966, Válka 2000).

Relevantní kroky k přesnému vymezení Moravského Horácka a sousedního Podhorácka a k jejich detailnímu poznání učinil Josef František Svoboda (1874-1946), spojený svou odbornou činností muzejní a publikační na poli etnografie a historie s Novým Městem na Moravě a Velkým Meziříčím (Jeřábek 1994). Podle Svobody je Moravské Horácko

pojem národopisný, proto jeho vymezení musí být provedeno na základě národopisných jevů, vyrůstajících ze stejných podmínek přírodních, kolonizačních, hospodářských, komunikačních, společenských, náboženských atd. Určení hranice regionu provedl Svoboda na základě dialektologickém v kombinaci s jevy tradiční lidové kultury (zejména dům a sídlo). Je patrné z mapky, uveřejněné v publikaci *Moravské Horácko* (Svoboda 1940). Směrem do vnitrozemí Moravy situuje Podhorácko.

Přesné odlišení obou západomoravských regionů, Horácka a Podhorácka, provází řada problémů. Striktní vymezení podle dialektu naráží na skutečnost, že hranice českého (v užším slova smyslu) a hanáckého nářečí se nekryje s hranicí kulturní. Povědomí obyvatelstva o příslušnosti k té či oné etnografické oblasti, na které se Svoboda odvolává (Svoboda 1940, s. 5), je podle našich poznatků rovněž poněkud vágní. Navíc oba názvy se používaly v minulosti i pro jiné regiony Moravy, kde k tomu byla odpovídající konfigurace terénu.

Je udivující, že Svoboda a jeho následovníci přešli bez povšimnutí jeden zajímavý pramen, který poznatky o regionální diferenciaci západomoravského obyvatelstva posunuje hlouběji do minulosti, až do raně novověkého období, a určitým způsobem je modifikuje. Jde o česky psanou listinu, která byla publikována na počátku sedmdesátých let 20. století, ale jen v regionální tiskovině, proto ušla pozornosti soudobého etnografického bádání, a to i přesto, že editor Jan Skutil na její význam upozornil (Skutil 1970).

Listina, vydaná roku 1514 Hynkem Bočkem z Kunštátu a na Polné, osvobozuje poddané na lysickém panství od úmrtí. K dominiu tehdy náležely jednak vesnice ve starém sídelním území úrodné Boskovické brázdy (Lysická sníženina), konkrétně samotné Lysice a sousední Drnovice, jednak drobné vsi v mladém sídelním území východního okraje Českomoravské vrchoviny, ve středověku kolonizovaném pohraničním hvozdu. Odlišný ráz je patrný z reliéfu kraje i kulturně v charakteru sídel a jejich zástavbě. Tyto difference byly pociťovány a reflektovány už na počátku 16. století, ve zmíněné listině konkrétně takto: *...totiž v Lysicích, v Rudici (Kunici?) a v Drnovicích, v Bedřichově, v Kunčině Vsi, v Hlubokém, ve Lhotě, na tom v těch svrchupsaných vseh, kteréž od starodávna k lysickému panství přislúšejí i těm všem lidem, kteříž nyní obývají aneb potom obývati budú, věčně dávám a propouštíem odmrť tak, že ji sám nikdá bráti nemám. A Lysičti a Drnovští povinní budú mně, Hynkovi, dědicuom i potomkuom mým, dávati při svatém Petře jediný úrok s lánu dva královský a s poloulány jeden a s podsedku peniez bílý krom*

Kunice (okr. Blansko). Vesnice v mladém sídelním území Českomoravské vrchoviny. Foto M. Válka 2000.

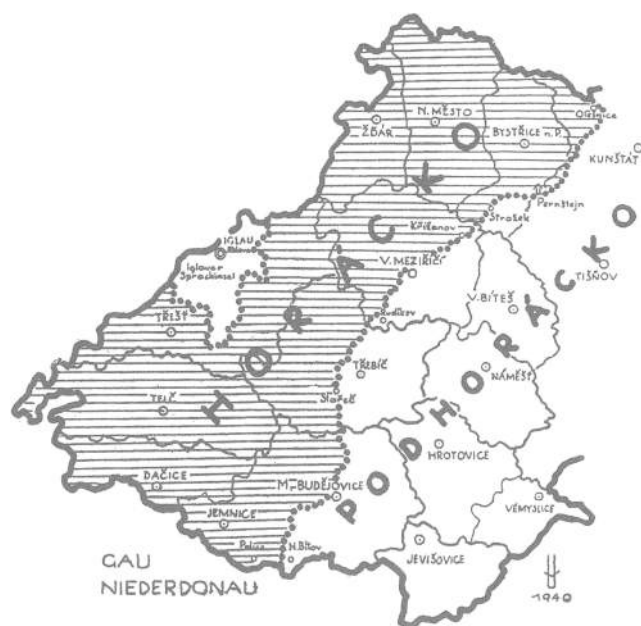
těch, kteří pokrmné platí neb jiné plat dávají a Horáci tolikéž plat s lánu, co Lysičtí a Drnovští s polulány povinni budú dávat... (Skutil 1970, s. 37-38).

Jak je v listině jednoznačně konstatováno, obyvatelé vesnic Bedřichova, Kunčiny Vsi, Hlubokého u Kunštátu, Lhoty u Lysic a Kunic(?), které leží ve vyšším horském terénu Českomoravské vrchoviny, jsou zde souhrnně označeni jako Horáci a jejich těžší životy ve srovnání s poddanými z úrodnější Boskovické brázdy je feudální vrchností zohledněno nižšími poplatky za udělení práva odkázat svůj majetek v případě absence přímého potomka.

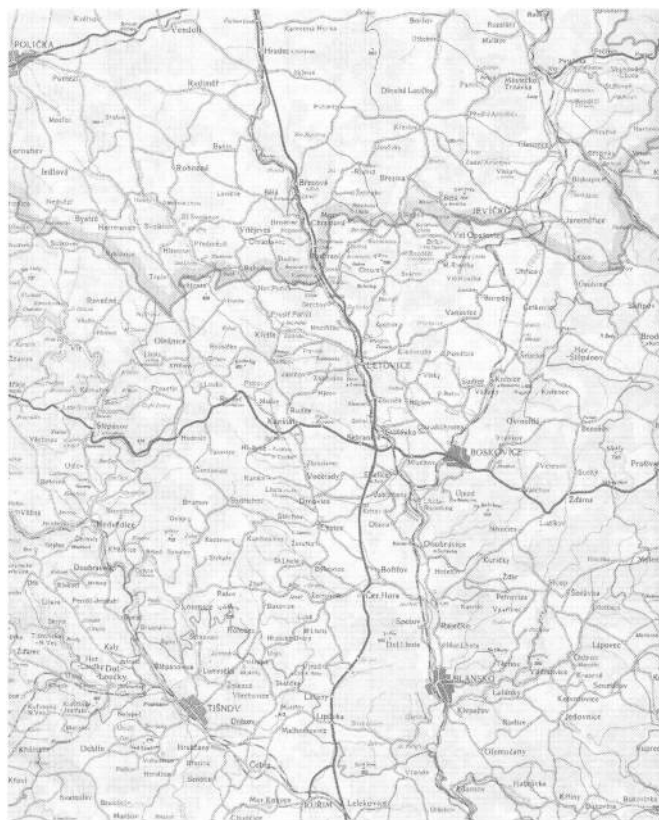
J. Skutil, který listinu publikoval, pokládá označení Horáci za „etnické“. V souladu se současným chápáním tohoto termi-

nu je vhodnější hovořit o etnografické skupině, ale připouštíme, že terminologie je značně rozkolísaná.

I když jsme si vědomi, že označení Horáci je zde lokálně omezeno jen na jedno drobné feudální dominium, nelze ho úplně bagatelizovat a marginalizovat. Ukazuje: 1) z jakých kořenů vyrůstala a jak se konstituovala regionální diferenciace moravského obyvatelstva, 2) datace 1514 umožňuje počátky lokálního označení venkovského lidu na západní Moravě časově zařadit do stejné doby s ostatními etnografickými skupinami moravského obyvatelstva, konkrétně s Hanáky a Valachy, 3) hranice Horácka stanovená J. F. Svobodou bude muset být upřesněna v její severovýchodní části, v prostoru, kde se Horácko stýká s Hřebečskem a Malou Hanou.

Moravské Horácko a Podhorácko podle J. F. Svobody (1940).

Lysice s okolními obcemi zmiňovanými v listině z roku 1514.

Severozápadní Morava na mapě z konce 18. století.

Literatura:

- Čejka, M. - Šlosar, D. - Nechutová, J.: *Gramatika česká Jana Blahoslava*. Brno 1991.
- Dostál, F.: *Poznámky k problematice tzv. kmenovosti moravského lidu v 17. a 18. století a jihomoravské Podluží*. In: Rodné zemi. Brno 1958, s. 121-128.
- Dostál, F.: *K původu a vývoji pozdně feudální diferenciaci venkovského lidu na Moravě do pol. 17. stol. Počátky Hanáků a Valachů*. In: Strážnice 1946-1965. Brno 1966, s. 167-178.
- Fojtík, K.: *Některé aspekty vývoje lidové kultury v průmyslovém městě*. Zprávy Oblastního muzea jihovýchodní Moravy v Gottwaldově 1966, č. 3, s. 130-135.
- Hosák, L.: *K nejstarším dokladům názvů regionů a jejich obyvatelstva na Moravě a k jejich proměnám*. In: Strážnice 1946-1965. Brno 1966, s. 195-204.
- Jeřábek, R.: *Josef František Svoboda - objevitel Horácka (11.2.1874-28.4.1946). K stému dvacátému výročí narození*. Národopisná revue 4, 1994, s. 5-9.
- Jeřábek, R.: *Etnografická diferenciaci*. In: Slovník české hudební kultury. Praha 1997, s. 193-201.
- Jeřábek, R. (ed.): *Počátky národopisu na Moravě. Antologie prací z let 1786 - 1884*. Strážnice 1997.
- Ludvíková, M.: *Brněnsko*. Zprávy Oblastního muzea jihovýchodní Moravy v Gottwaldově 1966, č. 4-5, s. 221-226.
- Novák, V.: *Passyho a Bayerova mapa Moravy (1810-1818)*. In: Rodné zemi. Brno 1958, s. 128-139.
- Pavlišťík, K.: *Luhačovské Zálesí a Podřevnicko v přechodné oblasti na rozmezí Slovácka, Hané a Valašska*. Zprávy Oblastního muzea jihovýchodní Moravy v Gottwaldově 1966, č. 3, s. 136-140.
- Roubíc, A.: *Nejstarší zprávy o Hané*. In: Studie Muzea Kroměřížska 92-93. Kroměříž 1993, s. 12-15.
- Rousová, J.: *Dosavadní pokusy o stanovení národopisné a dialektologické hranice moravského Horácka a Podhorácka*. Zprávy Oblastního muzea jihovýchodní Moravy v Gottwaldově 1966, č. 4-5, s. 227-231.
- Skalníková, O.: *Vliv rozvoje průmyslu na vytváření, vývoj a zánik průmyslových oblastí*. Zprávy Oblastního muzea jihovýchodní Moravy v Gottwaldově 1966, č. 4-5, s. 182-190.
- Skutil, J.: *Edice česky psaných lysických listin*. In: Lysice ve středověku a raném novověku. Ed. Fr. Sotorník, L. Chalupa, J. Skutil. Lysice 1970, s. 36-55.
- Strážnice 1946-1965*. Národopisné studie. Brno 1966.
- Svoboda, J. F.: *Moravské Horácko*. Jihlava 1940.
- Štika, J.: *K otázce studia etnografických oblastí*. Zprávy Oblastního muzea jihovýchodní Moravy v Gottwaldově 1966, č. 3, s. 118-129.
- Štika, J.: *Etnografický region Moravské Valašsko. Jeho vznik a vývoj*. Ostrava 1973.
- Trávníček, F.: *Moravská nářečí*. Praha 1926.
- Válka, M.: *K etnografické rajonizaci západní Moravy*. In: Sborník Okresního muzea Brno-venkov 2000, s. 49-52.

SVATEBNÍ PLÁŠTĚNKA JAKO RELIKT RENESANČNÍHO ODĚVU

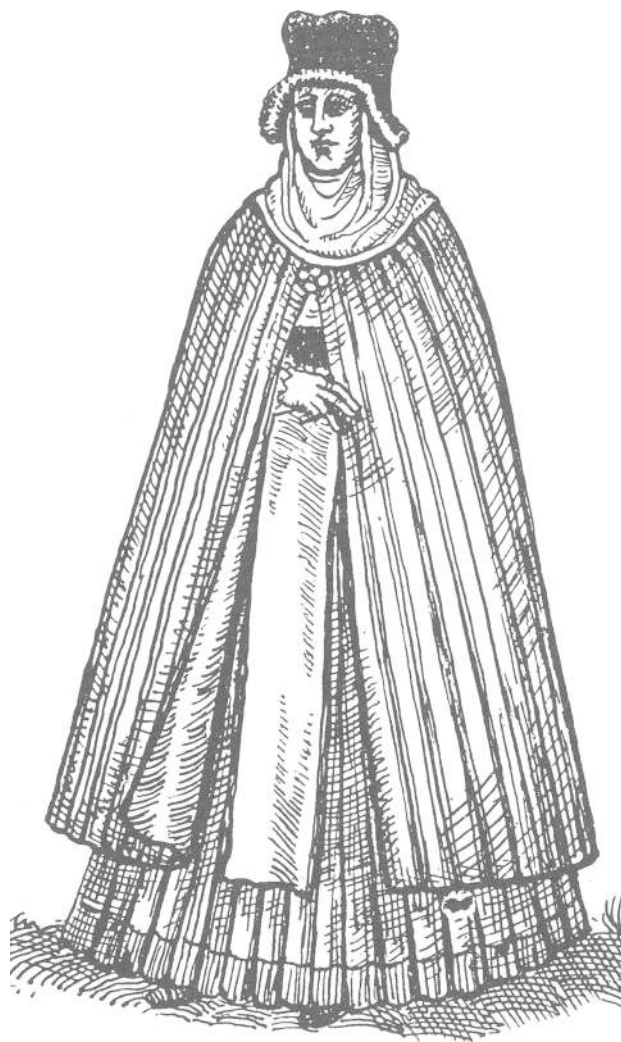
Alena Jeřábková

Jeden z nejpůsobivějších grafických listů Wilhelma Horna ve známém albu moravských lidových krojů¹ představuje svatební pár z třebovského panství (Trübau) v tehdejším olomouckém kraji, tedy z Moravsko-třebovska na národnostně smíšeném Hřebečsku. Zatímco ženich je oděn do soudobého měšťanského

oděvu, nevěsta si podržuje tradiční místní obřadní kroj se svatebním pláštěm (*Brautmantel*) z hnědofialového sukna s červenou podšívkou. O jeho vzhledu se lze více poučit z unikátního dokladu v majetku Etnografického ústavu Moravského zemského muzea v Brně, který byl získán v letech 1897-1898 v rámci sbírkové akce

S. Mansfeld: Měšťanka v kabátku s kožešinou (1786).

H. Weigel: Měšťanka z Poznaně (1577).

tehdejšího Františkova musea a uveřejněn v albu fotografií s názvem Vyobrazení moravského lidu a moravských krojů pořizených v průběhu let 1898-1903. Tento plášť má hnědou barvu s červenou podšívkou a širokými lemy na předních dílech. Jeho střih je dobře patrný na vzácné fotografii svatební scény z Litrbachů (nyní obec Čistá) z roku 1890 uveřejněné v díle Josefa Haniky²: svatebnímu páru žehnají rodiče, nevěsta klečí zády k divákovi. Na plášti je nápadné bohaté řasení a velký

odstávající límec. Tyto pláště jsou v inventáři z Moravské Třebové uváděny už v roce 1591, i když v souvislosti s oděvem smutečním. Svědectví o nich podává též Karel Josef Jurende ve svém kalendáři z roku 1813: nevěsta s družičkou jsou oděny do hnědých plášťů podšitých červeným cajkem a opatřených stříbrnými knoflíky.³ Hřebečsko však nebylo v českých zemích jediným regionem, kde se v lidovém, popřípadě v měšťanském oděvu vyskytovaly tyto pláště pelerinového typu.

H. Weigel: Měšťanka ze Slezska (1577).

V. G. Kininger: Dívka z Chebu ve svatebním oděvu (1804).

Z českého prostředí se dlouhé pláště často uvádějí hlavně v testamentech z 18. století, podle nichž je tehdy ještě nosily měšťanky v Soběslavi, Českých Budějovicích, Litomyšli a na Plzeňsku. Postupně se stávaly součástí svatebního oděvu nevěsty, popřípadě dalších významných zúčastněných žen. Plášť býval většinou černý, ve Štokách u Jihlavy fialový, na Litomyšlsku byl starší černý zaměněn za módnější světle šedý. V tomto kraji se jich údajně zachovalo ještě několik až do šedesátých let 19. století: ke svatbám si je ženy půjčovaly mezi sebou. Kolem roku 1836 se musely tyto pláště mnohem obecněji využívat jako součást svatebního oděvu, když jsou v nich při korunovačních slavnostech oblečeny také nevěsty z Litomyšlska, Štoka,⁴ Cheb-

*Ein Mädchen im Sontagsputz von
Torotzko in Lubenbürgen.*

*Fille en costume de fête de Torotzko
en Transylvanie.*

F. Jaschke: Dívka z obce Torotzko v Sedmihradsku
ve svátečním oděvu (1821).

ska, z Moravské Třebové a Podještědí. Vzpomínky pamětnic z domažlického okolí na někdejší černý plášť nevěst - *odívku*, který byl u krku sepat šňůrou, uprostřed zad měl límec vyztužený jako prkénko a vyšíty modrými puntíky, reprodukuje v polovině 19. století také Božena Němcová.⁵ Světlý plášť nevěsty z Litomyšlska se u krku svazoval modrou stuhou a byl modře vyší, límec byl ozdoben růžičkami z poskládaných stuh a podložen červenou podšívkou. Zprávy o nošení těchto plášťů se různí podle regionů a doby, k níž se jejich existence vztahuje. Kromě toho, že byl především součástí oděvu nevěst, nosily jej také družičky nebo starosvatky, případně kmotry nevěst. Řidčeji bývá zmiňován jako oděv při úvodu a křtu.

Pozoruhodná je ovšem okolnost, že se tyto svatební pláště houževnatě udržovaly v prostředí německého etnika, jak se o tom podrobně rozepisuje Josef Hanika.⁶ Na Kravařsku měly formu pláště podšíitého kožešinou, proto také patrně nesly název *šuba* (*Schaub*). Byly ušity z černého sukna, popřípadě i černého hedvábí, u krku byly spojeny zlatými přezkami. Jejich využití jako součástí obřadního oděvu bylo široké: nosily je nejen nevěsta, družičky a starosvatka, ale také ženy ke křtu a úvodu. Na Kravařsku je dokonce zaznamenána poslední svatba, k níž se šil tento plášť pro nevěstu, a to v roce 1848. Se svatebním pláštěm podšíitým kožešinou se na Kravařsku traduje také zajímavý zvyk, že totiž nevěsta musela po církevním obřadu zatancovat s každým přítomným mužem čestný tanec, při němž přes něho šubu přehodila. Takový tanec trval i pět hodin, čehož se prý nevěsty bály více než obřadu samého. Mezi kvaši z roku 1814 nacházíme též vyobrazení ženy z Kravařska v černém plášti, jejíž oděv je výslovně označen za svatební. Ze způsobu provedení není zcela jasné, zda šlo o plášť podšíitý kožešinou, ovšem v německém textu se uvádí kožešina v souvislosti se zmínkou, že se takovýto oděv nosil též na Jihlavsku a Hřebečsku.⁷

Na Chebsku byly tyto pláště běžné v odění nevěst a družiček na konci 18. a na počátku 19. století, v archivech jsou doloženy už k roku 1697. Tak zobrazil nevěstu z Chebska i Vincenc Georg Kininger.⁸ Hanika reprodukuje také zprávy z dvacátých let 19. století, podle nichž byl černý soukenný plášť na předních dílech olemován červeným sukem v pásu, širším dole než nahoře. Na zádech měl odstávající límec vyztužený lepenkou, pošíty černými hedvábnými stuhami. Vpředu

byl ozdoben růžičkami z naskládaných černých stužek a stažen tkanicemi. Podle něho původně nosily pláště o svatbách všechny ženy, později jen nevěsta a družičky. Plášť nevěstě přehodil před obřadem otec nebo bratr. Zajímavým důkazem o víře v magickou moc této oděvní součástky je to, že během obřadu u oltáře zahalil starosvat pláštěm také ženicha na znamení, že se do jejich vztahu nemůže vloudit nějaká zlá mocnost a narušit jejich pouto.⁹

Chebským jsou příbuzné pláště v německém Durynsku, podšité kožešinou se staly součástí běžných svátečních krojů také v jiných oblastech Německa nebo Rakouska. V údolí řeky Lech v rakouských Tyrolích nosily ženy černou hedvábnou pláštěnku podšitou kožešinou o velkých svátcích až do doby kolem roku 1900. Peleriny zv. *hoike* pronikly do středního Německa ze Španělska už v 16. století. Výrazně se uplatnily v lidovém oděvu na historickém území Schaumburg-Lippe. Svatební pelerínu podšitou kožešinou můžeme však sledovat s německým osídlením až do okolí Sibirin (např. obec Gírbova) v Sedmíhradsku. Vedle dlouhé peleriny se tu uchovala též krátká pláštěnka. Rimetea (maďarsky Torockó) je lokalitou, kde už od středověku žili s maďarsky mluvícími Sikuly němečtí kolonisté, především horníci ze Štýrska. Krátká pláštěnka, v níž je zpodobněna dívka na listu Františka Jaschkeho z první čtvrtiny 19. století, zůstala součástí tamního svátečního kroje až do konce jeho trvání.¹⁰

Tyto pláštěnky pocházejí zřejmě ze svrchního oděvu 15. a 16. století. V 15. století nosili pláště bez rukávů (*mantel*, *mandel*, *mentlík*) muži i ženy, někdy podšité kožešinou (*blány*, *kloky*), popřípadě jinou lacinější látkou; v zelené, modré, černé, též višňové barvě byly poměrně často uváděny v měšťanských inventářích.¹¹ Kromě nich se už v 15., ale hlavně v 16. století objevovaly pláštěnky krátké, které sahaly ženám k bokům nebo jen do pasu (*mandlíky*, *pláštky*). Ty se staly výsadou bohatých měšťanek, protože se k jejich zhotovení používaly nejrůznější drahé látky a kožešiny. O jejich vzhledu a způsobu nošení se můžeme přesvědčit z několika vyobrazení pocházejících z 16. a počátku 17. století. Jejich různě tvarované límce se ponechávaly otevřené nebo upnuté u krku.

Rudolfínský umělec Franz Hoogenberghe zobrazil na svém výjevu z Prahy z doby kolem roku 1595 dvě ženy, z nichž jedna má delší plášť asi do půli lýtek a druhá krátký po pás, bez rukávů, oba jsou podšity

kožešinou. Obdobně ustrojené ženy zachycuje Pohled na Prahu z roku 1606 od holandského malíře a grafika Egidia Sadelera. Ženu v krátkém plášťku označenou jako kupcovou zopakoval týž autor na své mapě z roku 1620. Patrně nejvíc vešlo ve známost vyobrazení od Cesara Vecellia v díle *Degli habitati antichi et moderni di diverse parti del mondo* (1. vyd. 1590): žena v plášťku, sukni s menší vlečkou a s kloboukem zakončeným na vrcholu jakýmsi knoflíkem, je označena jako *Boema plebea*, což může být vnímáno jako venkovanka, ale též jako příslušnice nižších městských vrstev. Ženy řemeslníků, obchodníků apod., se snažily oblečením vyrovnat bohatým obyvatelům Prahy, jak to vtipně ve verších glosuje John Taylor ze své cesty do Čech, která se uskutečnila v roce 1620.¹² Také u českých autorů

W. Horn: Svobodný pár z Moravskotřebovského panství (1836).

lze nalézt mnohé stesky na přepych v odívání měšťanů v 16. století. Ač v 16. a v 17. století dlouhé pláště využívaly už převážně jen starší ženy, přece jsou poznamenány novinkami, jako jinobarevnými výložkami a ohnutými přednicemi pošítymi jinobarevným sukem nebo kožešinou a opatřené také různými límci. Mladší ženy dávaly přednost krátkým pláštíkům, postupně se k nim přidávaly rukávy, takže přecházely do tvarů kabátků a přišívaly se k nim knoflíky. Dlouhé pláště bez rukávů podšité kožešinou, které od konce 16. století vycházely z módy, se v podstatě rovnaly šubám.

V 16. století byl tento typ oděvu rozšířen daleko za hranicemi našich zemí: nacházíme jej ve Velkopolsku, na Litvě i ve Skandinávii. Ostatně oděv pelerinového

Nevěsta německé menšiny v Rumunsku (Girbova v Sedmihradsku)

typu se zakonzervoval v polském ženském oděvu ve Velkopolsku, na Mazovsku a částečně v Malopolsku ve způsobu nošení zástěry - *zapasky* na ramenou, jak to patrně bylo kdysi rozšířeno na ještě širším území Polska. Ani krátké pláštíky nezmizely s odezněním 16. a 17. století z měšťanského inventáře. Přesvědčují nás o tom jejich zobrazení s kožešinovými podšívkami, a to jak v Mansfeldově rytině z roku 1786, tak i na kvaši z roku 1814 lokalizovaném na panství Šternberk.¹³

Je zřejmé, že svatební plášť, převážně v městském, často německém prostředí, plnil podobnou roli jako na moravském venkově úvodnice. Oběma těmito oděvními součástkami a způsobu jejich použití je společné to, že mají základ ve starých formách odívání a jako takové přešly do obřadního oděvu. Sledování této oděvní součástky co nejloubeji do minulosti a s přihlédnutím k jejímu širokému geografického rozprostření přesvědčivě potvrzuje známou, leč nezřídka opomíjenou skutečnost, že lidový oděv byl mnohvrstevnatý, že jeho ústrojnou součástí se stávaly i takové elementy, které mají mnohem blíže k městskému, resp. stylovému, v tomto případě renesančnímu oděvu.

Poznámky:

1. W. Horn: *Maehrens ausgezeichnete Volkstrachten*. Wien 1837.
2. J. Hanika: *Sudetendeutsche Volkstrachten I*. Reichenberg 1937.
3. Viz R. Jeřábek: *Počátky národopisu na Moravě. Antologie prací z let 1786-1884*. Strážnice 1997, s. 131.
4. Kvaš z roku 1836 pořízený u příležitosti korunovačních slavností zobrazuje skupinu svatebčanů ze štockého panství s nevěstou ve světlém plášti. Reprodukce a text v díle D. Stránské: *Lidové kroje v Československu*. I. Čechy. Praha [1949], s. 31.
5. B. Němcová: *Obrazy z okolí domazlického*. Květy, 16.12.1845, č. 150.
6. J. Hanika, c.d., s. 76.
7. M. Ludvíková: *Moravské a slezské kroje. Kvaše z roku 1814*. Brno 2000, s. 103.
8. *The Costume of the hereditary States of the House of Austria*, displayed in fifty coloured Engravings; with Descriptions, and an Introduction by M. Bertrand de Moleville. London 1804.
9. Citováno podle Haniky, c.d., s. 67-68.
10. F. Jaschke: *National-Kleider-trachten und Ansichten von Ungarn, Croatien, Slawonien, dem Banat, Siebenbürgen und der Bukowina*. Wien 1821.
11. Z. Winter: *Dějiny kroje v zemích českých od počátku století XV. až po dobu bělohorské bitvy*. Praha 1893, s. 147-151.
12. L. Kybalová: *Dějiny odívání. Renesance (15. - 16. století)*. Praha 2000, s. 77, 81, 85.
13. [J. N. A. Hanke von Hankenstein]: *Bibliothek der Mährschen Staatskunde. I*. Wien 1786. - M. Ludvíková: c.d., s. 120.

FOTOGRAFICKÁ ZASTAVENÍ

Ve třicátých letech 20. století byl z popudu zemských spolků německých učitelů v českých zemích zorganizován projekt, který měl obrazově zdokumentovat především ty regiony, ve kterých žilo německy mluvící obyvatelstvo. Projekt našel poměrně širokou odezvu mezi těmi, kdo jej měl realizovat - tedy mezi německými učiteli. Stovky diapozitivů, které v této akci vznikly, zachycují krajinu, sídla, jednotlivé památky církevní i světské architektury, ale také dnešními slovy Alltagskultur německé menšiny - obydlí střední třídy i nemajetných vrstev, oděv všední i sváteční, portréty jednotlivců i skupinové, obyčej výročního i rodinného zvykoslovného cyklu, způsoby dopravy lidí i zboží, práce zemědělské, řemeslné i obchod. Diapozitivy měly sloužit jako názorný obrazový doprovod výuky dějepisu a zeměpisu v německých obecných a měšťanských školách. Oprávněně však lze v pozadí tohoto záslužného projektu s proklamovaným didaktickým cílem tušit i lehce zneužitelné národnostní cítění německých obyvatel Čech a Moravy. Technické zpracování diapozitivů se řídilo jednotně danými pravidly: čtvercový formát o straně 8,5 cm, hrany olepny páskou černého papíru, při dolním okraji stručný popis v němčině (místo, předmět, někdy i vročení, číslo diapozitivu). Po druhé světové válce byly diapozitivy, pokud nedošlo ve víru událostí k jejich zničení, z majetku německých institucí zkonfiskovány a převedeny do institucí českých. Různé velké soubory se tak ocitly v různých muzeích regionálního i celostátního zaměření či v ústavech památkové péče - kromě jiného a například ve sbírce historického oddělení Moravského zemského muzea. Dvoutisícový soubor zde uložený byl pořízen v moravských lokalitách a autorem jeho podstatné části je řídící učitel Rudolf Csischek, k dispozici je i psaný soupis. Ve fotoarchivu pražského Státního ústavu památkové péče jsou zase diapozitivy z českých regionů a míst s převažujícím německým obyvatelstvem.

Diapozitivy z tohoto projektu zemských spolků německých učitelů mohou být dnes pramenem využitelným nejen ve společenskovědních disciplínách. Jejich kompletace, statistické a odborné zpracování je už asi prakticky vyloučené; již zmíněné jednotné technické parametry však mohou napomoci při určení a zařazení diapozitivů náhodně nalezených.

Helena Beránková

Další informace viz:

Brodesser, S.: *Sbírka fotografií oddělení nových dějin Moravského muzea Brně*. Vlastivědný věstník moravský 40, 1988, č. 2, s. 218 -220.

Moravskotřebovsko a Svítavsko. Muzejní a vlastivědná společnost, Brno, v tisku (zde budou publikovány další diapozitivy).

Sběr borůvek, okolí Moravské Třebové.

Cesta ke Kotlířovu.

LOKetský ZLIDOVĚLÝ ŠPERK

Šperk jako součást lidové kultury se u nás nestal příliš frekventovaným odborným tématem. Je to způsobeno především objektivní skutečností, již je nečetný výskyt šperku v našem lidovém prostředí. Další příčinou je zajisté neurčité vymezení vlastního předmětu bádání a samého obsahu pojmu „lidový šperk“; proto je třeba dotknout se alespoň letmo některých teoretických a terminologických otázek také v tomto drobném příspěvku zabývajícím se šperkem na nevelkém území Loketska a v poměrně úzkém časovém rozpětí kolem poloviny 19. století.

Součástí lidového oděvu a jeho celkového vzhledu byla ve střeoevropském prostoru široká škála různých ozdob a šperků - od jednoduchých šňůrek korálků, funkčních spínadel až po reprezentativní náhrdelníky. Venkovský

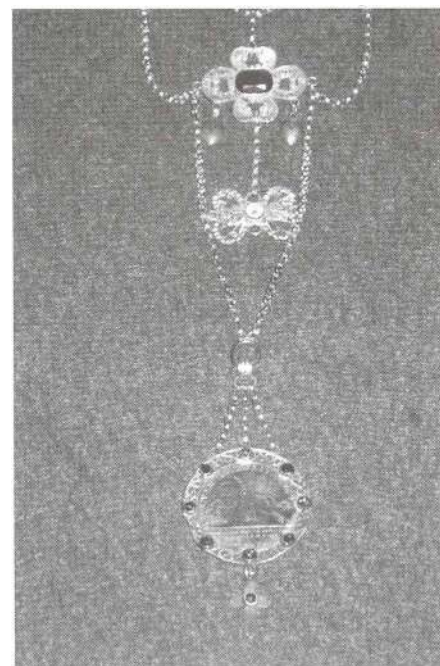
Josef Hofmann: *Deutsche Volkstrachten*, s.56.

člověk však nemohl být tvůrcem všech těchto ozdob, většina jich proto vycházela z dílen venkovských nebo městských řemeslníků. Obecněji se těmito otázkami zabýval Helmut Nemecek v úvodních kapitolách práce o starém selském šperku.¹ Ve statí Mezi dobou módy a tradicí se zaměřil na vliv historických uměleckých slohů na šperk lidových vrstev a na městské prostředí jako zprostředkovatele těchto vlivů. Vzhledem k nezbytnosti specializace a technické náročnosti vyráběli šperky většinou profesionální řemeslníci, kteří se přizpůsobovali vkusu a potřebám venkovského prostředí, čímž vlastně naplňovali dodatečně vymezovaný obsah charakteristiky tzv. lidového šperku: setrvání v tradici, pozvolný vývoj a vysoký podíl působení kolektivního názoru na vzhled šperku determinovaný také totožným původem výrobce a nositele a tím i souzněním v povaze a míře vkusu.

Z těchto příčin zahrnul Helmut Nemecek pod pojem „lidový šperk“ i takové předměty, na nichž se venkovský člověk neuplatnil jako výrobce, nýbrž pouze jako odběratel a uživatel. Zatímco v českém prostředí lze zahrnout takto produkovaný šperk do oblasti zlidovělého umění,² v německém jazykovém prostředí se právem užívá výraz „Bauernschmuck“ vystihující vazbu určitého typu šperku na selské vrstvy a stanovující jeho sociální zakotvení, totiž zřejmou koupěschopnost nositelů. Nutnost rozlišení mezi šperkem skutečně lidovým a šperkem pouze užívaným jako součást lidového oděvu nabývá na aktuálnosti zvláště ke konci 18. století a po celé 19. a 20. století, a to v souvislosti s rozmachem sériové a tovární výroby, jejímž prostřednictvím došlo k větší demokratizaci výtvarů určených do té doby výhradně vyšším a majetnějším skupinám společnosti: finančně dostupné náhražky slitin za drahé kovy a skleněných past za drahé kameny zpřístupnily šperk v módní podobě také venkovskému obyvatelstvu.

Při studiu loketského šperku jsme marně hledali oporu v české literatuře. Nízký počet specializovaných prací zabývajících se šperkem v lidovém prostředí v českých zemích³ neumožňuje jednoznačně zodpovědět otázku, co lze vlastně považovat za lidový šperk, a pomíjí jeho vazby k měšťanskému šperku, který se zjevně vyvíjel pod vlivem uměleckohistorických slohů.⁴ Zájmu našich badatelů se také vymykly šperky, které se nevázaly přímo k českému etniku;⁵ pokud jsou vyobrazeny ukázky loketského šperku, označují se zpravidla pouze jako západočeské.⁶ Bližší stručný popis charakteristického loketského šperku obsahuje práce Aleši Balounové zaměřená na lidový oděv na Karlovarsku.⁷

První specializovaná informace pochází až z roku 1987, kdy došlo ke zpracování kolekce loketského šperku ze sbírek karlovarského a chebského muzea vystavené v předchozím roce

Náhrdelník, Loketsko, 1820-1870; obecný kov, české granáty, sklo, pamětní mice, nedat.

PROMĚNY TRADICE

v Muzeu skla a bižuterie v Jablonci nad Nisou.⁸ Z celkového počtu 136 katalogových čísel náleží stovka náhrdelníků, nákrčníků a samostatným závěsům, které mají v loketské oblasti specificky vyhraněnou podobu. Úvodní charakteristika šperku se opírá především o starší německé práce, podobně jako v publikaci Gislinde Ritz o německém selském šperku, v níž je západním Čechám s Chebskem věnována samostatná kapitola s několika reprodukcemi.⁹ Ačkoli se základem pro text stala knižní práce Josefa Hofmanna, jsou loketské šperky popisovány výhradně jako západočeské bez bližšího určení (místní německé jméno města Loket - Elbogen není uvedeno ani v rejstříku), dokonce jsou typy řetízkových náhrdelníků uváděny jen jako v Čechách obecně oblíbené, i když autorka jistě měla na mysli pouze sudetoněmecké pohraničí západních a severních Čech, pro něž platí její srovnávání s francýskými vzory z okolí Norimberka. Z analýzy uvedených prací vyplývá, že je nanejvýš žádoucí vyhodnocení a prolnutí zpráv z českých i německých pramenů a zahrnutí výtvarných a řemeslných projevů - v tomto případě šperku - všech etnik z území českých zemí do celkového obrazu lidové výtvarné kultury našich zemí.

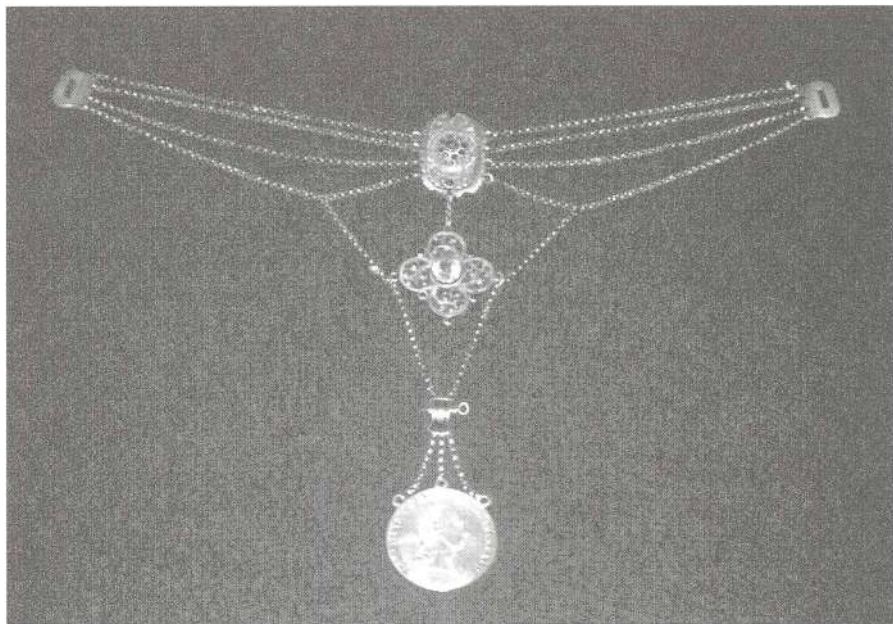
Loketským šperkům se nejpodrobněji věnoval Josef Hofmann ve svých publikacích o lidovém oděvu z oblastí severních, západních a jižních Čech.¹⁰ Na základě vlastního výzkumu a fotodokumentace, v níž zachytil na přelomu 19. a 20. století poslední rezidua tradiční kultury, která v dalších desetiletích se změnou způsobu obživy a zavedením komunikací do odlehklých oblastí západních Čech zcela podlehla tlaku průmyslové revoluce, sepsal souhrnné dílo o západočeských krojích a obyčejích německého etnika. Cenné podklady získal od karlovarského zlatníka Laurenze Hochseедера, jehož sbírka společně s dalšími kolekcemi, např. Antona nebo Paula Webera-Hohengrund z Ry-

bář u Karlových Varů, se dostala později do místního Městského muzea.

Mezi rozmanitými typy šperků obra- cí Josef Hofmann pozornost především k pozoruhodným náhrdelníkům, jejichž výskyt vymezuje prostorem Loketska, Doupovska, Žluticka, Toužimska až po hranice u Mariánských Lázní na jihu a Kynšperka nad Ohří na západě.¹¹ Kromě podrobného popisu a bohatého obrazového doprovodu je v jeho práci přínosné uvedení místních nářečních názvů pro jednotlivé druhy a části šperků. Náhrdelníky zvané na Loketsku „Weiwaatsg'häng" jsou sestaveny z několika dílů: nákrční část z vícečetných řetízků se jmenovala „Fachla", jejich zakončení do plochého ouška na provlečení hedvábné stuhy nazývali „Packla," vlastní ozdobná část závěsu se označovala jako „Schleifen" a na něj připojený přívěs různého typu jako „Da(n)g'hängsel", případný drobný přívěsek v podobě kapky, křížku nebo srdíčka nesl jméno „Klampala", údajně od slovesa „klimpern". Podle vzhledu článků na řetízků rozlišuje Hofmann tři typy:

růžičkový „Räiserlkia(d)n", destičkový „Plattliki(d)n" a hráškový „Arwaski(d)n". Nejvýznamnější zdobnou součástí náhrdelníku je mince zasazená do filigránového rámce; většinou jde o mariánsko-tereziánský tolar nebo stříbrný dvacetník s obrazem P. Marie nazývaný „Mariabildtola".

Dělení těchto náhrdelníků podle tvaru řetízkových článků nebo konkrétní podoby závěsu není tak podstatné jako začlenění loketského šperku do širších souvislostí řetízkových, mincových, filigránových, popřípadě granátových šperků, které se v různých obměnách vyskytují na území nynějšího Německa, zvláště Bavorska, i Rakouska. Loketské náhrdelníky jsou v uvedené podobě doloženy z období 1820 až 1860, kdy rozhodně nelze opomenout vliv měšťanského šperku na venkovské prostředí. Hofmann se zmiňuje o specializovaných dílnách ve Žlutici, Ostrově nad Ohří, Kynšperku nad Ohří, Tatrovicích u Chodova a v Měchově u Bečova, jejichž mistři se podle někdejších zvyklostí neoznačovali jako zlatníci, popř. stří-

Náhrdelník, Loketsko, 1820-1870; obecný kov, české granáty, sklo, dukát dat. 1820.

brnící, ale jako pasíři („Gürtler“), tj. řemeslníci zpracovávající drahé i obecné kovy v širokém sortimentu výrobků od užitkových a dekorativních předmětů až po šperky. Někteří pasíři se zaměřovali výhradně na zhotovování řetízků, jiní na filigránové rámy a ozdoby, další na kompletaci celých náhrdelníků. Časově náročné bylo pravidelné čištění šperků, které bylo vzhledem ke špatné kvalitě suroviny s nízkým obsahem stříbra nezbytné.¹²

V loketských náhrdelnících se prolíná několik typů šperků rozšířených nejen v lidovém, ale také měšťanském prostředí, z nichž nejvýznamnější je typ mincového šperku.¹³ Nejčastěji používané starší mince s portrétem panovníka jako představitelem státu a vyjádřením životních jistot, jakož i s P. Marií s dítětem jako symbolem ochrany rodiny, se vyskytovaly na začátku 19. století na celém území Čech. Doplnění šperku českými granáty nebo jejich skleně-

nou napodobeninou v červené barvě neslo také poselství jako symbol krve, života, lásky a ochrany před nemocemi stejně jako použité drahé kovy, nejčastěji stříbro na minci. Podobnou ochrannou roli hrály též další přívěsky ve tvaru srdce nebo kříže. Dalším charakteristickým rysem loketských náhrdelníků je bohaté využití filigránu, který byl používán v Evropě od antického starověku. Pod vlivem Byzance si později získal oblibu zvláště ve středomořské oblasti a na Balkáně, v 18. století se výrazně uplatnil v městském šperku a od začátku 19. století byl přijímán také v lidových vrstvách.¹⁴ Technika filigránu umožňující uplatnění bezpočtu variant v ornamentice ozvláštňuje závěsy loketských náhrdelníků tím, že vytváří široké orámování mincí, někdy až o neobvykle velkém průměru 15 cm. Také v typech řetízků se projevil vliv umeleckohistorických stylů, zvláště pozdního *biedermeieru* a druhého rokoka, kdy měšťanskou módu doplňovaly náhrdelníky s rozmanitými podobami článků.

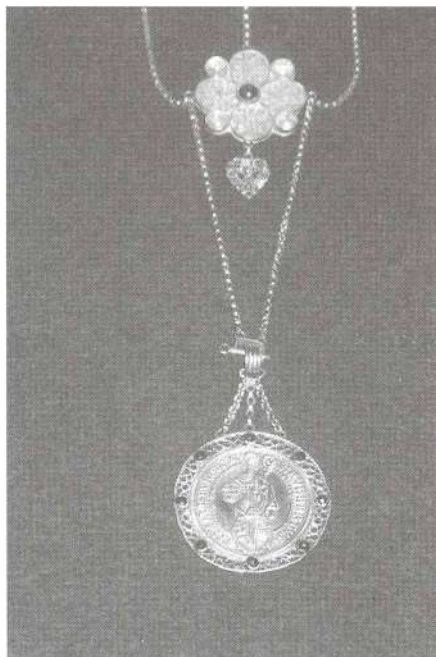
Kromě již uvedených souborů loketských šperků z karlovarského a chebského muzea, které byly zpracovány Jiřím Martínkem, vlastní jejich kvalitní kolekci Státní památkový ústav v Plzni jako původní majetek zrušeného muzea Loketska. Více než dvacet náhrdelníků a závěsů je reprezentativním vzorkem typického loketského šperku s řetízky různých typů, bohatým využitím filigránu v orámování mincí nebo u samostatných přívěsků (křížky apod.).

České, rakouské a německé vazby západočeské oblasti stvrzují použité mince: jáchymovský tolar, mariánsko-tereziánské a pozdější josefínské tolary od šedesátých let 18. století, dukáty císaře Františka I. z dvacátých a třicátých let 19. století a pruské a bavorské marky z druhé poloviny 18. století. Tyto náhrdelníky a závěsy doplňující významně celkový obraz loketského šperku a četnost jeho výskytu byly prezentovány veřejnosti na zámku Vranov nad Dyjí v rámci výstavy *Tradice českého*

granátu, kterou uspořádal Státní ústav památkové péče v Brně v letní sezóně 2001. Další doklady tohoto pozoruhodného typu ozdoby se nacházejí ve sbírkách Uměleckoprůmyslového muzea v Praze, jak vyplývá z obrazové dokumentace v publikaci G. Ritz o selském šperku v německy mluvících zemích. Obliba používání loketského šperku skončila v poslední čtvrtině 19. století, některé exempláře se dostaly do muzejních sbírek, jiné posléze našly své místo jako votivní dary, např. v poutním kostele v bavorském Altöttingu.

Loketský šperk je zdánlivě časově a prostorově omezený uměleckořemeslný fenomén na rozhraní mezi městským a venkovským prostředím týkající se nadto jiného etnika. Pokud však usilujeme o vytvoření celkového obrazu kultury na našem území, nelze podobné projevy opomíjet. Z odborné literatury je zřejmé, že čeští badatelé neměli zájem - a možná dosud ani příležitost - zabývat se komplexně německým šperkem.¹⁵ Zahraniční prameny s výjimkou J. Hofmanna se neopírají o důkladné znalosti odlišností a specifík jednotlivých regionů v Čechách, a proto mohou být jen obecným a nepřilíživě spolehlivým zdrojem informací pro poskytnutí srovnávacího materiálu. Lze se nadít, že v blízké budoucnosti sjednocující se Evropy získají témata tohoto druhu větší podporu a že bílá místa v kulturním povědomí, a to z obou stran dosud existující státní hranice, se postupně začnou vyplňovat.

Alena Křížová

Náhrdelník, Loketsko, 1820-1870; obecný kov, české granáty, sklo, medaile dat. 1672.

Poznámky:

1. H. Nemeč: *Alter Bauernschmuck*. Wien und München 1973.
2. Viz R. Jeřábek: *Výtvarná kultura lidu (Pokus o systematizaci lidového a zlidovělého umění)*. Umění a řemesla 1989, č. 2, s. 7-11. Náročný loketský šperk by bylo možno podle této systematizace zahrnout do kategorie zlidovělého umění v souvislosti s odíváním a s jeho sváteční a reprezentační povahou.

3. J. Soukup: *Lidové šperky*. Časopis Společnosti přátel starožitností českých 4, 1896, s. 7-12; V. Havelková: *Některé šperky našeho lidové*. Národopisný sborník československý 6, 1900, s. 38-49; H. Johnová: *Lidové šperky československé*. Věci a lidé, 1953, s. 311-355. V této práci o loketském šperku pomíjíme citace dílčích studií o špercích odlišného typu nebo z jiných regionů.
4. Definice lidového šperku se liší i v obou zásadních pracích H. Johnové: v článku z roku 1953 se uvádí na s. 311, že „lidovým šperkem rozumíme obyčejně tu část kroje, která naň byla umístěna jako zdobný prvek a u které je dekorační záměr nositele jasně vyjádřen“, zatímco v publikaci *Šperk* (Bratislava 1986, s. 13) se píše: „Pojmem 'lidový šperk' označujeme všechno, co člověk nosil a co se stalo typickou, neoddelitelnou součástí lidové kultury v určitém období a v určité oblasti.“ - V. Havelková, s. 38, považuje lidové šperky v 19. století za pouhý relikt bohatých a náročných staroslovanských šperků.
5. L. Lábek: *Lidové šperky západočeské I*. XIX. ročenka Národopisného muzea Plzeňska, Plzeň 1937.
6. Viz H. Johnová: *Lidové šperky československé*. L.c., obr. č. 303 a 304.
7. A. Balounová: *Lidové kroje na Karlovarsku*. Karlovy Vary (Karlovarské muzeum) 1989, I. díl B, s. 32-34.
8. J. Martínek: *Šperk Loketská (katalog výstavy ze sbírek Karlovarského muzea a Chebského muzea)*. Cheb 1987.
9. G. M. Ritz: *Alter bäuerlicher Schmuck*. München 1978, s. 91-92, obr. č. 224, 225 a 228. Šperky na reprodukcích jsou však prezentovány v rámci většího souboru pocházejícího z celé příhraniční oblasti severních, západních a jižních Čech pouze pod obecně českou proveniencí s širokým časovým určením do 19. století. V soupisu literatury vztahující se k Čechám uvádí autorka výhradně starší sudetoněmecké práce, m.j. také J. Hanika: *Sudetendeutsche Volkstrachten*. Bd. 1. Reichenberg 1937, a E. Lehmann: *Sudetendeutsche Volkskunde*. Leipzig 1926, v nichž se však konkrétní údaje o šperku nenacházejí.
10. J. Hofmann: *Die Nordwestböhmsche Volkstracht im XIX. Jahrhundert*. Karlsbad 1908; J. Hofmann: *Deutsche Volkstrachten und Volksbräuche in West- und Südböhmen*. Karlsbad 1932.
11. J. Hofmann: *Deutsche Volkstrachten*, s. 100-104.

12. Důsledkem nízkého obsahu stříbra ve slitině bylo osvobození od puncovní povinnosti. Tato skutečnost ztěžuje přesnější časové určení šperku, popřípadě určení výrobce.
13. Viz podrobně J. Krupková: *K otázce vzniku a vývoje mincových šperků*. Český lid 71, 1984, s. 92-101.
14. G. Hempel: *Schmuck. Filigrane Kunst aus Gold- und Silberfäden* (katalog Österreichisches Museum für Volkskunde). Wien 1995. Jako loketský šperk se dá podle reprodukce identifikovat č. kat. 83, v popisu je však uvedeno pouze Čechy, 19. století.
15. V roce 1998 připravila kurátorka Severočeského muzea v Liberci Růžena Bečková výstavu šperků z bývalé sudetoněmecké oblasti, protože však nebyl vydán katalog, výsledky náročné heuristické práce zůstaly nezveřejněny.

NĚKTERÉ OBYČEJE JARNĚ NOVOROČNÍHO CYKLU U ČESKÉHO A NĚMECKÉHO ETNIKA V OBLASTI HANÉ A NÍZKÉHO JESENÍKU¹

Cyklus výročních zvyků a obyčejů na Haně i v oblasti Nízkého Jeseníku se odvíjel, tak jako i v jiných oblastech mírného podnebního pásma, v závislosti na střídání ročních dob, v pravidelné proměnlivosti teplého vegetačního období a období chladu a relativního klidu v přírodě, v představě archaicky smýšlejícího člověka symbolizované střídáním smrti a opětovného zmrtvýchvstání životodárné přírodní síly, jako zdroje naplnění životních potřeb člověka agrárního společenství i předpoklad jeho pozemské existence vůbec.

V období starověkých civilizací byla tato idea přechodu ze záhrobního světa mrtvých do kvetoucího světa živých obsahem mýtů o smrti a vzkříšení, tak jak to bylo patrné také ku příkladu u kultu boha Adónida. Toto božstvo syrského původu, jehož kult byl vyznáván především ve městě Byblos, ale i v celém východním Středomoří, zvláště v Alexandrii a v Athénách, bylo symbolem každoročního zániku a opětovného zrození vegetace na zemi. Řecké prameny hovoří o Adónidovi jako o mladém lovcí, který vzbudil lásku bohyně Afrodity. Ta se stala jeho společnicí

a provázela ho při loveckých výpravách. Po jeho tragické smrti, když byl při lovu rozšápn divokým kancem, sestoupil Adónis do pekel. Persefoné, která se také do mladého lovce zamilovala, odmítá Afroditinu prosbu, aby byl Adónis navrácen k životu na zemi. Spor mezi oběma bohyněmi nakonec musel rozsoudit sám Zeus, který rozhodl tak, že Adónis bude třetinu roku žít u Afrodity, třetinu roku u Persefony a zbytek roku může prožít dle svého vlastního rozhodnutí. Tehdy se Adónis rozhodl pro život u Afrodity. Tento řecký mýtus má řadu společných prvků s mýtem sumerského boha Dumeye, egyptského boha Osírida, babylónského a asyrského Tammúze, ugaritského Baala a chebtského Telipina.² Každoročně se opakující cyklus smrti a opětovného vzkříšení boha jako symbolu vegetačního cyklu je potom v křesťanském pojetí vyjádřen narozením, ukřižováním a zmrtvýchvstáním Ježíše Krista.³ Liturgický rok, se svým systémem svátků, týdenních a výročních slavností, se stává určující osnovou života lidského společenství na řadu století.

Smrtná neděle. Lhota nad Moravou 1961.

PROMĚNY TRADICE

Z hlediska archaické magie, všudypřítomného to elementu v životě člověka minulosti, dochází za pomoci rituálního úkonu či zvykoslovného aktu k opakování okamžiku stvoření, prvotního okamžiku počátku. Většina zvyku a obyčejů kalendářního roku je tak soustředěna do novoročního období. Nejedná se však o dobu novoroční, tak jak ji pojímáme v dnešní době, ale o dobu představující přechod z jednoho časového období do období nového. Rezidua různého pojmání novoročního času představuje řada zvyků a obyčejů, které mají obdobný formální i myšlenkový základ a jsou v kalendáři přiřazeny k různým dnům i k různým údobím roku. V současné době jsou tyto zvykoslovné elementy převážně postižitelné ve zvykoslovní jarní a zimní novoročí.

V období novoročním jsou prováděny rituály, které mají zajistit kontinuitu života jedince i celého participujícího společenství. Tyto praktiky jsou zaměřeny k zajištění všeobecné prosperity, zdraví a plodnosti. Celá

koncepce je založena na pozorování biokosmických rytmů a tvoří součást systému periodické purifikace a regenerace života. Periodická regenerace pak předpokládá nové stvoření a opakování kosmogonického aktu. Dochází k přechodu z chaosu do kosmu a mýtická událost se stává reálnou přítomností.⁴

V době novoroční, tedy v době, která byla lidmi považována za dobu přechodu z jednoho časového období do období jiného, je v představách člověka regenerován čas, je znovu nastolen čas, který existoval v okamžiku počátku. Je to doba, kdy se lidská komunita snažila očistit od všeho zla, kdy bylo prováděno vyhánění hříchů, zlých duchů a démonů, kdy byly uskutečňovány rituální očisty. Tehdy se podle archaických představ vše vrací ke svému počátku, jedinec i společenství se regeneruje a očišťuje od hříchů, nepravostí a negativně působících sil.

Struktura obřadů tohoto zlomového období vždy předpokládá smrt a vzkříšení, no-

vé zrození nebo stvoření. Nejde tedy o obnovení stávajícího forem, ale o jejich anulování a vytvoření obdobných forem nových, nezatížených břemenem minulosti.

Tyto obřady provázející novoročí se objevily ve zvykoslovné tradici u většiny indoevropských národů a ve své podstatě se vytvořily již v dobách relativně jednotné indoevropské pospolitosti, což jenom dokazuje jejich archaický charakter.

Zajímavým obyčejem jarně novoročního cyklu, obsahujícím rezidua archaického mýticko-obřadního souboru charakteristického pro období konce uplynulého a začátku nového časového období, je obyčej vynášení smrti a přinášení máje o Smrtné a Květné neděli.⁵ Z historických záznamů i ze soustavných etnografických výzkumů víme, že tento obřad byl rozšířen u všech západních Slovanů a také na územích Slovany kdysi obývaných nebo s nimi sousedících. Němečtí badatelé považují tento obřad za slovanský a dokládají jej již k roku 1286, kdy lid nosil do polí mužskou figuru a vyprošoval si tím požehnání.⁶ O tom, že vynášení smrti patřilo v minulosti k nejvýznamnějším jarním obyčejům, svědčí i to, že se ho hojně účastnili lidé, ve městech na venkově, dokonce i kněží. Protože se ale jednalo o obyčej ve své podstatě nekřesťanský, stalo se vynášení Smrti záhy terčem útoků křesťanských mravokárců i předmětem záporů církevních synod,⁷ většinou však bez výraznějšího úspěchu, protože se v záznamech s tímto obyčejem setkáváme prakticky kontinuálně až do doby nejpozdější. V období 19. a 20. století je tento zvyk rozšířen na území pěti národů: Čechů, Slováků, Poláků, Lužických Srbů a Němců.⁸

V oblasti Hané byl obyčej vynášení smrti prováděn ve větším počtu variant o Smrtné nebo o Květné neděli. Smrt představovala slaměná loutka upevněná na dřevěné konstrukci ve tvaru kříže, oděná do staršího ženského kroje, v dobách pozdějších, po ústupu krojové výbavy, pak do obnošených ženských šatů. Ozdobena byla barevnými pentlemi a vaječnými skořepinami. Hlava smrti byla obalena bílým plátnem, na němž byly namalovány oči, uši, nos a ústa.

Smrtná neděle. Lhota nad Moravou 1961.

PROMĚNY TRADICE

Průvod děvčat nebo mladých žen procházel obcí, přičemž se dívky zastavovaly u jednotlivých stavení, kde pak zpívaly obřadní píseň a byly od hospodyně často bohatě obdarovány. Když byla obchůzka u konce, dívky smrt vhodily do vody, spálily, ukame-novaly, zadupaly do bláta, nebo vynesly až za hranice obecního katastru. Po jejím zniče-ní utíkaly většinou co nejrychleji zpět do ves-nice, aniž by se některá z nich odvážila ohlédnout

Analogii k obyčejí vynášení smrti tvoří obchůzka se smrtákem nebo také s Mařá-kem, zaznamenaná ještě na konci sedmde-sátých let 20. století v Soběsukách u Zdou-nek.¹⁰ Při chození s mařákem si chlapci na-strojili slaměný došek do roztrhaných muž-ských šatů. Když děvčata již končila obchůz-ku a nacházela se na konci vesnice, vyřítili se chlapci z některého stavení za nimi a snažili se mařákem mařenu shodit na zem. Děvča-ta se však před nimi schovala. Chlapci po-tom mařáka vhodili do louže a zaslápali ho. Tato forma obyčejí je doložena na Holešov-sku a v Záhlincích ještě na počátku 20. sto-letí.

V Těšeticích¹¹ v sobotu před Smrtnou ne-dělí obešla děvčata vesnici a dostávala od každé hospodyně mouku, mák, krupici, ro-zinky, sádlo, ořechy a vejce. Svou výsluž-ku potom každá z dívek odnesla do domu, v němž se měla o Smrtné neděli konat hos-tina, tzv. trachta.

V ranních hodinách o Smrtné neděli pak počala obchůzka dívek vesnicí. Každá z nich držela v ruce „jedlečko“, malý májek. Nejstar-ší a nejsilnější dívky se střídaly v nesení vel-kého máje, který tvořil dominantu celého to-hoto slavnostního průvodu. Skupina byla se-řazena tak, aby nejmenší děvčátka kráčela v čele a nejstarší dívky s velkým májem pak průvod uzavíraly. Když děvčata vstoupila na dvůr, v každém statku zapěla píseň:

Máj, máj neseme, nové léto vedeme.

Smrtná neděle, kams klíče dala?

Dala jsem je dala, svatému Jiří.

Svatý Jiří vstává, zemi odmykává,

aby tráva rostla, růže červená, Hala modrá,

všelijaké kvítí, na věnečky viti.

Kvítko rozkvétá, tráva neroste, pomoz jim Bože!

Pomáhej svatý Jan, naposledy Pán Bůh sám.

Ó svatá Markéto, dej nám dobré léto,

na slepičky, na kuřátka, na vše obilíčko!

Svatý Jiří již jede, po věnečku nám veze,

nám, nám, těm těšetickým pannám,

bychom byly vesely, pána Boha chválily.

Panímámo krásná, dejte nám kus másla,

pět vajček nebo šest, misu mouky, hrst penězi

Jen se nehněvejte a nám všecko dejte, milá matičko!

Okolo poledne, když obchůzka končila, odebraly se dívky na dvůr statku, ve kterém se obývala trachta. Velký máj postavily do-prostřed dvora a kolem něj do kruhu rozmís-tily všechny ostatní menší jedličky. K samot-né hostině si každé děvče doneslo z domova talíř a lžici. Podávala se polévka, hovězí ma-so s křenem nebo s omáčkou, sekaná se zelím, koblihy, koláče, cukroví, vařená i sma-žená vejce a zavařené ovoce.

V Kokorách¹² na Přerovsku měla ob-chůzka dívek s májkem na Květnou neděli ráz spíše individuální.¹³ Dívky tady buď sa-mostatně nebo ve dvojicích obcházely ves-nici, nosíce májek ze smrkových větvíček, připevněných ke dřevěné tyči a ozdobených barevnými květy z krepového papíru.

V Žalkovicích, když děvčata při obchůzce s májem dozpívala, políbila hospodáři a hos-podyně ruku. Načež byla obdarována vejci, makovníky nebo nějakým „krejcarem“. Dív-ka, která nosila máj, říkalo se o ní, že je „nad nimi“, dostávala nejbohatší výslužku. Jiná dívka pak nosila košíček, do něhož dívkám hospodyně kladly slatinu. Když průvod děv-čat obešel celou vesnici, zvláště však „kmo-cháčky a kmotřenky“, odebrala se všechna děvčata k té, co byla „nad nimi“, a tam spo-lečně pojedla „škaru“.¹⁴ Za několik „krejcarů“ pak matky dívek nakoupily sladké kořalky, aby ony, ani děvčata „nedostaly z vaječiny hlísty“, a k tomu jedly „makovníky a trncáky“. Když se najedly a napily, udělaly ze slámy Mařenu, obešly s ní několikrát s velkým já-sotem celou vesnici, potom ji donesli k poto-ku a vhodily ji do vody. Říkalo se, že dívka „nad nimi“ usmrtila Mařenu. Tato forma ob-chůzky byla v Žalkovicích prováděna¹⁵ v prv-ní polovině 19. století.¹⁶

V oblasti Nížkého Jeseníku obydlených německým obyvatelstvem obcházela děvča-ta vesnici třetí neděli před Velikonocemi,¹⁷ nosíce při tom květinami a stuhami bohatě ozdobený jedlový nebo smrkový vršek, jako symbol příchodu jarního období a znovu se ohrožující přírody. Při obchůzce dívky nav-štěvovaly jednotlivé usedlosti v obci a zpívaly májové písně, přinášeje tak do domu po-žehnání. Hospodyně děvčata obdarovávaly většinou cukrovím nebo penězi.

Tak¹⁸ ve Dvorcích¹⁹ přibližně v době oko-lo roku 1880 děvčata při obchůzce obcí zpí-ovala:²⁰

*Wir haben heut den Mai gebracht²¹
es hat's der liebe Gott gedacht
und euere schönen Frauen
soll'n unsern Mai anschauen.*

Nebo:²²

*Klane Fischla, klane Fischla²³
schwimme ei dan Tiechla,
route Rösle, route Rösle
blühen auf dem Streichla.
Gale Lilichen, gale Lilichen
wochen off'n Stengl.*

*Der Herr is schien, der Herr is schien,
die Frau is wie a Engl.*

Jiná:²⁴

*Der Herr hat eine hohe Mütze,²⁵
er hat soe voll Dukaten sitzen,
er wird sich wohl bedenken
und wird uns auch was schenken,
wir werden 's ihm gedenken.*

V Roudně²⁶ děvčata zpívala:²⁷

*Ei dan Haus hon sie nischt gan²⁸
Wie Kälberfuß und Ziegenban
Is das nie a Schande
Wohl ei dan ganzen Lande;
(Holi Holande, das ist die größte Schande)*

Májová píseň²⁹ z Jívové:³⁰

*D'r goldene Ring gett ei doas Haus,³¹
die schöne Frau Wirtin geht ein und aus,
Sie geht in ihrem Rocke,
als wie die schönste Frau Tocke.
Sie soll am Sonntag früh aufstehn,
soll fleißig in die Kirche gehen.
Sie soll sich setzen auf ihren Ort,
Sie soll auch hören auf Gottes Wort,
auf Gottes Wort, on Predigt,*

PROMĚNY TRADICE

verleih' ihrs Gott gnädig.

Z okolí ³²Budišova:

*Hober heuñt Mai gebrocht³⁴
Den hot der liebe Gott erdocht,
Unsere lieben Frauen,
die soll'n den Mai beschauen.
Der Mai, der ist so wintergrün,
Die Engerla singa ein Himmel schien.*

V Rejcharticích³⁵ nedaleko Moravského Berouna³⁶ zvaly příbuzné ženského pohlaví, tedy „tety a kmotry“, o neděli Lätare malá děvčátka, aby přednesla svůj májový zpěv. Máj si v této vesnici dívky připravovaly tak, že uřezaly horní část vánočního stromku, který byl k tomuto účelu v domě uschován od posledních svátků vánočních. Jeho větve ohnuly směrem nahoru a pevně svázaly. Takto upravený stromek bohatě ozdobily papírovými stuhami. Když dívka přišla navštívit své příbuzné zpívala:

*Mai, Mai Wintergrün,³⁷
die Engel singen im Himmel,
schön sie singen über die Maßen,
der liebe Gott wird euch nicht verlassen.*

Nebo:

*Gebt mir, gebt mir,³⁸
ich habe nicht lange dazu stehn.
Ich steh nur auf einem Steinchen,
und habe nasse Beinchen.*

Za svůj přednes pak dostávaly čokoládu nebo jiné sladkosti.

V německém jazykovém ostrově, jihozápadně od Olomouce,³⁹ obcházely dívky, o čtvrté neděli postní s ozdobeným smrkovým kmínkem vesnici. Chodily tak dům od domu za zpěvu písně:⁴⁰

*Ei Gottes Noma heben wir o⁴¹
un singa die schöne Frau Wirtin o.
Mir singa zu dieser Fostenzeit,
wos uns die Heilige Schrift erweist,
die Heilige Schrift, die zehn Gebot,
die Christus der Herr geschrieben hot.
Drei Lichtln, drei Sterndln aus unsern Lond,
drei Engel, drei König sein ausgesondt.
Mana hot ihren Sohn verlorn,
sie sucht na ei der Judenschul.
Durt soß er of des Meisters Stuhl.
Klana Fischln, klana Fischln*

*schwimma ofn Teichl,
rota Rosen, rota Rosen
wochsn ofn Sträuchl.
Der Herr is schön, dos Kind is schön,
die Frau is wie a Engel.
Bliemala, Bliemala maja,
sein mir Kinder dreia.
Get na Klan un nie na Großen,
die Großen hon uns weggestoßen.*

Když zazpívaly, byly obdarovány sladkostmi, drobnými penězi a v době před polovinou 20. století už také hračkami, míčem nebo panenkou.

V Dalově⁴² o Májové neděli obcházela děvčátka vesnici dům od domu s májovým stromkem, který tvořil jedlový nebo smrkový vršek, jehož větve byly svázány do oblouku a bohatě ozdobeny barevnými stuhami. Některá děvčata nosila na vrcholu máje také malou panenku. Když dívky při návštěvě hospodářství zpívaly májovou píseň, otáčely stromkem, držíce jeho kmen mezi prsty a dlaněmi obou rukou, ze strany na stranu.

Text této májové písně zněl:⁴³

*Mai, Mai wintergrün, ihr Engala singa ein
Himmel schien,⁴⁴
sa singa über die Mass'n, Gott wird sa
nie verlass'n.
Der Herr ist schien, der Frau ist schien,
s' Kind ist auch'n Engel,
a goldiche Kett' liegt im doas Haus, freu'
Wirtin dia gibst ein und aus,
sie geht in ihrem Rocke, gleich einer
schönen Tocke
Kleine Feschla, kleine Feschla schwimma
af am Teichla,
rüba Rinfla, rüba Rinfla woagen of ann
Nachbar'.
Ich wünsch na Herren a gedeckte Tisch
of jedr Sait ain Karpfenfisch
ai der Mett a Glasier Wain, domal wird
der Herr zufried'n sain,
und obendrauf ain Pfefferkuchen, der
Herr dar soll ain Supper suchen.*

Tento obyčej byl v Dalově ve výše popsané podobě prováděn naposledy v průběhu třicátých let 19. století.

Jak, mimo jiné, také ze zde uvedených zvykoslovných aktů vyplývá, prapůvodní podstatou myticko obřadního souboru konce uplynulého a začátku nového časového období, byla myšlenka regenerace přírodních sil, obnova života a zajištění prosperity a ochrany přede zlem a negativními vlivy vůbec. Biologické zdroje jsou vyčerpány ve všech kosmických rovinách, je třeba obnovit to, co opotřeboval čas a zajistit tak kontinuální pokračování života na zemi. Tato idea pak ovlivňuje jednání člověka od nepaměti a provází jeho kulturu jako leitmotiv až do dnešní doby. Slaměná figura jako ústřední postava tohoto aktu stává se představitelem starého roku, uplynulého období, nenávratně vnořeného do minulosti, tedy i představou smrti a démona, který musí být zničen, odstraněn, aby mohlo dojít k opětovnému vzkříšení života,⁴⁵ ke znovuoobnovení vitálních vegetačních sil, jejichž symbolem se pak stává zelený stromek, jeho vrchol s mladými, svěžími letorosty ozdobený ještě navíc symboly hojnosti a všeobecné prosperity.

Obyčej vynášení smrti a přinášení léta pak tvoří pouze část z množství magických obřadních úkonů, zvyků a obyčejů prováděných v tomto, z hlediska archaicky a tradičně smýšlejícího člověka minulosti, nejvýznamnějším časovému období v průběhu jednoho ročního cyklu.

Vladimír J. Horák

Poznámky:

1. Cílem této studie není exaktní porovnání zvykoslovných projevů v obou sledovaných oblastech, kterým se autor ve své badatelské činnosti zabývá, ale jehož výsledky hodlá uveřejnit teprve ve své disertační práci, ale spíše nastínění tématu. Také co do výtčtu i průzkumu sledovaných lokalit nutno uvést, že se jedná pouze o určitou sondáž ve sledované problematice, ne o úplný etnografický výzkum s použitím reprezentativního výběru lokalit i samotných sledovaných zvykoslovných aktů.
2. J. G. Frazer: *Zlatá ratolest*. Praha 1977
3. Podobně in: Václavík A.: *Výroční obyčaje a lidové umění*. Praha 1959, s.176.
4. M. Eliade: *Mýtus o věčném návratu*. Praha 1993.
5. Autor se zde zabývá především zvykoslovnými projevy, tak jak byly prováděny v období prvních čtyř decenií 20. století. Bližší časové určení je uvedeno u každé lokality zvlášť.

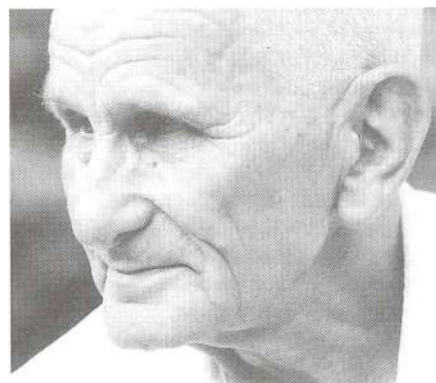
PROMĚNY TRADICE

6. In: Václavík A.: C.d., s.187.
7. Roku 1366 a 1384.
8. Scheufler. V.: *Vynášení smrti*. In: Etnické procesy I. Praha 1977, s. 96.
9. Někde byl o Smrtné neděli nejdříve přinášén máj a potom teprve vynášena smrt. Jinde byla smrt vynášena o Smrtné neděli a máj přinášén teprve o Květné neděli. Nebo bylo provozováno pouze přinášení Máje o Květné neděli jako již částečně degenerovaná forma obyčeje etc.
10. M. Válka: *Dětské výroční obyčeje*. Kroměříž 1989.
11. Sdělení Františka Hýbla z Jesence (nar.1923). Osobní archiv autora, acta 13/93, dvacátá - čtyřicátá léta 20. století.
12. Sdělení Heleny Horákové z Vilkoše u Přerova (nar. 1934). Osobní archiv autora, acta 1/90, druhá polovina šedesátých let 20. století.
13. Jedná se zde o pozdní, patrně již uměle zavedenou formu tohoto obyčeje.
14. Smaženice z vajec.
15. Č. Zíbrt: *Veselé chvíle v životě lidu českého*. Praha 1909-1911.
16. Srovnaj Vyhliďal, J.: *Rok na Hané*. Olomouc 1996
17. Podle církevního liturgického kalendáře se jedná o neděli Laetare.
18. J. Theimer: *Heimatchbuch für den Bezirk Bärn einschließlich der Nachbargemeinden des Bezirkes*. Bärn 1930.
19. Hof.
20. Pro mluvu německého obyvatelstva v oblasti Nížkého Jeseníku bylo typické užívání slezského dialektu s patrnými východofranskými vlivy, tzv. nordmährisch.
21. *Přinesly jsme dnes máj, tak to určil sám Bůh a vaše krásné ženy se mají na náš máj dívat.*
22. J. Theimer, c.d.
23. *Malé rybky, malé rybky plavou ve svém rybníčku, červené růžičky, červené růžičky kvetou na svém keříčku, bujné lilie, bujné lilie rostou na stonku. Pán je pěkný, pán je pěkný a paní je jako anděl.*
24. J. Theimer, c.d.
25. *Pán má vysokou čepici, plnou dukátů, určitě si vzpomene a také nám něco daruje, a my mu budeme děkovat.*
26. Rautenberg.
27. J. Theimer, c.d.
28. *V tomto domě nemají nic k darování Jen telecí nohu a kozí fous*
- Jestlípak to není ostuda Opravdu v celé krajině (Máte holou panímámu, to je ta největší hanba)*
29. J. Theimer, c.d.
30. Giebau.
31. *Zlatý prsten leží okolo domu, krásná paní hospodyně vchází a vychází, chodí ve svém plášti, jako nejkrásnější panna. V neděli musí časné vstávat, a jít pilně do kostela. Musí si sednout na své místo, a naslouchat Božímu slovu, Božímu slovu, kázání, zaplať Ji to milostivě Bůh.*
32. J. Theimer, c.d.
33. Bautsch.
34. *Přinesly jsme dnes máj ten si vymyslel milý Bůh. Ať si naše milé ženy, máj prohlížejí. Máj je stále zelený a andílci v nebi pěkně zpívají.*
36. Riegersdorf.
37. Respondent Helga Hartel, Pohlhein, Německo. Osobní archiv autora, acta D1/01, třicátá až čtyřicátá léta 20. století.
38. *Máj, máj barvínek, andělé v nebi zpívají. Je hezké, že zpívají při mši, kterou milý Bůh neopustil.*
39. *Dejmi, dejmi, nemohl jsem dlouho proto stát. Stojím jen na kamínku a mám mokré nožky.*
40. Obyvatelstvo německého jazykového ostrova, ležícího v minulosti v blízkosti města Olomouce, užívalo v mluvě slezského dialektu s patrnými vlivy nářečí středobavorského.
41. J. Sach: *Österliches Brauchtum*. In: Olmützer Blätter, n.3, 46. Jahrgang, s.30-31, Nördlingen 1998.
42. *Jméno Boží povznášíme a zpíváme hezké paní hospodyně. My zpíváme k tomuto postnímu času, kdy nám to Svaté písmo ukázalo, to Svaté písmo, deset přikázání, které Kristus Pán napsal. Tři světélka, tři hvězdičky z naší země, tři andělé, tři králové byli vysláni. Maria svého syna ztratila, hledala ho v židovské škole. On tam seděl na mistrovské židli. Malé rybky, malé rybky plavou v rybníčku, rudé růže, rudé růže rostou na keři.*

Pán je pěkný, dítě je pěkné, ta žena je jako anděl. Květinko, květinko moje, my jsme tři děti. Dej mi malé a ne veliké, ty veliké by nás odstrčily.

43. Dohle.
44. SokA Olomouc, 7-118/3, (Kronika obce Dalo-va/Dohle, r. 1925-30).
45. *Máj, máj barvínek, vy andělé zpíváte hezky na nebi, oni zpívají tak překrásně, že je Bůh neopustí. Pán je pěkný, žena je pěkná, dítě je také jako anděl, a zlatý řetěz leží v domě, paní hospodyně Jde dovnitř a ven, ona jde ve své sukni, jako nejkrásnější panna. Malé rybky, malé rybky plavou v rybníčku,... ...Přeji pánům na prostřeném stole, na každé straně jednoho kapra, a uprostřed skleničku vína, aby byl ten pán spokojen, a na to permik, pán musí potom hledat polévku.*
46. Nelze však i vyloučit původ toho obyčeje jako jistou formu oběti (lidské) zajišťující náklonnost božstva a tedy i následnou prosperitu vůbec.

JAROMÍR NEČAS OSMDESÁTNÍKEM (*21.2.1922)

Osmdesátka je věk, kdy člověk už většinou užívá klidného stáří, v lepším případě sumarizuje či rekapituluje to, čeho v životě dosáhl. Jaromír Nečas je

zvláštní případ: na jedné straně sice rekapituluje, „aby měl věci v pořádku“, na druhé straně však se stále zabývá něčím novým. A myslím, že rozsah jeho činnosti je pozoruhodný. Nemá cenu znovu vykreslovat jubilatův celý životopis či veškerou vykonanou práci. To lze nalézt v hesle ve slovníku *Od folkloru k folklorismu* či v dřívějších článcích o jeho jubileích. Co však stojí zcela jistě za zmínku, jsou výsledky Nečasova působení v pětiletí od posledních půlkulatých narozenin.

Připravil k vydání několik profilových CD významných osobností poválečného folklorismu - zpěváků Boženy Šebetovské a Jožky Severina, primáše BROLNu a houslového virtuosa Bohumila Smejkal. Dále pracoval na systematické revizi unikátního rozhlasového archivu a jeho převedení na nová média a pod nové správce. Stále neúnavně cestoval a pozoroval folklorní dění na Moravě, přičemž svůj aktualizovaný přehled uplatňoval v programových radách festivalů ve Strážnici, Uherském Hradišti, Hodoníně. Jako externista připravoval pořady pro Český rozhlas Brno a Vltavu. A mohl bych dále vypočítávat celou řadu drobnějších různorodých aktivit.

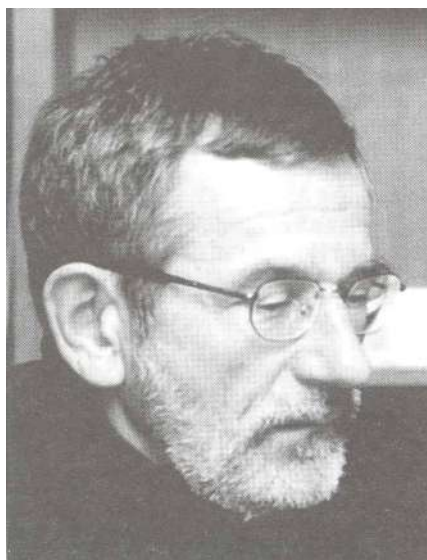
Nemohu si však odpustit i osobní pohled, který se týká právě uplynulých pěti let. Bez Nečase by katalog mého vydavatelství GNOSIS BRNO nebyl tím, čím je dnes. On mě přivedl v roce 1997 do Etnologického ústavu AV ČR v Brně k nejstarším moravským fonografickým záznamům lidového zpěvu a zcela zásadním způsobem mi je pomohl připravit k vydání na CD s doprovodnou publikací. Spolu s Dušanem Holým připravil k vydání další důležitý titul: *Dalekonosné husle Majstra Jožky Kubíka*. On mi zprostředkoval mnoho kontaktů s důležitými osobnostmi folklorní a hudební scény. Spolu s Janem Rokytou pak položili základ k vydání dvou CD s reprezentativním pohledem na moravskou lidovou hudbu - *Proměny v čase*, a to zvláště v části historické.

Věřen svému přesvědčení, že se nelze dívat jen nazpátek, ale také dopředu do nových prostorů a vnímat nové pohledy, vypravil se se mnou na veletrh world music do Stockholmu a do Berlína. Nevycházím z úžasu při pohledu zpět: co všechno jsme za těch uplynulých pět let spolu absolvovali! A uvědomuji si hodnotu Nečasovy osobnosti. Tkví - mezi jiným - v nestárnoucí a nevysychající inspirační a tvůrčí potenci.

Spolu s přáteli jsem se rozhodl udělat mu malou radost. Uspořádat malý večírek či besedu - na papíře. Sešlo se u Nečasů. Je to sborníček jiskrných vzpomínek a vlídného rozjímání celé řady jeho dobrých přátel a známých - od jeho vrstevníků až po mladou generaci, kterou v mnohém poučil a inspiroval. A svým způsobem pohled na jednu dimenzi poválečné kulturní historie jak v Brně, tak na Moravě vůbec. Protože Jaromír Nečas byl u mnohého, co stojí za připomenutí.

Jiří Plocek

MILOŠ ŠTĚDROŇ MÁ ŠEDET LET

Chceme-li blahopřát prof. Milošovi Štědroňovi k významnému životnímu jubileu, měla by místo tohoto úvodního odstavce zaznít spíše hudba. Vždyť celý jeho život je spjat především s ní. A proč si alespoň v duchu „nepřehrát“ úvodní fanfáry z Janáčkovy Symfonie, které mohou stejně dobře navodit oslavnou atmosféru při gratulaci našemu jubilatovi, jako poctu městu, pro které byly složeny - městu Brnu. Když Janáček psal tuto skladbu, nevěděl, že se zde za šestnáct let, přesně 9. února, narodí další moravský skladatel a muzikolog, který naváže na tradici brněnské skladatelské školy. Ještě před tím, než vystudoval M. Štědroň hudební vědu a bohemistiku na brněnské Filozofické fakultě (1959-1964), byl jeho vztah k hudbě a muzikologii předznamenán příbuzenstvím se strýcem Bohumírem - jestliže by váš první učitel klavíru a hudební teorie byl žákem Vladimíra Helferta, byla by spíše náhoda, kdybyste se věnovali jiné profesi než hudbě. A tak kromě již zmiňovaného studia na filozofické fakultě absolvoval M. Štědroň posléze také studium skladby a hudební teorie na Janáčkově akademii muzických umění (1965-1970).

Data získávání akademických titulů, výčet nejdůležitějších kompozic, organizátorských aktivit i muzikologických publikací lze nalézt např. v Hudebním slovníku pro každého,¹ ale stejně jako většina jmenných částí slovníků nedokáže ani tento podat obraz osobnosti, tak jak ho mají před sebou lidé, kteří se někdy s M. Štědroňem setkali. Jako ukázkovou charakteristiku bych si dovolil citovat část textu, který vyšel před dvěma lety v časopise Reflex: „Profesor Miloš Štědroň ... se dá nejčastěji potkat s nacpanou aktovkou v brněnských ulicích, jak se snaží dostat někam, kde měl být před desíti minutami. Patří k mezinárodně uznávaným skladatelům; kromě vážné hudby píše i scénickou muziku pro divadlo. Jako hudební vědec se (mimo jiné) řadí mezi přední odborníky na dílo Leoše Janáčka. Učí na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity, organizuje evropská sympozia, píše historické stati. Vždycky si najde čas na kus řeči - a vždycky se mu povede vyvolat v posluchačích stejný pocit solidní komplex méněcennosti.“² Těchto ně-

kolik málo vět mohu jako student hudební vědy ještě doplnit o to, že M. Štědroň je také vynikajícím pedagogem, který dokáže předat obrovské množství informací a vyvolat zájem o danou problematiku - a je úplně jedinou jedná-li se např. o vokální polyfonii, život C. Monteverdiho, českou hudební terminologii, korenspondenci L. Janáčka, nebo hudební folkloristiku. Z jeho přednášek „dýchá“ obrovská vitalita a každý má vždy zájem dozvědět se co nejvíc. I díky tomu se stal v roce 1998 laureátem strážnického mezinárodního folklorního festivalu za pořad věnovaný L. Janáčkovi (v rámci cyklu Hudba na zámku). Lidí, ve kterých se snoubí odborník s výborným pedagogem je v našem školství opravdu málo. Přejme proto našemu jubilatovi stálé a pevné zdraví, sobě pak, ať nás co nejdéle uvádí do tajů spojených se vším co lze označit termínem hudba.

Jan Blahůšek

1. J. Vysloužil: *Hudební slovník pro každého. II. díl - Skladatelé a hudební spisovatelé.* Viovice: LIPA 1999, s. 542 - 543.
2. V. Fanta: *Rozum přichází později* (rozhovor). Reflex 11, 2000, č. 6, s. 19.

45 LET SOUBORU ŠUMAVA Z KLATOV

Soubor písní a tanců Šumava oslavil ve čtvrtek 29. listopadu 2001 výročním koncertem 45 let od svého založení. Dnes je významným kulturním fenoménem druhého největšího města Plzeňského kraje a prošly jím již stovky tanečníků, zpěváků a muzikantů.

Soubor založili v roce 1956 tanečnice a sběratelka lidových písní a tanců Jarmila Horejcová (1903-1994), kapelník Václav Kybic (1909-1984) a vedoucí pěvecké složky Drahomíra Hostýnková (1931). Původním zřizovatelem byl závod Škoda Klatovy, v roce 1968 se jím stala Stálá divadelní scéna v Klatovech a od roku 1988 Městské kulturní středisko. Roku 1999 vzniklo po vzoru jiných občanských sdružení příznivců lidového umění Klatovské folklorní sdružení Šumava.

Ve vedení souboru se postupně vystřídal Dagmar Altmanová-Píchovcová (v letech 1961-1974), Zdeněk Valenta (v letech 1974-1978) a Irena Valentová (od roku 1978 dodnes). Základem taneční skupiny dospělých je v současné době osm párů ve věku od 16 do 36 let. Pod vedením Hany Haladové navíc pracuje ženský pěvecký sbor. Lidová muzika hraje ve složení: 2 B klarinety, 3 housle, viola, kontrabas a dudy. Od roku 1970 pracuje v Klatovech v těsné spolupráci se Šumavou také Dětský folklorní soubor Šumavánek, který sdružuje děti ve věku od 5 do 14 let.

Soubor písní a tanců Šumava od svého založení sbírá, uchovává a šíří lidové umění oblasti Klatovska a Pošumaví. Zaměřuje se na tradiční postupy scénické prezentace lidových písní, tanců, obřadního a výročního zvykosloví a vystupuje ve stylizovaných krocích z Klatovska. Na základě národopisných materiálů z muzejních sbírek vznikly hudebně-taneční inscenace lidových zvyků (*Posvícení 1970, Svatba 1972, Rok na vsi 1973, Průvod koz 1997, Lucky 1999*). Autory jednoduchých úprav lidových tanců i rozměrnějších choreografií jsou: Jarmila Horejcová, František Bonuš a Eva a Radomil Rejškovi. Hudba a hudební úpravy jsou dílem Františka Bonuše, Zdeňka Bláhy, Zdeňka Vejvody aj. Významně činnost a tvář Šumavy ovlivnil především F. Bonuš, se souborem navíc spolupracovali také muzikanti Zdeněk Lukáš, Jaroslav Krček a režisér Václav Bárta.

Od roku 1994 je soubor Šumava spolu s Městským kulturním střediskem a Městským úřadem pořadatelem Mezinárodního folklorního festivalu v Klatovech. Tato pětidenní nesoutěžní přehlídka v prvních sedmi ročníchích hostila přední soubory z České republiky a sedmnácti zemí Evropy. Soubor je navíc častým hostem folklorních setkání a festivalů v celé České republice i v zahraničí. S úspěchem vystupoval v Německu, Holandsku, Belgii, Lucembursku, Anglii, Norsku, Dánsku, Polsku, Bulharsku, Sicilii, Řecku, Egyptě aj.

Častá byla v letech 1975-1990 spolupráce kapely, pěvecké skupiny a sólistů s Čs. a Českým rozhlasem Plzeň a s Čs. televizí (dokument Ladislava Váni *Povodím Vltavy*

z roku 1988, spolupráce na zábavných pořadech ze západních Čech). V roce 1977 klatovští spolupracovali při natáčení filmu *Božská Emma* a v roce 1995 se významně podíleli na přípravě části *Západní Čechy* (autorka Hannah Laudová) z videoencyklopedie *Lidové tance z Čech, Moravy a Slezska*, kterou vydal ÚLK ve Strážnici.

Jubilující klatovský soubor má čestné místo mezi nejstaršími a nejvýznamnějšími českými folklorními soubory. Má svoji nezapomenutelnou tvář a dostatek nadšených mladých lidí, v čele s nestorkou západočeského folklorního hnutí Irenou Valentovou. Té přeji hodně zdraví a souboru v této i dalších sezónách radost z lidové písně a tancování.

Zdeněk Vejvoda

KONFERENCE TRADICE LIDOVÉ KULTURY V KULTURNÍM VÝVOJI ČESKÉ REPUBLIKY

Spojícím článkem dvoudenního jednání (25. - 26. září 2001) ve Strážnici - v rámci již tradičních strážnických symposií (v loňském roce se konalo po sedmnácté) - byl vztah lidové kultury k umění a kultuře vůbec. Přednášející se sešli z nejrůznějších institucí i z různých oborů: vedle etnologie byla zastoupena historie, sociologie, kunsthistorie a pedagogika. Odpovídá to dnešnímu pojetí studia lidové kultury, které se stále více stává interdisciplinárním problémem.

Referující se ve svých vystoupeních obraceli k počátkům samostatného státního celku, mířili i dále do minulosti, postihovali rovněž současnou dobu. K vývoji bádání o lidové kultuře promluvil na úvod J. Jančář v referátě *Lidová kultura v české republice* (Její dokumentace a interpretace). Do počátků existence nově vzniklého československého státu mířil příspěvek nově pohlížející na úlohu lidové kultury v úvodní etapě jeho vývoje (B. Čerešňák: *Dotyky tradice lidové kultury ve společenském*

pohybu prvního dvacetiletí samostatného státu). Na současnost, na kulturu v postmoderní době se zaměřil pohled sociologa (M. Petrusek: Perspektivy lidové kultury v postmoderním věku), další příspěvek se věnoval problematice a vývoji folklorismu v českém prostředí (B. Beneš: Funkce folklorismu ve vývoji české kultury 20. století).

Referující se soustředili dále na otázky vlivu lidové kultury na jiné kulturní projevy, např. na vážnou hudbu, výtvarné umění či literaturu (L. Tyllner: K otázkám vztahu tradiční a umělecké hudební kultury, A. Křížová: Lidové umění jako inspirační zdroj českého dekorativismu, I. Dorovský: O vztahu mezi lidovou slovesností a uměleckou literaturou). Další část příspěvků informovala o současném vývoji etnologie prakticky zaměřené a využití v práci muzeí a podobných zařízení. Využívání a obnovování lidových technik, budování skanzenů či výzkum dnešního stavu a současné podoby jevů lidové kultury určily ráz této skupiny referátů (L. Smolík: Chanovice - revitalizace prvků tradiční lidové kultury, I. Siebertová: Pracovní semináře v Okresním muzeu v Klatovech, S. Děd: Podoba tradičních rukodělných výrob a zvyků v průmyslovém pohraničí, J. Blahušek: Masopustní tradice na Uherskobrodsku).

Mezi témata, která se dlouho na programu podobných jednání neobjevovala, patří problematika poutí (H. Dvořáková: Pout' v kontextu společenských procesů). Byla zařazena rovněž otázka slavností národních a lidových se zřetelem k jejich vývojovým proměnám (E. Večerková: Lidové slavnosti v procesu národní emancipace na Moravě, L. Nováková: Podíl lokálních tradic na utváření národního uvědomění a jejich místo v kulturním životě obce) a dále vztah výchovného procesu k lidové kultuře (A. Schauerová: Pojetí tradiční kultury v české meziválečné škole).

S příkladnou rychlostí byl programu konference sestaven a vydán další ze strážnických sborníků (17. strážnické

symposium 25.-26. září 2001. *Tradice lidové kultury v kulturním vývoji České republiky*. Sborník příspěvků. Strážnice 2001, 151 stran.) Jsou do něj zařazeny všechny přednesené referáty (s anglickým resumé), doplněné o další příspěvky, které na jednání nemohly odeznít (D. Stavělová: Burianova Vojna - příklad jedné inspirace lidovým projevem, J. Sedlář: Folklor a výtvarné umění). Závěr sborníku tvoří článek J. Krista věnovaný sedmdesátinám J. Jančáře. Pojednání o jeho vědecké činnosti zakončuje soupis prací jubilanta vyšlých po roce 1995. Tím je doplněna až do současné doby bibliografie J. Jančáře, která vyšla v rámci Bibliografických příloh Národopisné revue v roce 1996.

Marta Toncrová

ETNOFILM ROŽNOV 2001

V sobotu 8. září 2001 uspořádalo Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm v sále Janíkovy stodoly veřejnou nesoutěžní projekci filmů a videoprogramů s národopisnou tematikou. Je až s podivem, jak symbolickým se stalo propojení rožnovského Etnofilmu s Dny Evropského kulturního dědictví.

Není obvyklé věnovat se na stránkách Národopisné revue malému filmovému „festiválku“, ale jedenáctý, respektive první ročník obnovené filmové přehlídky měl navazovat na tradici ročníků minulých, které si mimo jiné díky úrovni zasílaných snímků z dílen neprofesionálních tvůrců získaly mimořádné uznání i mezi národopisci a filmaři.

První Etnofilm Rožnov byl vyhlášen Valašským muzeem v roce 1977 pro amatérské tvůrce s tématy, která zůstala v platnosti i v následujících, co dva roky se opakujících přehlídkách - Člověk, jeho životní a sociální prostředí; Způsoby hospodaření, výroba, řemesla; Lidové umění, zvykosloví v tradičním prostředí; Národopisná dokumentace současného života, muzea v přírodě, folklorismus. Díky nasazení zainteresovaných „nadšenců“ a osobní zálibě jednoho z prota-

gonistů Josefa Stromšíka, vynikajícího filmaře, se v celkem osmi ročnících podařilo do roku 1991 vytvořit z Etnofilmu renomovanou soutěž, obesílanou vysokým počtem titulů, s kvalitním zázemím pro autory, porotu a hosty a s fundovanými semináři, jichž se účastnili i profesionální tvůrci. Osmý ročník zařadil do projekce vedle filmů 16 mm a 8 mm také první videozáznamy.

Už devátý ročník, vyhlášený na rok 1993, se ale nekonal pro nedostatek zaslaných filmů a změněné politické, kulturní a hospodářské poměry, zejména ukončení oficiální podpory zájmové umělecké činnosti, jež tvorbu amatérských filmařů zaštiťovala.

Podzimní termín roku 1995 s sebou místo soutěže přehlídky přinesl vědecký seminář, na němž se účastníci - jak filmaři tak národopisci - shodli na konstatování, že měli se Etnofilm Rožnov realizovat i v obdobích následujících, je třeba jasně formulovat cíle, které by měly obeslané filmy a videoprojekce naplnit, korigovat témata, která jsou autorům zadávána a změnit přístup k profesionálům, u nichž se dala předpokládat větší solventnost pro filmovou tvorbu.

Další ročníky (1997, 1999) se vzhledem k nezájmu tvůrců nezačaly ani připravovat. V roce 1999 s iniciativou přišla rožnovská Městská kulturní agentura a nabídla spolupráci při obnově a organizaci festivalu. Tyto snahy však vyzněly na prázdno.

Retrospektivní přehlídka vítězných snímků z let minulých 9. září 2000 ověřovala už v rámci programu Dnů Evropského kulturního dědictví možnost obnovit celou akci při využití dosavadních zkušeností a připravit pro rok 2001 ročník jedenáctý s upravenými stanovami a pozměněnými tematickými okruhy, střídající se s obdobným festivalem - Etnofilmem Čadca.

Organizátoři „nového“ Etnofilmu se rozhodli využít aktuální dokumentární produkce filmů a videoprogramů vytvořených jak tvůrci amatérskými, tak i profesionály k daným tématům a seznámit s nimi odbornou i laickou veřejnost; iniciovat dialog mezi tvůrci a národopisci k vyhledávání nových neotřelých témat, jejichž zaznamenání může pomoci při odstraňování bariér mezi společenstvími, jednotlivci, společenstvími a etnickými skupi-

PŘEHLEDKY

nami a poznání nositelů kulturní tradice v nejširším slova smyslu.

Na rozdíl od let minulých organizátoři upustili od striktně formulovaného národopisného filmu, jenž se pro většinu současných tvůrců ukazuje zřejmě neinspirativním a z hlediska finanční návratnosti málo atraktivním. Etnografických dokumentů ubylo i na úseku filmové tvorby profesionálních médií, která devadesátými léty na tomto poli více méně zcela ukončila činnost. Je škoda, že ani programové schéma veřejnoprávní České televize na příští období s filmy na toto téma nepočítá.

Změnou oproti předcházejícím ročníkům se stal nesoutěžní charakter celé přehlídky. Ta se prokázala snímky, které byly natočeny v posledních pěti letech a svým obsahem odpovídaly nově vyhlášeným kategoriím. První tematický okruh „Člověk, život a tradice“ se snažil podchytnout příběhy lidí, věnujících se v podmíněnosti současných transformačních trendů uchovávání a revitalizaci tradičních řemesel, podomácké výroby a hospodaření na půdě. Druhá kategorie „V cizině jsme našli nový domov“ se orientovala na problematiku národnostních menšin, na osudy a životní styl těch, kteří zaměnili svůj rodný kraj za jiné kulturní a sociální prostředí dřívě i v současné době.

Projekce byla rozdělena do tří bloků, v nichž se vedle filmů dokumentárních představila také tvorba, pro niž se tradiční kultura stala „pouze?“ inspirací.

Ostravské studio TELEPACE uvedlo působivé zpracování unikátních záběrů z obce Staré Hamry z druhé poloviny padesátých let, tj. z období, které předcházelo zatopení jejího středu, Hutí a Řečice přehradou Šance (O *starých Starých Hamrech*). Jeho dalším počinem byl videonáhrávek věnovaný houslím a houslařině, řemeslu dnes už ne tak častému (*Okolo houslí*). Z produkce CINE POINTU a Etnologického ústavu AV ČR v Praze vyšly dva dokumentární filmy z projektu Grantové agentury AV ČR „Nositelé tradic - žijící a oživené lidské poklady“. První z nich - *Řezbář křesťanského nebe* - byl zaměřen na tvorbu pražského řezbáře Michala Tesaře z oblasti sakrální plastiky, *Malíř ze ztraceného ráje* dokumentoval pod malby na

skle pošumavského malíře Václava Hrabánka. K zajímavým národopisným videonáhrávkám ze sběrných a dokumentačních cest patřila *Romská řemesla v Bulharsku* brněnského Muzea romské kultury či *Severní Chanové - pastevci sobů na polárním Uralu*, opět z produkce CINE POINTU Františkov. K přínosným zpestřením náležely i poema slovenského amatérského filmaře V. Kružice - Krupinského *Bok po boku* o společné práci člověka a koně, o přibližování dřeva v lese, a pohádka na motivy romské lidové povídky *Dobré srdce (Lačo jilo)* rožnovského studenta FAMU Tomáše Dorušky. Kvalitní dokumentační úroveň naplnil i Doruškův film *Malý Janek*, příběh malého chlapce z romské komunity ze vsetínských holobytů.

Na přípravě programu se významně podílela Česká televize, studio Ostrava, která zajišťovala projekci třetího bloku. V kolekci, prezentující tvorbu ČT na poli dokumentace národopisu (folkloru) a folklorismu, měli návštěvníci možnost shlédnout mimo jiné filmy staršího data, z roku 1976 *Jak dřevo promluvílo* - dokument o životě Josefa Heji, jednoho z posledních valašských řezbářů z Halenkovy - Dinotice, nebo hudební snímek *Krajina nechráněná* (1982) o horňáckém zpěvákovi Martinu Holém z Hrubé Vrbky. Vlastivědný film *O kraji kolem Lanžhota a také o hodech* či filmové zastavení na Hutisku - Solanci u Vilmy Volkové, dcery spisovatele Františka Karase a svérázné sběratelky nejen lidového umění *Žít a být* (1995), patřily k těm novějším, bohužel zřejmě posledním.

K projekci snímků byli přizváni také jejich autoři, se kterými mohli diváci diskutovat o všem, co provázelo jejich práci.

Do budoucna zůstává na zvážení, jak příští ročníky Etnofilmu koncipovat obsahově i organizačně. Po rozdělení Československa totiž nemá přehlídka profesionálních etnografických filmů v Čadci adekvátního partnera na území České republiky. Naskýtá se otázka, zda je v našich podmínkách možné koncipovat festival jako velkorozpočtovou akci, na niž podobně jako v Čadci budou participovat město, podnikatelé a ministerstvo kultury, nebo se vzhledem k nedostatku financí omezíme na komorní setkání s projekci a návštěvností filmových klubů.

VÝSTAVY

I přes malé problémy se stal tento ojedinělý příspěvek k Evropskému kulturnímu dědictví důležitým počinem k popularizaci národopisu. Diváci se nerekrutovali pouze z řad autorů filmů, členů Muzejního spolku, příznivců Etnofilmu ze sedmdesátých let, ale přišli i mladí. Svým zájmem ukázali, že lidová kultura a tradice nejsou hodnotami, které zahrnují jen muzejní depozitáře, folklorní festivaly a výstavní síně galerií, a prokázali, nakolik se dědictví jejich předků může stát i součástí dědictví Evropy.

Jana
Tichá

SLÁVA BAROKNÍHO VENKOVA

Praha nabídla svým návštěvníkům v loňské sezóně hned dvě velké výstavní akce. Vedle hradních *Deset století architektury* jsme se mohli setkat se *Slávou barokní Čechie. Umění, kultura a společnost 17. a 18. století*. V jednom ze čtyř jejích oddílů *Život a smrt v baroku* byl v paláci Golz-Kinských poskytnut prostor i venkovskému lidu a jeho kultuře.

Autoři slibovali odkrýt „dosud nejméně zmapovaného úseku pobělohorské hmotné kultury“ (www.barokng.cz) na příkladu tematických okruhů: sociální skupiny obyvatelstva, životní styl a cyklus, „lidová“ kultura a její vztah ke kultuře „vysoké“, dozrívání barokních forem na venkově. Tato jistě promyšlená a nápaditá koncepce bohužel v konečné realizaci trochu pokulhávala. Již se samotnou tezí o venkově a lidu jako doposud nejméně zmapovanému úseku pobělohorské hmotné kultury by se dalo zdatně polemizovat. Zároveň nás ovšem přivádí k poznání přístupu uplatňovaného při přípravě výstavy. Ten je totiž ryze „kunsthistorický“, opomíjející do značné míry pohled etnografa /etnologa - ale i badatelů, jejichž zájem se upírá k sociálním a hospodářským dějinám venkova (vč. jejich zhmotnělých dokladů). Z pohledu umělecko-historického je jistě lidová kultura doby 17. a 18. (ale do značné míry i 19. století) terra incognita, a dokládá to ostatně mimoděk i striktní užívání obou tradičních kategorií *kultura* „lidová“ kontra *kultu-*

ra „vysoká“. A tak zatímco se pro tyto badatele venkov teprve otevírá svým bohatstvím hmotné kultury, etnografové jsou již v této sféře zběhlými praktiky. Přestože spadají jejich úspěchy na poli sbírkotvorné především na 19. a počátek 20. století, není třeba si stýskat, neboť ze znalostí venkovského prostředí víme o jeho konzervativnosti i „dlouhověkosti“ některých typů kulturních artefaktů, jejichž podoba je téměř obdobná v 17. i 19. století.

Na základě čeho tedy autoři v čele s J. Roytem odkryli obraz barokního venkova?

Duchovní život vedle dokladů lidové religiozity (např. tzv. Kristova délka) reprezentovaly plastiky světců z polo- či neprofesionálního prostředí. Nejpoutavějším je jistě zobrazení svaté Trojice jako muže se třemi tvářemi z Volyňska. V našem prostředí se přitom jedná o nepřilíh častý způsob zobrazování, obvyklejší spíše pro východní oblasti. Naskytá se tím zároveň otázka, do jaké míry ji můžeme považovat za dostatečně reprezentativní prvek pro barokní venkovskou plastiku. Tištěnou tvorbu zastupovaly pololidové a lidu určené tisky - od modlitebních knížek, kancionálů, prorocství, až po *písň utěšné a kratochvilné*. Řemeslnické prostředí připomínal mimo jiné i na reálii nezvykle bohatý obraz *Tanec smrti* (např. švec včetně detailního vyobrazení dílny a nástrojů v ní, forman).

Při pohledu na mnohé exponáty a jejich řazení se však neubráníme dojmu z jistého sklouznutí k dekorativnímu pojetí, blízkému snad generaci z konce 19. století. Jak jinak si vysvětlit v jedné místnosti instalaci malovaného nábytku, pernikařských forem (s jinak vynikající jemnou řezbou a detaily rokokových oděvů) spolu s vyškovskou kameninou? Návštěvník přitom tápe mezi jednotlivými exponáty a, není-li vybaven obsáhlejšími znalostmi prostředí a historických reálií, velmi snadno mu unikají vazby i příčiny spojování jednotlivých exponátů do větších tematických celků. Celá expozice se mu tak třísťí buď do sledu jednotlivin, tu zajímavějších, tu pozornosti méně hodných, nebo jej, v duchu stále ještě přežívajících názorů mezi běžnou veřejností, utvrzuje v letité představě romanticky ideálního venkova. Pro snazší orientaci by tak napomohly informační tabule v každé místnosti, objasňující v několika větách neznalému příchozímu tyto souvislosti a ozřejmily mu smysl vystavených exponátů a jejich vzájemné vazby.

Absence etnografického přístupu se místy promítá také v někdy nepřilíh logické skladbě předmětů, kdy se vedle sebe bez jakéhokoli vysvětlení ocitnou slavnostní zdobený ženský čepce a roubík na vázání obilí. Jak volně autoři nakládali s jednotlivými druhy exponátů dokládá i užití již zmíněných pernikařských forem v rámci celé expozice. Poprvé je návštěvník shledne v „krásného“

koutku“ s malovaným nábytkem a kameninou, podruhé o několik místností dále mezi hodinami, lékárnickými nádobami, řemeslnickým nářadím a epitafy.

Vedle oddílu *venkov* nalezne všímavé oko etnografa i v ostatních částech expozice *Život a smrt v baroku* zajímavé předměty hodné jeho zájmu. Pokud slibovali autoři výstavy předvést vztah „lidové“ kultury a kultury „vysoké“, pak se taková příležitost přímo nabízí ve srovnání jednoho z barokních patronů venkovanů - svatého Isidora. Srovnání díla J. J. Bendla ze Slánska a výklenkové plastiky jí inspirované, tentokrát o necelé století mladší, je zářným důkazem promítání „vysokého umění“ do děl tvůrců v lidovém prostředí.

Pro studium osídlení jsou neocenitelným zdrojem informací dobové mapy a plány panství, vesnic a jejich okolí. V rámci výstavy je jich roztroušeno hned několik - a každá z nich je jedinečnou výpovědí o podobě kulturní krajiny, rozmístění a tvaru pluziny, sídelní zástavby, vedení cest, alejí i lokalizaci obyčejných mezí a remízků. Třeboňská mapa navíc podrobně zobrazuje městské předměstí, v němž se mísí prostředí řemeslnického města i venkova.

Přímo reportážní výpověď se znalostí reálií můžeme nalézt v žánrových obrázcích *Před kostelem a Tanec před venkovským hostincem* Norberta Grunda z šedesátých let 18. století. Ačkoliv jeho malbám chybí (již i vzhledem k rozměrům) detailní propracování, jsou jistě přitažlivým pohledem do každodennosti na této doby. Podařilo se mu totiž neobyčejně výstižně postihnout rozmanitost sociálních typů (od vyšších vrstev, přes prodávce až po žebračku), profesí i situací (jarmareční trháni zubů, tanec). Podobných drobností by se našla ještě celá řada (manéťské *Pradleny* Václava Dvořáka, štambychy vandrovních tovaryšů atd.).

A tak, i přes drobné výhrady, nakonec přeci jen nabídl celý oddíl *Život a smrt v baroku* řadu zajímavých momentů, nových pohledů a exponátů, jejichž existenci si navíc můžeme připomenout a zpřesnit díky obsáhlému a kvalitně zpracovanému katalogu i po uzavření výstavy.

Daniel Drápala

ANIČINY ŠÁTKY. ŠÁTKY A ŽENY NA KONCI 20. STOLETÍ (Kísó kendői, Kendők es asszonyok a huszadik század végen)

Takový název měla komorní výstava konaná v únoru až dubnu 2001 v Národopisném muzeu v Budapešti. Aničiny proto, že to je nejčastější ženské jméno v maďarském prostředí v Kalotaszegu v Rumunsku. Tak se měla naznačit obecnost platnosti vystavovaného, přestože výstava shromáždila bohatství šátků od jediné ženy z vesnice Inaktelke, narozené roku 1945. Anička (příjmení není uvedeno) pochází z rodiny středního rolníka, za komunistické éry pracovala v družstvu, muž dojížděl do dolů. V roce 1970 si postavili patrový dům, takže tam mohou bydlet spolu čtyři generace: 87letá tchyně, ona s manželem, 37letá vdaná dcera a vnučka. Ty ženy, které se narodily v první polovině 20. století, odívají se po místním venkovském způsobu, dcera si bere kroj pouze na velké církevní svátky (obec je luteránská), vnučka už jen na výroční slavnost ve školce.

Mluvit o bohatství šátků je oprávněné, dokazuje přežívání norem ještě koncem 20. století. Na výběr působí lokální zvyklosti, ekonomické možnosti a osobní vkus nositelky. Šátky se kupovaly na jarmarcích a v obchodech, nebo se získávaly od těch, kdo kroj odložili. Výběr se stal velmi složitým ve shodě s narůstající komerční nabídkou. Šátky s bílou nebo žlutou půdou nosily mladé ženy do konfirmace pivního dítěte (asi do 36 - 38 let), pak nastoupily šátky zelené a po nich hnědé. Černé s červeným vzorem nosily ženy 50 - 60ti leté (ale také mladší na Velký pátek), od věku 70 let převládly modré, 87letá má jen šátky černé bez vzorku. Jiné se braly na největší církevní svátky, jiné na běžné neděle či do města, na pole, doma. To je jen hrubý náznak normy, přistupovaly ještě difference ve volbě vzorů. Jak se šátky vázaly, dokazují fotografie žen různého věku, na doplnění se vystavil kroj nevěsty a oblečení staré ženy.

Šátků je celkem úctyhodných 144 kusů. Všechny jsou zobrazeny v pěkném katalogu, a to tak, že vidíme roh s jednou stranou

a částí vnitřní plochy. Seřazeny jsou nejen podle používání nositelkou, ale také chronologicky, podle let výroby a získání, a každý druh je doprovázen obrázkem typového šátku. Nás budou zajímat importy z naší země: 36 kusů tvoří sváteční kašmírové šátky zvané *staré* či *pravé*, vyrobené v Čechách nebo v Rakousku ve dvacátých až třicátých letech 20. století. Jiná skupina pěti kusů, tmavých, silných, vlněných, nošených v zimě, pochází z osmdesátých let. Ještě v devadesátých letech 20. století bylo možné získat v jednom obchodě v Kluži a od příležitostných prodávců 35 kašmírových šátků, které se berou na největší svátky. Sečteme-li je dohromady, je to víc než polovina všech.

I tato komorní výstava je dokladem maďarské etnografické „školy“ vyčerpát látku na dokladech z jednoho místa a od jednoho člověka; je to ovšem možné jen tam, kde je teren živý.

Miroslava Ludvíková

VÁNOČNÍ POHLAZENÍ - HRADIŠŤAN V PLZNI

V pondělí 17. 12. vystoupily v plzeňském Komorním divadle dva špičkové soubory: Cimbálová muzika Hradišťan s Jiřím Pavlicou a dětský pěvecký sbor Bambini di Praga se sbormistyní Blankou Kulínskou. Koncert byl součástí jejich vánočního Eurotel turné.

Zahájil Hradišťan reminiscenci některých předchozích alb (*Vánoční koncert* - se Spirituál kvintetem 1998, *O slunovratu* - na texty Jana Skácela 1999 a *Mys Dobré naděje* - společný projekt s jihoafrickým multiinstrumentalistou Dizu Plaatjiesem 2001). Zmíním alespoň Pavlicovu variaci na japonský anony z 13. století s názvem *Kéz by svět trval* z prvního jmenovaného alba. Skladba, ač napsána dávno před 11. zářím minulého roku, až bolestně rezonovala v srdcích všech posluchačů. Příležitostí pro sváteční rozjímání nabídl oba soubory v průběhu večera ještě mnohem více.

V podání Hradišťanu následovaly lidové skladby adventní a vánoční, především

z moravských písňových sbírek, v nových i léty prověřených úpravách. Jiří Pavlica neustále hledá nové zvukové i výrazové možnosti a je zároveň stálým inovátorem interpretace moravské lidové hudby. Nepřikláním se osobně k hlasům hanicím jeho snahu o přiblížení se k širším vrstvám posluchačů. Je to cesta vynikajícího houslisty a citlivého skladatele, otevřeného nejrozumnějším podnětům. Ani přesvědčení tradicionalistů Pavlicovi neupírají hudební chytrost a vkus jeho úprav i originalitu autorských skladeb. Posluchače mile překvapují nové barevné možnosti instrumentáře cimbálové muziky, zaujme účelné a neotřelé využití historických nástrojů (šalmaj, niněra, grumle aj.) a perkusí. Hradišťan vždy potěší svým ryzím muzikantstvím, hravou improvizací, stejně jako spolehlivou interpretací náročných Pavlicových partitur. Velkou devizou Hradišťanu jsou navíc výborně sezpívané sbory a vynikající sólové pěvecké výkony (Alice Holubová, Jiří Pavlica, David Burda, Lubomír Svatoš).

Druhá třetina koncertu patřila Bambini di Praga - střídavě a capella a s doprovodem klavíru (Jaroslav Šaroun). Působila přece jen poněkud strojeně a uměle. Ve výběru z pořadu *Letem vánočním světem* zazněly koledy z celého světa, v úpravách však až na výjimky nevýrazných, až mdlých. Velká škoda v repertoáru tak slovně tělesa s vynikajícími dětskými sólisty! Sbor disponuje příjemnou barvou hlasů, kultivovaným výrazem (zpočátku snad až příliš) a intonační jistotou. Zpěváci mají velké jevištní zkušenosti a umějí si získat posluchače pro společné muzicirování. Zazářili především při interpretaci finské koledy s překrásným sopránovým sólem a zvláště temperamentními černošskými spirituály.

V závěru večera se sešly oba soubory se svými sólisty v bloku nazvaném *Moravské Vánoce*. Autorem hudebních úprav je Jiří Pavlica. Hradišťan i Bambini di Praga přinesli do společného muzicirování každý jen to nejlepší: Moravští hudeci jiskru a radost z každého tónu a děti z Prahy precizní, však čisté a upřímné podání lidové poezie. Všichni dohromady tak přítomným nadělili to správné vánoční pohlazení.

Zdeněk Vejvoda

POZNÁVACÍ EXKURZE MLADÝCH ETNOLOGŮ VE STRÁŽNICI

Dne 19. 10. 2001 se jedenáctičlenná skupinka studentů prvního ročníku evropské etnologie FF MU v Brně vypravila na poznávací exkurzi do nedaleké Strážnice. Část z nich se zde cítila jako doma, ale někteří tady byli poprvé. Nápad jejich pedagožky Evy Abramuzskinové-Pavlíkové byl kladně přijat i Ústavem lidové kultury ve Strážnici (ÚLK), neboť takováto studentská návštěva se zde již dlouho neuskutečnila.

Úvodním slovem studenty přivítala průvodkyně zámku, ve kterém je ÚLK umístěn. Na tomto místě stála původně pevnost, od jejíhož pojmenování pochází i název města Strážnice jako strážního bodu na moravsko-uherské hranici. První vlastníci, pánové z Kravař, se připomínají ve 14. století. Za dalších majitelů Žerotínů dosáhlo sídlo největšího rozkvětu v 16. století. V době pobělohorské se majiteli stávají Magnisové, jejichž zásluhou je vysazen zámekový park, budují se skleníky a provádějí se novorenesanční stavební úpravy s klasicistními prvky dochovanými dodnes. V zámku je umístěna cenná historická knihovna obsahující třináct tisíc svazků knih. Již od roku 1946 se v zámeckém parku na několika přírodních amfiteátrech koná Mezinárodní folklorní festival, jeden z nejstarších a největších festivalů tohoto druhu na světě.

Zásluhou J. Blahůška měli studenti možnost nahlédnout přímo do nitra instituce. Po shlédnutí a detailním výkladu k zajímavé expozici Nástroje lidové hudby v České republice se tematika exkurze obrátila k náplni práce zaměstnanců ÚLK a způsobu archivace dokumentů různého druhu. Místní knihovna je vybavena oborovým materiálem, který je spolu s obsahem archivu důležitou pomůckou ke studentskému i pozdějšímu vědeckému bádání. ÚLK je významný nejen díky časopisům a knihám, které zde vycházejí, ale také se zde pracu-

je na dokumentaci např. lidového tance či řemesel. S edicí se můžeme setkat v podobě záznamu na videokazetách, ke kterým je vždy připojena publikace obsahující popis práce či tance.

Po poledni se účastníci exkurze přesunuli do místního Muzea vesnice jihovýchodní Moravy, kde si prohlédli stavby z různých regionů. S výstavbou muzea se začalo v roce 1973, od roku 1981 jsou zpřístupněny areály moravských Kopanic, luhačovického Zálesí, Horňácka, technických vodních staveb, vinohradnický areál a areál lučního hospodářství s celkem 65 objekty.

Je zřejmé, že pro mladé etnology byl tento výlet nejen poučný a přínosný, ale také zábavný. Za zúčastněné studenty děkují strážnickému Ústavu lidové kultury.

*Klára Kašparová a Pavel Císarík
studenti 1. ročníku evropské etnologie*

LUDMILA KYBALOVÁ: DĚJINY ODÍVÁNÍ - STŘEDOVĚK. Praha: Nakladatelství li- dové noviny 2001, 278 stran, barevné re- produkce, kresby, stříhy.

Čas od času se na našem knižním trhu objevují tituly, jejichž zrod etnolog netrpělivě očekává. Napětí vzrůstá obzvláště tehdy, jsou-li součástí rozsáhlé knižní řady, jejíž předchozí tituly (*Dějiny odívání - Renaissance* 1996, *Barok a Rokoko* 1996, *Starověk* 1998) v lecčems vypovídají o možnostech dílu nového. Jméno autorky pak dává záruku fundovaného přístupu k syntetickému zpracování zvoleného tématu. Její došavadní práce dávají tušit rozsáhlé znalosti a propracovanost látky. Za všechny jmenujme alespoň *Obrazovou encyklopedii módy* (spolu s O. Herbenovou a M. Lamarovou, Praha 1973) a *Dějiny odievania 1. Od staroveku do konca stredoveku* (Bratislava 1988).

Kniha samotná nás překvapí, stejně jako předchozí díly, svojí vizuálností.

Kvalitní barevné reprodukce tvoří většinu obrazového doprovodu. Jsou mezi ně zařazeny jak známé a již dříve použité, tak nové a v naší literatuře dosud nepublikované ikonografické prameny. Obrazový doprovod musíme chápat nejen jako vizuální doplněk textu, ale také jako jeden z pramenů, z nichž autorka při výzkumu vychází a jenž je pro čtenáře i zpětnou kontrolou jejich vývodu.

Jednotlivé oděvní typy nejsou prezentovány pouze zajímavými barevnými reprodukcemi, ale také kresbou, jejímž podkladem je opět ikonografický pramen. Vhodnost jejich umístění při bohatém zastoupení reprodukcí spočívá především v jejich názornosti, s níž zvýrazní skladbu a vrstvení oděvu, na reprodukci pro laika často „neviditelnou“. Současné však do jisté míry nesou pečeť autorčiny interpretace pramene. Na ní je také založena další část textu. Jsou jí stříhy základních typů oděvu. Možnost ušít si na jejich podkladě dobový oděv jistě potěší nejednoho popularizátora středověké kultury či scénického šermu. Čtenář má navíc možnost pochopit problematiku vývoje oděvní součástky, její postupnou proměnu či stagnaci, stejně pak příbuzenské vztahy s některými součástmi lidového oděvu, zachyceného v 19. a 20. století. Valná většina uveřejněných stříhů je takřikajíc putovní. Poprvé je použil A. Harmand [*Jeanne d' Arc, ses costumes, son armure (Essai de reconstitution)*, Paris 1929] a následně M. Gutkowska-Rychlewska (*Historia ubiorów*, Wrocław 1968). Přes jejich léty ověřenou platnost je však nutné některé z nich v detailech opravit (viz kalhoty s. 105 a jejich špatně umístěné krytí) a mnoho nových přidat.

Součástí textu jsou také úryvky z dobové literatury, komentující a popisující současný oděv. Autorka tak dává opět nahlédnout do dalšího z pramenů používaných při výzkumu oděvní kultury. Na jejich základě si můžeme, podobně jako čtenáři a posluchači románů Chretien de Troyes, představit barvitou

společnost dam a jejich rytířů, stejně jako rozhořčení český mravokárců nad šířením cizího módního oděvu.

Zaměříme-li se na formální podobu textu, najdeme v jeho členění mnoho znaků shodných s jinými podobně orientovanými díly. Rozdělení jednotlivých kapitol odpovídá struktuře použité již dvojicí Zíbrt - Winter (*Dějiny kroje v zemích českých.*, Praha 1892), nověji pak např. Erikou Thiel (*Geschichte des Kostüms*, Berlin 1963). Zaměřují se na kratší časová údobí se stejnorodou oděvní kulturou. V jejich rámci je popsán vzhled oděvu a odívání vůbec. Tímto způsobem se lze vyhnout vzájemné konfrontaci dobové módy a historických slohů, jejichž vztah nemusí být vždy zcela jednoznačný. Autorka se kupodivu těmto výkladům nevyhýbá. Ačkoliv módní a kulturní prostředí Burgundského dvora řadí k oděvní kultuře pozdního středověku, módu Itálie 15. století s řadou tak zásadních shodných prvků (nohavice tvarované těsně na tělo, kabátec formující a dotvářející siluetu, ženské sukně se zvýšeným pasem a výraznějším živůtkem, obdobné pokrývky hlavy) řadí již k oděvu renesance. Oba módní okruhy pak dává do vzájemného protikladu.

Problematickým se jeví také zdůrazňování antického dědictví při formování evropského středověkého oděvu. To si ce mohlo mít vliv na formování oděvu vyšších společenských vrstev, ale oděvní zvyklosti valné většiny evropské populace stavěly na oděvu našich „barbarských“ předků. O něm se autorka zmiňuje pouze okrajově, a to v předchozím díle (*Starověk*).

Úvodní texty jednotlivých kapitol, pojednávajících o oděvu v době raného, vrcholného a pozdního středověku, trpí nedostatečným zdůrazněním provázanosti oděvů jednotlivých slohových epoch. Chybí obecné seznámení se základními proměnami oděvu v jeho střihu a skladbě. Taktéž postrádáme ucelenější informace o proměnách jednotlivých oděvních součástí (např.

mužských nohavic, punčoch, plátěných spodků, soukenných a kožených spodků, plátěných gatí), které v průběhu různých módních vln dostávají jiné tvary, vzájemně se překrývají a nahrazují. Jejich rozmanitost slouží neustále jako východisko k inovačnímu procesu nových módních vln.

V kapitolách se autorka věnuje popisu jednotlivých součástí mužského a ženského oděvu odděleně. Teprve zde jsou nastíněny proměny té které oděvní součástky. Zohledněno je i sociální postavení nositele. Následují oděvní doplňky - boty, pokrývky hlavy, tašky, opasky, ale také účesy a šperky. Nechybí informace o společenské úloze oděvu, dovozu přepychových látek, jejich výrobě v Evropě a obchodu s nimi. Zmíněna jsou i řemesla vyrábějící oděvy a jejich doplňky. Příjemným zpestřením jsou nejrůznější detaily z oblasti osobní hygieny, módní výstřelky a mnohé jiné.

V celé rozmanitosti pak kniha přináší čtenáři obraz světa viděný přes pestrobarevné hedvábní i hrubé šeré sukno. Vypráví o světě, kde více než kdy jindy platilo, že šaty dělají člověka.

Martin Šimša

MORITZ CSÁKY - ELENA MANNOVÁ:
KOLEKTÍVNE IDENTITY V STREDNEJ
EURÓPE V OBDOBÍ MODERNY. Historický ústav Slovenskej akadémie vied,
Bratislava 1999, 214 s.

Sborník zahrnuje 13 příspěvků slovenských a rakouských vědců, o nichž se diskutovalo na konferenci *Paměť a vzpomínání: kolektivní identity v střední Evropě* ve Smolenicích v dubnu 1998. Téma kolektivních identit ve střední Evropě bylo řešeno interdisciplinárně, proto jsou mezi autory příspěvků zastoupeni historikové, literární, hudební a divadelní vědci, etnologové a historici umění. Sborník je rozdělen do 3 tematických okruhů, do prvního z nich jsou zahrnuty

příspěvky zaměřené na kulturně-teoretické aspekty vzpomínání a zapominání, druhý oddíl zkoumá pluralistické podmínky paměti a vzpomínání a třetí blok věnuje pozornost instrumentalizaci paměti.

Teritoriálně se vztahují veškeré příspěvky k území střední Evropy, která poskytuje výjimečně příhodné podmínky pro zkoumání kulturní plurality. Heterogenost společností tohoto regionu se stala v době nastupující a prosazující se moderny v druhé polovině 19. století (ekonomické a technické změny, rozpad starých loajalit) příčinou konfliktu. Tak se už v této době objevila snaha zkonstruovat koncept jednotných, homogenních, a tedy bezkonfliktních národních společností. K jejich prosazení a vytvoření nových identit se používalo prostředku, který Eric Hobsbawm nazval „invention of tradition“, historická tradice a paměť se instrumentalizovala, záměrně aktualizovala.

Teoretické podněty přináší v největší míře příspěvek Richarda Reichenspergera, jenž shrnuje myšlenky z prací M. Halbwachse, W. Benjamina či J. Assmanna. Problematiku kolektivních identit nelze totiž řešit bez nahlížení pojmu paměť, Reichensperger operuje i s pojmem „Lebenswelt“ (podle A. Schütze - oblast skutečnosti, kterou bdělý a normální dospělý člověk při zdravém rozumu považuje za jednoduše danou), který mu pomáhá definovat prostor, v jehož hranicích se pohybuje jeho další analýza reprezentativních staveb na vídeňské Ringstraře chápaných jako monument paměti liberalismu.

Téma hledání paměti při konstruování novodobých národů ve střední Evropě, politiky rozpominání a politiky vzpomínek na Slovensku tvoří hlavní část příspěvku Tibora Pichlera. Jako dva rozhodující zásahy do konstituování „slovenské“ paměti vidí zásah počínajícího nacionalismu, který s sebou přinesl časovou dimenzi předčvěrejška (odvolávání se na dávnou minulost), a pak zásah komunismu s časovou dimenzí zítřka (budoucnost). Zajímavé je, že oběma konceptům posloužil jako objekt „lid“ (na základě myšlenek Pierra Nory hodnocený Pichlerem jako „místo paměti“), který ovšem každá z nich chápala jinak. Národní narace se podle Pichlera orientuje vždy podle určité ideo-

logie, ta slovenská předstírá kontinuitu, i když je ovlivněna dvojí ztrátou paměti a následujícím vytvořením paměti nové.

Jediný etnologický příspěvek ve sborníku pochází od Gabriely Kiliánové, která se věnovala problematice pohřebních rituálů. V souvislosti s pamětí a vytvářením národní identity rozebrala několik příkladů opakovaných pohřbů významných osobností, přičemž tyto pohřební rituály vidí jako symbolické formy politické praxe. Podobně však poukazuje na manifestování kolektivní identity i v pohřbech „jednoduchých“, neznámých lidí a současně analyzuje jejich změny mezi tradicí a modernou.

Nejvíce příspěvků najdeme v závěrečné kapitole. Sociálně-politická instrumentalizace paměti se zdá být problémem, který je navýsost aktuální v celé střední Evropě. Většina příspěvků si všímá instrumentalizace paměti na příkladu „neživých věcí“, objektů - ať jsou to památníky, veřejná prostranství či reprezentativní stavby. Vycházejíc z teze M. Halbwachse upozorňují na skutečnost, že ani materiální předměty v prostoru nejsou pouze individuální, ale že se v nich vrství kolektivní představy. W. Benjamin rozpracoval tuto myšlenku ještě dále: pokud předměty každodenního užití odrážejí sociální smysl, pak se v nich odráží i ideologie, které jsou nepochybně kolektivními představami a které si zaslouží být z těchto hmotných artefaktů „dešifrovány“.

Lubomír Lipták tak ukazuje, jak se prosazují rozličné ideologie na příkladě přejmenování ulic a náměstí či na stavbách a rušení pomníků na Slovensku, Peter Stachel se v rámci svého semioticky orientovaného příspěvku snaží poukázat na možnost analyzovat památky jako formu ukládání informací, vytváření textu. Památná místa mohou navíc po dobu své existence zažít vícero stádií různých kódování - prakticky to ukazuje na příkladu výstavby Heldenplatzu a na soše Evžena Savojského ve Vídni, které mu pomáhají dokázat rakouská kolektivní traumata a zlomy identity.

Všechny příspěvky obsažené ve sborníku mají společné dva momenty. Jednak to je zkoumání a poukazování na aktualizaci a instrumentalizaci paměti, její využívání při

konstruování nových „moderních“ národních identit. Druhým stejně důležitým znakem je pak snaha poukázat na těžkosti vytváření právě těchto jednotných národních identit v multietnickém prostředí střední Evropy, kde se mnohem častěji prosazovala v minulosti kulturní pluralita a kde byla celá kulturní paměť dlouho determinovaná mnohoznačností.

Jana Nosková

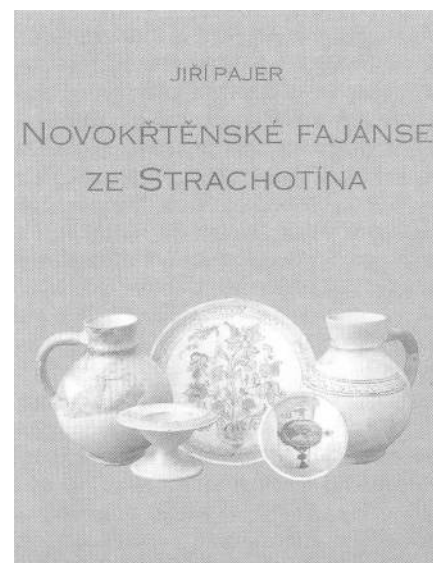
JIŘÍ PAJER: NOVOKŘTĚNSKÉ FAJÁNSE ZE STRACHOTÍNA. Mikulov: Regionální muzeum 2001, 175 stran. Kresby, fotografie, ang. resumé.

Publikace, věnovaná památce Heřmana Landsfelda, strážnického keramika a amatérského archeologa, přináší zhodnocení části keramického materiálu z průzkumu, který Jiří Pajer provedl na počátku osmdesátých let 20. století v prostorách novokřtěnského sídla ve Strachotíně (okr. Břeclav). Autor se problematice ranně novověké keramické produkce a speciálně novokřtěnským fajánsím věnuje systematicky a dlouhodobě, jak ukazují samostatné publikace i množství studií, uveřejněných na toto téma v odborném tisku.

Strachotínské sídlo, založené roku 1558 (v souhrnu a ang. resumé uvedeno založení dvora 1556), náleželo k nejvýznamnějším a nejrozsáhlejším novokřtěnským lokalitám na jižní Moravě. Písemné zprávy zde uvádějí existenci samostatného hrnčířského domu, jehož výrobní produkci doložilo množství keramického materiálu, odkrytého J. Pajerem v místech odpadní skládky i v dalších lokalitách bývalého dvora. Z fondu vyčlenil fajánsový materiál a zpracoval ho do podoby katalogu, čítajícího 1063 položek. Jeho množství a reprezentativnost umožnily autorovi dělat některé konkrétní závěry o funkci Strachotína při zavádění výroby fajánsí u novokřtěnců i obecnější závěry o produkci fajánsí na Moravě před Bílou horou.

Katalogovou část publikace autor rozčlenil morfologicky na nádoby ploché a duté, konkrétně uvádí: talíře, misky a misky, podnosy, šálky, pokličky, víka, hrnce, hrnky a hníčky, džbány a džbánky, láhev, konvice a konvičky, holby a holbičky, poháry a pohárky, číše a číšky, soudek, stolovací doplňky, vázy a vázičky, košíčky, květináče, hygienické nádoby a albarella. Za unikátní soubor lze považovat dětské hračky, zachovávající tvary svých předloh, stolního nádobí a dřevěných nádob na praní prádla (škopíček, vanička). Okrajově je zastoupena kamnářská a stavební keramika (kachle a dlaždice). Základní technologický znak fajánsí, bílá opakná glazura, ve Strachotíně převažovala, nicméně u téměř 22 % nálezů se vyskytuje modře zabarvená poleva v odstínech od světle modré až po tmavou kobaltovou.

Velkou pozornost autor věnuje rozboru dekoru, zejména malířskému. Analýzou rukopisu se mu podařilo určit pět výrazných tvůrců a jim přiřadit za-

chovalé exempláře novokřtěnských fajánsí ze sbírek nejen našich, ale i maďarských, německých a kanadských. Jde o metodu, kterou uplatnil již při rozboru novokřtěnského fajánsového materiálu z Podivína a Vacenovic Pavel Kurfürst (Studie Muzea Kroměřížska '82) a která umožňuje v dosavadní anonymní novokřtěnské produkci, shromážděné v muzejních sbírkách, určit provenienci a alespoň přibližně i tvůrce. Jejich jména však zůstanou skryta pod pseudonymem, vytvořeným na základě charakteristického výzdobného prvku či jinak, protože písemné prameny jména keramiků bohužel neuvádějí.

Ještě k jednomu důležitému zjištění autor dospěl. Na základě výskytu nedokonalých výrobků, které mají charakter zkušebních učňovských pokusů, se domnívá, že Strachotín měl funkci jakéhosi výukového střediska, kde se zaškolovali výrobci fajánsí pro ostatní novokřtěnské keramické dílny.

Podle J. Pajera byl Strachotín největším a nejvýspělejším centrem produkce novokřtěnských fajánsí na Moravě.

Přínosná publikace, kvalitně zpracovaná i po stránce grafické, přináší nové poznatky nejen k dějinám novokřtěnských fajánsí, ale obecně ke kulturní historii Moravy.

Miroslav Válka

ACTA MUSEALIA 2001/2. Vydalo Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně, 160 stran.

Zlínské muzeum se v letošním roce představilo sympatickým sborníkem prací ze všech vědních oborů, zastoupených v jeho činnosti. Zprávu o něm přineslo letošní druhé číslo Národopisné revue.

Zdá se, že zlínská Acta musealia se začínají řadit mezi nepřehlédnutelné regionální tisky. K tomuto dojmu přispívá dobře připravené druhé číslo, věnované životnímu jubileu významné osobnosti zlínského muzea a zlínskému kulturnímu životu: PhDr. Karlu Pavlišťkovi, CSC.

ského kulturního života: PhDr. Karlu Pavlišťkovi, CSC.

Pivní část sborníku je věnována vědeckým, dokumentačním, uměleckým a organizačním aktivitám jubilanta. Pavlišťkovi kolegové a přátelé zde přispěli z různých pohledů k připomenutí jeho práce etnografa zlínského muzea i jeho významného podílu na péči o folklorní tradice a na formování novodobého folklorismu v České republice. Oddíl je ukončen podrobnou bibliografií jeho díla a hodnotícím medailonem v angličtině a v němčině.

Druhá část obsahuje deset etnografických studií a článků, napsaných moravskými etnografy k příležitosti Pavlišťkových narozenin. Převažují studie z lidové kultury hmotné, již jubilant věnoval hlavní část své vědecké i dokumentační práce. L. Kunz píše o chovu koz v moravských Beskydech a svoji studii doplnil bohatě ilustracemi K. Langra a statistickými údaji E. Alberta. L. F. Piperek přináší obsáhlý přehled o tkalcích v Rožnově pod Radhoštěm včetně zajímavých ekonomických tabulek, M. Šimša popisuje velmi podrobně technologické postupy výroby slivovice na Valašsku. I další příspěvky - V. Kovářů o komorách a sýpkách nebo E. Urbachové o liptálském kroji - přinášejí řadu nových poznatků. Nestárnoucí Z. Jelínková věnovala jubilantovi „vědátorovi a tanečníkovi tělem i duší“ pěknou studii o tanci hanácká na Valašsku. Závěr tvoří drobnější příspěvky M. Pavlišťkové, Z. Fišera, Z. Mišurce a B. Petrákové. Přínosem sborníku není jenom bibliografický přehled díla významného etnografa, nýbrž i vhled do obsahu a rozsahu badatelské práce v regionálním prostředí.

Josef Jančář

POZNÁMKA K DISKUSI ETNO 2001

V Národopisné revue 3/2001 byla otevřena diskuse o televizním pořadu brněnského studia *Etno 2001. Lidové zvyky na přelomu století*, která bohužel vyzněla poněkud do ztracena. Přitom se snažila nastítnit otázky, jež se zdaleka nevztahují jen k odvysílanému pořadu.

Zastavím-li se ještě krátce u zmiňovaného televizního titulu, musím konstatovat, že se ztotožňuji především s kritickými připomínkami, které na jeho adresu zazněly v již uveřejněných příspěvcích diskuse - tedy neujasněnost, co vlastně pořadem sdělit (zavádějící názvy i skladba programu), jednoduché a jednotvárné režijní pojetí (většinou pouze stříhové příspěvky s dotáčkami rozhovorů), a v podstatě jen výběr z toho, co se k dané tematice dalo převzít tou nejjednodušší cestou (vždyť i příspěvek o folkloru a folku, který nesl velmi slibný název, mohl být vyplněn celou řadou zajímavějších příkladů z archivu České televize, a nikoli jen formálním zařazením zřejmě nejsnáze dostupných klipů).

V kritických připomínkách by se dalo pokračovat, protože zvolené tematice pořad podle mého názoru neposloužil dobře a erudované etnologické vstupy spíše jen využil. Přitom v dnešním světě se od promyšlené popularizace (a případné medializace) jakéhokoli oboru a lidské činnosti odvíjí téměř všechno. A nikoli jen od popularizace směrem k širší veřejnosti, ale i směrem k veřejnosti odborné. Stále znovu se přesvědčuji o tom, že předmět našeho zájmu, který zahrnuje tak širokou oblast kultury člověka v jeho každodennosti, ať již v historii či současnosti, bývá i v odborných kruzích jiných disciplín zcela opomíjen.

Dva nedávné příklady za všechny, jeden z cyklů Letní filmové škol v Uherském Hradišti, dnes druhého největšího filmového festivalu u nás, byl loňského roku (2001) věnován mj. tématu Film a tanec. Filmy i doprovodné akce (na nichž se dramaturgicky podílejí renomovaní odborníci) obsáhly příklady od tance klasického až po výboje současné scény. Jako hádanka by ale mohla sloužit otázka, kolik ze asi příkladů bylo uvedeno z oblasti, která je pramenem tance vůbec - z oblasti lidové kultury, lidového tance a projevů od něj se odvíjejících. V podstatě až na „neúmyslné“ výjimky, kde bylo možno něco tušit o lidovém tanci (např. filmy Carlose Saury nebo *Řek Zorba*), měli diváci možnost shlédnout jen Plickovu *Zem spívea* a budovalský film *Zlira se bude tančit všude*. Programově však (v diskusích, doprovodných

představeních) sféra lidového tance zařazená vůbec nebyla.

Druhým příkladem (a bohužel pro svou povahu příkladem podstatně smutnějším) je nový, v recenzích velmi chválený, ale přitom nepřilíši zdařilý *Český taneční slovník* s podtitulem *Tanec, balet, pantomima* (vydal Divadelní ústav v Praze v roce 2001, redaktorka Jana Holeňová). Vytkl si za cíl mapovat českou taneční scénu, kam logicky patří i tanec lidový a scénické projevy, které na něj navazují či se jím inspiřují. Samozřejmě, autoři z různých důvodů mohli tuto oblast vyřadit, to však neudělali. Pomineme-li tedy hesla Československého státního souboru písní a tanců nebo pražského souboru Chorea Bohemica, je ve slovníku pak již neústrojně zařazeno jen několik hesel folklorních souborů (např. Mladina, Kašava, Hradišťan) a několik hesel personálních, jejichž protagonisté pracovali s lidovým tancem. Ovšem jejich výběr i prezentace (v kontextu celého slovníku) svědčí o tom, že toto zařazení je naprosto formální a bez přihlídnutí k podstatě fenoménu lidového tance v jeho druhé existenci. A co je zarážející, vše bez uvedení literatury, ze které je někdy doslovně čerpáno (opsáno). Zřejmě literatura z našeho oboru není považována za něco, co je vhodné citovat, ačkoli u jiných hesel je v bibliografiích uváděno leccos (např. i společenský časopis Xantypa).

Ať je to v těchto a podobných případech (namátkou třeba rozhovor s písničkářem Jaroslavem Hutkou v týdeníku Mladý svět 2000/32, který byl, ač je to k nevíře, z velké části zaměřen na hudební folklor) redaktorská nedůslednost, povrchnost, nebo jen pocit, že odborníkem na lidovou kulturu může být kdokoli, kdo se za něj vydává, stále je to cesta kolem bludného kamene: sluchu bude dopráno těm, kteří jsou vidět a slyšet, a to často na úkor kvality. Od toho se pak odvíjí mnohé - zájem médií, nabídky na spolupráci, větší respekt k odborníkům a k oboru samotnému. Nezasťírám, že velký dluh vznikl i přítěží z minulého režimu, který mnohé otázky lidové kultury, a zejména folkloru, zprofanoval a překroutil a kromě jiného nastolil i dojem, že o nic závažného vlastně ani nejde. Ale bylo by ke škodě věci, kdybychom

se kvůli špatným či nepovedeným televizním a jiným pořadům, knihám, rozhovorům apod. uzavírali jenom mezi úzké mantinely naší vědy. Pokoušet se prosadit i mimo tuto sféru je sice cesta dlouhá a složitá, ale rozhodně může etnologii jenom prospět.

Martina Pavlicová

K RECENZÍ R. JEŘÁBK A ROMISTÉ BY NEMĚLI CIGÁNIT...

Jako spoluautorka, ale i ředitelka Muzea romské kultury, které je spoluvydavatelem a obsahově a částečně i graficky připravilo publikaci *Romové - O Roma. Tradice a současnost* - Angoder the akának (Brno 1999), musím reagovat na ostrou kritiku R. Jeřábka v Národopisné revui 1/2001.

Publikace vznikala původně jako katalog výstavy *Hledání domova. Romové - tradice a současnost* (ve spolupráci s Moravským zemským muzeem, Pávilon Anthropos duben - listopad 1999). Z finančních důvodů nebylo možno katalog připravit k zahájení výstavy, což se nakonec ukázalo jako pozitivum - obsah, nyní již ve formě publikace, mohl v konečné podobě reagovat na projevený zájem a požadavky návštěvníků výstavy. Byla to především poptávka po materiálech, které by - bez ústupu od odbornosti - přístupnou a zajímavou formou přinesly poznatky o nejrůznějších aspektech života Romů širší veřejnosti dosud neznámé (o tom, že právě taková publikace na našem trhu, který je i tak skoupý na romistické práce, citelně chyběla, svědčí fakt, že náklad byl ve velmi krátké době rozebrán).

R. Jeřábek sice v úvodu skromně přiznává svoji malou odbornou erudici v problematice, „jíž věnuje pozornost jen příležitostně“, pokryteckost tohoto prohlášení však ukazuje celá obsáhlá stať vystavěná na kritice několika údajů (být chybných), ve svém důsledku však zatracující celou publikaci, zpochybňující odbornost jejích autorů a nakonec ji stavící do pozice díla deformujícího pohled současného čtenáře i budoucích pokolení (tomu odpovídá i příslušná tvrdost použitého slovníku).

Většina autorů publikace působí jako odborní pracovníci Muzea romské kultury, které je dnes bezesporu nejvýznamnějším romistickým badatelským centrem u nás, stejně jako centrem dokumentačním, nabízejícím i ojedinělý knihovní fond romské a romistické literatury prakticky z celého světa. Z tohoto pohledu působí mentorské výtky autora a jeho (diskutabilní) nabídka výběrové bibliografie až úsměvně a svědčí nejen o nepochopení záměru publikace jako takové, podcenění autorů, stejně jako o podcenění a neznalosti tohoto pracoviště, jeho fondů, z nichž většinu lze již dnes, kdy muzeum není zatím veřejnosti otevřeno, prezenčně studovat. Např. fond Jožky Kubíka a „Kubíků“ v Muzeu romské kultury obsahuje od vydaných publikací, přes zmiňovaný dokumentární film a fotografie z jeho natáčení, historické fotografie i umělecká díla zpodobňující výraznou postavu Jožky Kubíka (např. portrét od Aleše Černého, dar Zdenky Jelínkové), až po dokumentaci z vlastního terénního výzkumu odborných pracovníků muzea.

Bývá dobrým zvykem, že erudovaný recenzent či hodnotitel objektivně zmíní i klady předmětného díla. V tomto případě se tak nestalo, naopak závěr stati korunuje dílo. Bylo by na škodu, kdyby takto pokřivený obraz odradil možné čtenáře, a tak jen velmi stručně uvedu, že kromě článků odborných pracovníků muzea o historii, hmotné a duchovní kultuře Romů u nás připojila brilantní článek o romštině lingvistka M. Hübschmannová, holocaustem Romů se zabývá náš největší odborník a spolupracovník muzea C. Nečas a mezinárodní rozměr dodaly publikaci materiály o životě Romů z některých dalších zemí Evropy, jeýmiž autoři jsou uznávaní romisté ze Slovenska, Polska, Bulharska, Rakouska a Maďarska. Dokumentární fotografie (některé dosud nepublikované) a ilustrace využívající sbírkový fond umění muzea jsou rovnocennou složkou textové části.

Neomlouvám samozřejmě chybné údaje v popiskách k fotografiím, za upozornění na ně děkujeme a čtenářům se omlouváme. Podrobnější (a přesné) informace, než bylo možno uvést v publikaci, zasazené do širšího kontextu vývoje romské kultury, budou

prezentovány ve stálé muzejní expozici, jejíž scénář a architektonické řešení pracovníci muzea intenzivně připravují.

Jako pozitivum si odnáším alespoň zjištění, že i tak renomovaný etnograf, jakým R. Jeřábek bezesporu je, začíná věnovat pozornost fenoménu romské kultury. Jako studentka katedry etnografie a folkloristiky brněnské univerzity (1968-1973) jsem se o nich totiž během svého studia nedozvěděla na přednáškách a seminářích vůbec nic. Ani o „Cigánech“, ani o Romech.

Ilona Lázníčková

Cítím potřebu vyjádřit se k reakci Richarda Jeřábka na knihu *Romové - tradice a současnost* (Brno 1999) v NR 1/2001. Nemístným a pro někoho možná i pobuřujícím názvem *Romisté by neměli cigánit* uvedl R. Jeřábek stať, která se celá nese v podobně nevybíravém a mnohdy až opovržlivém tónu na adresu uvedené knihy. Ač to jistě nebylo cílem, zvolenou formou autor sám sebe našťástí poměrně výstižně definuje; na druhou stranu emotivní tón „recenze“ možná vnímavého čtenáře přiměje k tomu, aby si knihu přečetl a udělal si úsudek sám.

V podtextu Jeřábkových vět tušíme, jako by snad uvedená kniha měla být brakem, který aspiruje na zařazení mezi odbornou literaturu. Není prvním a nechce být ani druhým. Publikace byla koncipována jako kniha pro širokou laickou veřejnost, které má zřetelně a bez zbytečného zabíhání do odborných peripetií nastínit historii a kulturu Romů (proto je vypuštěn poznámkový aparát, literatura je uvedena jen základní).

Autor příspěvku se prezentuje jako znalec primáše Jožky Kubíka, bohužel však díky pohledu zúženému na tuto jedinou veličinu se dopouští neodpustitelné demagogie. Zpochybňuje totiž jednoznačný fakt likvidace skupiny českých Romů v době okupace. Přitom o tomto bodě romských dějin se mezi romisty ani historiky nevedou žádné polemiky. Zcela chybně R. Jeřábek spojuje pasáž uvádějící příklady moravských integrovaných Romů (mezi nimiž jsou uvedena i některá konkrétní jména včetně J. Kubíka) s větou oznamující, že i integrovaní Romové měli a byli likvidováni bez rozdílu stejně jako

všichni ostatní Romové. Ignorace zřejmého faktu likvidace českých Romů jako celku je poměrně častou chybou, pramenící z falešné a mnohdy nevyčíslené domněnky, že totiž Romové byli za války likvidováni pro jakousi „sociální patologii“, a nikoli z důvodů rasových. Faktem však je, že z řad Romů byli likvidováni jak tuláci, tak schopní řemeslníci, studenti i vynikající muzikanti (z poznámky R. Jeřábka vyplývá, jako by všichni kvalitní romští muzikanti u nás byli svými obcemi zachráněni). Jak je v odborných kruzích dobře známo, Jožka Kubík byl spolu s několika členy své rodiny (nikoliv všemi) tristiho konce naprosté většiny Romů ušetřen, protože zcela bezprecedentně byli z transportů „vyreklamováni“ starostou domovské obce. Jde o ojedinělý případ, dokládající platnost tvrzení o výjimce, která potvrzuje pravidlo. Stať v knize, o které je řeč, však v žádném případě neměla v úmyslu probírat konkrétní osud velkého primáše, stejně jako neměla v úmyslu pokračovat ve výkladu osudu prvního romského učitele, či dokonce zcela výjimečného případu - osudu prvního romského vysokoškoláka u nás, které jmenuje ve stejné souvislosti jako Jožku Kubíka. V kapitole pojednávající o době od 3. do 19. století místo k výkladu podrobností skutečně nebylo, přestože všechny tyto tři osudy by jistě vydaly na tři samostatné monografie. Jméno Jožka Kubík, stejně jako jméno Tomáš Holomek, mělo pouze ilustrovat fakt, že již před válkou žili na Moravě integrovaní Romové - bez toho aby se text dále zabýval jejich konkrétními a mnohdy značně pohnutými i zajímavými osudovými zvraty. Kapitola končí usazováním Romů na Moravě, jejich integrací do společnosti a poslední věty jen naznačují další nit osudu této skupiny českých, respektive moravských Romů. Slibný proces integrace moravských Romů započatý již koncem 17. století byl v době okupace skutečně přerušen a ukončen genocidou - likvidací celé jedné romské skupiny. Na tom neznalost R. Jeřábka, vskutku bohužel, už nic změnit nemůže. Teprve následující kapitola knihy je věnována letem 1914-1939. Až jako třetí v pořadí se příspěvek C. Nečase věnuje detailněji době okupace. Mimo jiné uvádí, že z 6500 Romů jich bylo asi 300 ponecháno

na svobodu. Ono nízké číslo ovšem zahrnuje nejen Romy ušetřené zásluhou domovské obce (kterých bylo jen jako šafránu), ale také ty, kteří se před transporty úspěšně skrývali na území protektorátu nebo se zachránili útekem na Slovensko. Nic tedy v knize zamlčeno není - ani Romové ponechaní na svobodě, i když se jedná o pověstnou „kapku v moři deportovaných“. O likvidaci českých Romů jako celku není pochyb. Také poválečná historie jednotlivců ze zmíněné skupiny, kteří holocaust přežili, to jen potvrzuje (pro bližší objasnění uvedeného problému viz Horváthová, J.: *Kdo byli čeští Romové?* In: *Černobílý život*. Praha 2000; ale také původní výzkum MRK, viz tam uložený dok. materiál).

K rytině od údajného Václava z Olomouce, což R. Jeřábek zpochybňuje (jako dílo V. z Olomouce identifikuje stejnou rytinu i C. Nečas in: *Romové v České republice včera a dnes*, 1995), jen poznámku. Je jisté, že buď tato rytina, nebo její druhá varianta - téměř shodná, ale zrcadlově obrácená - je vůbec prvním vyobrazením Romů, jaké z českých zemí známe. A je vlastně nepříliš podstatné, zda se jedná o Romy zachycené právě a pouze v českých zemích nebo v Německu. Tou dobou se totiž Evropou pohybovalo jen několik málo romských skupin, a pokud byly v Německu, je velmi pravděpodobné, že před tím byly také v Čechách, stejně jako v dalších částech Evropy. Žádné tzv. české Romy - jako příslušníky specifické skupiny Romů - v té době na mapě Evropy nehledíme. Polemiku kolem ne zcela objasněné existence obou verzí rytin jsem zaznamenala již dříve, ale pro účel uvedené knihy se mi jevila jako nepodstatná. Navíc si kladu otázku, jak by popisku pod uvedenou ilustraci vyřešil sám autor poznámky, když k objasnění celé zápatky potřeboval bez mála jednu celou stranu; patrně by raději ukázkou vynechal úplně. Tím by ovšem čtenáře zbavil možnosti představit si, jak asi vypadali členové prvních romských skupin, pohybující se napříč celou Evropou, stejně jako českými zeměmi.

Na závěr se sluší autorovi také poděkovat. Totiž za to, čím je jeho příspěvek skutečně přínosný. Děkujeme za objasnění, že na

fotografii (s. 23) z roku 1895 jsou ze 4 hudebníků Kubíci jen dva a jedna žena a že kovář na fotografii (s. 48) není otec Jožky Kubíka, ale prastrýc. Chyba vznikla již při evidenci fotografií ve fotoarchivu. Je nám to líto. Všem čtenářům se za uvedené dvě chyby omlouváme.

Jana Horváthová

K recenzi LIFE IN BLACK AND WHITE

Na rozdíl od předcházející publikace *Romové - O Roma, tradice a současnost - angoder the akának* (NR 1/2001) hodnotí recenzent Richard Jeřábek nejnovější knihu o romském etnickém společenství - *Life in Black and white* (Praha: Gallery 2000; srov. NR 2/2001) - jako „jednu z nejzdařilejších a nejatraktivnějších publikací“ o Romech. Seznamuje s ní alespoň rámcově, i když obsahem a přínosem jednotlivých studií z pera několika autorů se zde nezabývá. Vysoce zde však hodnotí její celkovou koncepci, umocněnou zejména fotografiemi Jindřich Štreita a Evy Davidové.

Je však dosti podivné a problematické, recenzuje-li autor toto dílo jen na základě jeho následného anglického překladu a nikoliv na podkladě jeho původní české verze. (Až na konci recenze je P. S.: „Až v době korektur tohoto čísla NR se ukázalo, že kniha vyšla i v české verzi pod názvem *Černobílý život*, Praha: Gallery 2000“.) V přeložené anglické verzi této knihy totiž došlo nejen k určitým chybám v odkazech na literaturu, ale bohužel rovněž k mnoha nesprávným geografickým údajům, kdy názvy některých lokalit byly zkomoleny. V tom má recenzent pravdu. Vydavatelství Gallery si anglický překlad však dělalo samo a nedalo před tiskem ke korekturám ani autorům, ani zodpovědné redaktorce Z. Jařabové.

Z tohoto hlediska je opravdu škoda, že tyto chyby - snadno odstranitelné - pokazily jinak velkoryse pojatou a fotograficky i graficky velmi působivou knihu (zejména její anglickou verzi), která vyšla péčí Výboru dobré vůle - Nadace Olgy Havlové v Praze.

Eva Davidová

„POTREFENÉ“ ROMISTKY SE OZVALY

na moji glosu opatřenou prý „nemístným a pro někoho možná i pobuřujícím názvem *Romisté by neměli cigánit*“ uveřejněnou v NR 2001 na s. 75-77 a doplněnou tamtéž ještě na s. 176-177.

Romka i romistka Jana Horváthová jistě ví, že nelze považovat všechny skupiny Cikánů za Romy, mnohé z nich se tak ani samy neoznačují, ba dokonce mezi nimi panuje rivalita, jistě ví, že v některých evropských jazycích pojmenování Rom, Romové vůbec nefunguje a užívá se vžitých etnonymů, resp. exonymů, např. pol. *Cyganie*, něm. *Zigeuner*, špaň. *Chitanos*, franc. *Tziganes* či *Bohemiens*, ale též *Egyptiens*, podobně angl. *Gypsies* atd., aniž by toto označení muselo mít pejorativní příděch; její otec Karel Holomek, nynější předseda Společenství Romů na Moravě, ostatně v úvodu k celovečernímu pořadu *Cikáni a Romové* v České televizi (ČT 1 v neděli 3. února 2002) konstatoval, že jeho otec prohlašoval „...já sem moravský Cigán, s důrazem na to **g**“, a sám k tomu dodal, že „to slovo Cigán nemusí být vůbec považováno za pejorativní a že může znít dokonce velmi laskavě.“ Pokud Horváthová vnímala jako nemístné a pobuřující použití slovesa *cigánit*, musím ji odkázat aspoň na základní pomůcky (J. Jungmann: *Slownjik česko-německý 1*. Praha 1835, s. 233-234, a *Slovník spisovného jazyka českého 1*. Praha 1989, s. 210), kde se dočte, v jak různých významech se výrazů odvozených od etnonyma užívalo a posud užívá: slovesa *klamat* nebo *podvádět* patří k nejmírnějším. V aplikované podobě je nacházíme v různých paremiologických příručkách (z českého prostředí J. Zaorálek: *Lidová rčení*. Praha 1963, s. 467-468, ze slovanských zemí F. L. Čelakovský: *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích*. Praha 1852, s. 458-497, z toho o Cikánech s. 473-474, srov. též kritické vydání K. Dvořáka, Praha 1949. Množství příkladů obsahuje sborník *Etnické stereotypy z pohledu různých vědních oborů*. Brno 2001, zejména v příspěvků M. Toncrová: *Reflexe Cikána v lidových písních českých zemí*, s. 37-48). Tyto sbírky se jen hemží

obdobnými zkratkovitými charakteristikami všech možných etnických i etnografických kategorií ve „slovanském světě“, Čechy, Moravany, Slezany, popř. Hanáky aj. nevyjímajíce, a nikdo se snad kvůli tomu neuráží. Drobné folklorní žánry, mezi něž patří i rčení a přísloví vystihující nezřídka zlehčujícím nebo posměšným způsobem vzhled či /ne/mravy příslušníků jiných etnik nebo jiných kulturně, popř. jazykově odlišných skupin populace, se vyskytují ve všech zemích a jako součást lidové slovesnosti náležejí do kulturního dědictví. Koneckonců ono spojení, v jakém jsem parafrázoval lidové rčení, se nevztahuje k Romům, nýbrž k romistům, mezi nimiž je zatím Romů či Cikánů jak šafránu.

Jednou z klíčových příčin střetu mezi mnou a romistkami je to, že se nevyznají v literárních druzích: polemizují s mými příspěvky, které označují za *recenzi*, ale ušlo jim, že jde o *glosy* uveřejňované už po léta v rubrice *Errata*, v níž se nic nerecenzuje, nýbrž se jen poukazuje na závažné i méně závažné chyby, popřípadě se napravují prohřešky proti vědeckému řemeslu. Kdyby byly romistky pozornější, nemohl by jim titulek *Errata* nad mým příspěvkem ujít. Pokud by ovšem šlo vskutku o recenzi, musel bych se ohradit a vyprošoval bych si, aby mne poučovaly o tom, jak má recenze vyhlížet; v národopisných časopisech jsem jich totiž uveřejnil kolem 120. Kromě toho jsem rozvířil několik dost obšírných polemik, protože pokládám za docela přirozené a v některých případech za účelné nebo dokonce za nezbytné, aby v našem odborném tisku docházelo k výměně názorů. Vždyť naprostá většina nepřesných nebo docela mylných stanovisek zůstává bez ohlasu a nezřídka se ani existence kritických příspěvků nepomítne do dalších prací z téže tematiky. Docela rád bych polemizoval i s romistkami, nelze ovšem polemizovat na jejich úrovni, když ony na věčné, byť i ostřeji formulované výtky neslyší a zpochybňují je bez argumentace, popřípadě se k nim, a to právě k těm nejzávažnějším, vůbec nevystavují, a podsouvají mi něco, co jsem nemyslel a nenapsal. Kritizoval jsem za půlstoletí své publikační činnosti už několik mnohem významnějších pracovníků a institucí než je Muzeum romské kultury, ale s takovou

mírou demagogie, arogance, nedůtklivosti, nesoudnosti a neskromnosti jsem se zatím nesetkal. S protivníky, resp. protivnicemi, z nichž mluví uražená ješitnost, nemá smysl vést pavlačové spory. Ale pokud si budou stejným způsobem či spíš nezpůsobem počinat, nebudu váhat s různou odpovědí. Obě romistky musejí ještě mnoho vykonat, aby nabyly legitimitu k vyslovování tak rezolutních postojů.

Vždyť se jen zblízka podívejme na publikační aktivitu Ilony Lázníčkové: za celých 28 let vydávání Národopisných aktualit se v nich prezentovala jediným příspěvkem, a to zprávou o semináři pořádaném B. Benešem v Komárně na téma tehdy nesporně lukrativní - *Lidová kultura v socialistické současnosti* (NA 13, 1976, s. 59-60). Marň bychom hledali její jméno jako autorky v Českém lidu, Národopisné revui a v dalších časopisech. V bibliografii J. a T. Kubíčkových *Národopis na Moravě a ve Slezsku* (Strážnice 1996) nemá ani jeden záznam, v národopisných soupisech za léta 1973-1993 jsem našel pouze její Zprávu o činnosti v Bulletinu Muzea romské kultury za rok 1993 (s. 1-3), dále pak příspěvek o vypravěčce M. Slámové, který vychází z její diplomové práce (Muzeum a současnost 2, 1979, s. 171-181) a jistě průkopnický článek *K realizaci projektu MK ČSR „Lidová kultura v socialistickém kulturním životě“ ve sféře působnosti národních výborů a jejich kulturně výchovných zařízení. Rozbor situace v podmínkách okresu Brno-venkov* (Muzeum a současnost 6, 1983, s. 43-48). Když jsem pojal podezření, že Lázníčková před námi své práce tají a publikuje je v zahraničí, prošel jsem všechny dosud vydané svazky Internationale Volkskundliche Bibliographie za léta 1973-1998 a o její jméno, natožpak práci, jsem ani nezavádil. Jen jednu citaci jsem našel ve starším Adresáři národopisných pracovníků (Praha 1995), a to v Cigány Néprajzi Tanulmányok (Budapest 1994). Novinové zprávy, např. v brněnské Rovnosti, jsem však už nehledal, protože ty mají s vědou pramálo společného. Mohlo by se namítat, že tyto skutečnosti nijak nesouvisejí s obsahem jejího kritického textu. Jenže ony dost přesvědčivě odpovídají na otázku, zda má Lázníčková morální právo vy-

slovovat příkré náhledy na práci jiných. Zatím toho moc v našem oboru nepředvedla, ale napadat a poučovat neváhá. Mohla by se dovolávat toho, že nebyla zaměstnána v oboru, který vystudovala. Jenže touto okolností byl, je a v míře ještě větší bude i nadále postižen vysoký počet absolventů, a přesto vyvíjejí mnozí z nich odborné aktivity, zatímco leckteří z těch, kteří zabírají odborná a docela výnosná místa, trpí naprostou sterilitou. Její naději na přijetí jako kádrové rezervy na naši fakultu (na základě návrhu B. Beneše na stranické skupině tehdejší Katedry historie a etnografie vysokých počtů absolventů, a přesto vyvíjejí mnozí z nich odborné aktivity, zatímco leckteří z těch, kteří zabírají odborná a docela výnosná místa, trpí naprostou sterilitou. Její naději na přijetí jako kádrové rezervy na naši fakultu (na základě návrhu B. Beneše na stranické skupině tehdejší Katedry historie a etnografie vysokých počtů absolventů, a přesto vyvíjejí mnozí z nich odborné aktivity, zatímco leckteří z těch, kteří zabírají odborná a docela výnosná místa, trpí naprostou sterilitou. Její naději na přijetí jako kádrové rezervy na naši fakultu (na základě návrhu B. Beneše na stranické skupině tehdejší Katedry historie a etnografie vysokých počtů absolventů, a přesto vyvíjejí mnozí z nich odborné aktivity, zatímco leckteří z těch, kteří zabírají odborná a docela výnosná místa, trpí naprostou sterilitou.

Lázníčková, která tvrdí, že za svých studií v letech 1968-1973 na našem pracovišti neslyšela nic o Cikánech, ani o Romech, nikdy neprojevila zájem o naše zahraniční oborové praxe, jak se tehdy označovaly naše každoroční poznávací cesty s posluchači, při nichž jsme na Balkáně porůznu přicházeli do kontaktu s Cikány a při nichž jsme také se studenty a fakultními kolegy navštívili několik koncentračních táborů, mj. Osvětim a Březinku, kde se uzavřely osudy mnohých Romů. Neprojevila zájem ani o naši exkurzi na monstrózní cikánskou pouť v Les Saintes-Maries-de-la-Mer v Camarque v květnu 2001, již se s námi zúčastnila Eva Davidová, které vděčíme za odborný výklad i za praktické rady, jak si máme v tomto prostředí počínat. Romistou ovšem nejsem a ani nechci být, neopravňuje mne k tomu ani studie (*Ikongraphie europäischer Zigeuner im 19. Jahrhundert. Ein kleiner Beitrag zur Erforschung ethnischer Stereotypen*. S. A. Jeřábkovou. In: *Volkskundliche Tableaus. Eine Festschrift für Martin Scharfe zum 65. Geburtstag von Weggefährten, Freunden und Schülern*. Münster 2001, s. 289-299, 17 obr.), jejíž separát jsem muzeu a E. Davidové před časem poslal. Lázníčková považuje moji poznámku, že se věnuji romské

problematicke jen příležitostně, za pokryteckost, já považuji tento její soud za bezpříkladně hloupý. V čem může spatřovat pokrytectví, když se ani ve svých inkriminovaných příspěvcích nesnažím vstupovat do romské problematiky a v podstatě se omezují jen na výtky proti závažným prohřeškům týkajícím se nakládání s prameny a literaturou. Není třeba, abych k tomu byl romistou, protože z tohoto zřetele mohu posuzovat práci z jakékoli národopisné tematiky.

Jak se mohla během studia nic nedovídat o Romech, když v té době už se D. Holý bezmála dvacet let zabýval cikánským muzikanty na Horňácku a když už o nich publikoval několik závažných prací. Sám, pokud jsem konal přednášky z etnogeneze evropských i mimoevropských etnických pospolitostí, vždy jsem do výkladů pojímal také informace o společenstvích žijících v diaspoře, tedy o Židech, Cikánech apod. To by samo o sobě nemuselo znamenat, že něco utkvělo v hlavách průměrných posluchačů.

Za největší trapnost pokládám postoj romistek k mé dvakrát naléhavě opakované výtce, že v obou knihách ignorují vynikající průkopnické práce D. Holého o cikánských muzikantech na Horňácku (in: *Horňácko*. Brno 1966; *Probleme der Entwicklung und des Stils der Volksmusik. Volkstümliche Tanzmusik auf der mährischen Seite der Weißen Karpaten*. Brno 1969; *Mudrosloví primáše Jožky Kubíka*. Praha 1984, jakož i četné další), v nichž se trestuhodně nepoučily ani o jejich nacionalích, a hlavně objevné a vědecky i čtenářsky prvotřídní knize *Žalující píseň. O osudu Romů v nacistických koncentračních táborech* (Strážnice 1993), která dokonce vyšla za účasti Muzea romské kultury a na níž spolupracoval s historikem C. Nečasem, o jehož existenci mne dojemně informují ve své replice. Uniklo jim zřejmě, že jsem tuto knihu spolu s O. Sirovátkou doporučil k tisku, jak je to uvedeno na rubu titulního listu, a pak jsem ji ještě navrhl na cenu rektora Masarykovy univerzity, kterou také obdržela. (Sám jsem do ní zcela nepatrně přispěl fotografií z Osvětimi na přebalu a na s. 127.)

Co mám dodat k nejapnému výroku Lázníčkové, že z jejího pohledu „působí mentor-

ské výtky autora a jeho (diskutabilní) nabídka výběrové bibliografie až úsměvně a svědčí nejen o nepochopení záměru publikace jako takové, podcenění autorů, stejně jako o podcenění a neznalosti tohoto pracoviště, jeho fondů. Žasnu, co všechno ty dvě vědmy, jejichž vědomé a pravděpodobně i programové zatajování oprávněně vytykaných vážných chyb a nedostatků lze bez rozpaků označit za pokleslé praktiky vedoucí k podvádění čtenářů, nevyčetly z mé pouhé glosy.

Pokud jde o stanoviska J. Horváthové, nemíním se jimi zabývat, protože v jejím chaotickém textu je obtížné se vůbec orientovat a pochopit jeho smysl. Plyne to zajiště z její malé autorské zkušenosti, ale také ze zaslepenosti jako důsledku oslnění vlastní genialitou. Nejvýmluvnějším dokladem její ignorance v oblasti ikonografie je postoj k mému nepochybnému důkazu o autorství a původu rytiny zobrazující Cikány z Nizozemí. O tom se s ní v žádném případě nebudu přít, neboť ikonografií se zabývám - hlavně v analytických studiích uveřejňovaných převážně v zahraničí - už několik desetiletí. Horváthová je ještě příliš mladá, vysluhuje si teprve první ostruhy, takže je naděje, že delší praxe ji vybaví nezbytnými atributy vědeckého pracovníka, k nimž náleží i přiměřená sebekritičnost a skromnost.

Velkoryse se zachovala jen E. Davidová, která se omezila na jednu jedinou konkrétní výtku. Jenže i tu ji musím vyvrátit. Pozastavila se nad tím, že jsem posuzoval knihu na základě nikoliv české, nýbrž anglické verze (*Life in Black und White*). Vysvětlení je velmi jednoduché: pro naši ústavní knihovnu jsme dostali anglickou verzi od našeho kolegy a přítele C. Nečase a o existenci české verze jsem se od něho dověděl při náhodném setkání před fakultou, a to právě v den, kdy jsem měl v rukou korekturu své drobné glosy; neprodleně jsem to uvedl jako post skriptum na konci textu. Vůbec není rozhodující, jaká jazyková verze nám poslouží, protože autoři nesou odpovědnost za každou z nich, třeba i japonskou.

To, že nebyváme vždy včas a dostatečně zpraveni o nových publikacích, plyne jednak ze skutečnosti, že mnohé tisky nejsou dostatečně inzerovány, ale také z toho, že

málokdo z našich absolventů posílá své publikované práce do příruční knihovny našeho ústavu, který jim poskytl vzdělání, v některých ojedinělých případech - jak tomu nasvědčuje i tato konfrontace - bohužel nedostatečné, a některým byl omylem udělen též akademický titul, kterým se pak po celý život vychloubají, aniž by se snažili prokazovat jeho oprávněnost kvalitní odbornou a vědeckou prací. Bohužel nastala situace, v níž knihy a časopisy pro příruční knihovnu univerzitního ústavu můžeme nakupovat ve zcela nedostatečné míře, protože dotace našeho pracoviště tvoří jen promile toho, čím pro tyto účely disponuje Muzeum romské kultury.

Richard Jeřábek

NOVÉ PROJEKTY UNESCO

UNESCO, organizace OSN pro kulturu a vzdělávání, usiluje rozšířit péči o světové kulturní dědictví také o nemateriální složky tohoto dědictví, především o prvky a projevy lidové kultury. Za tím účelem navrhuje různé projekty, vycházející ze základního dokumentu této organizace, jímž je Doporučení k ochraně tradiční kultury a folkloru, přijaté Generální konferencí UNESCO v roce 1989. Text Doporučení a ohlasy na ně byly publikovány v Národopisné revui v roce 1992.

Ministerstvo kultury ČR se v posledních letech podílí mnoha aktivitami na realizaci záměrů tohoto dokumentu. Garancí za jejich uskutečňování pověřilo Ústav lidové kultury ve Strážnici. ÚLK s bezprostřední podporou ministerstva kultury, především Komise pro spolupráci s UNESCO a odboru regionální a národnostní kultury, uspořádal k tomuto tématu několik mezinárodních konferencí i národních symposií, realizoval rozsáhlé odborné dokumentační práce a podílel se na nových projektech UNESCO jako je udělování titulu Nositel tradice lidových řemesel, nebo v současné době na přípravě českého příspěvku k projektu Mistrovská díla nemateriálního dědictví lidstva, který byl vyhlášen UNESCO v roce 1997. V roce 2001 bylo vyhlášeno pívání 19 těchto Mistrovských děl. Pro informaci veřejnosti přinášíme překlad základního textu nového projektu:

Mistrovská díla ústního a nemateriálního dědictví lidstva

DEFINICE

Toto nové vyhlášení se týká

1. lidových a tradičních výrazových prostředků jako jsou jazyky, literární díla přenášená ústní tradicí, hudba, tanec, hry, mytologie, rituály, kroje, umělecká řemesla architektura.

2. kulturní prostor - místo, kde se v koncentrované formě odehrávají lidové a tradiční kulturní činnosti (místa vyprávění, rituálů, trhů, slavností atd.), nebo čas pravidelně se opakujících událostí (každodenních rituálů, výročních procesí, pravidelných vystoupení).

Ústní a nemateriální dědictví definují mezinárodní odborníci, které k tomu vyzvalo UNESCO, jako „naučené lidové postupy a příslušné znalosti, dovednosti a tvůrčí schopnosti, které slouží k informaci a které byly lidmi vytvořeny, a dále zdroje, místa a jiné společenské a přírodní aspekty nezbytné k jejich zachování. Tyto postupy poskytují živým společenstvím pocit sounáležitosti s minulými generacemi a jsou důležité pro zachování kulturní svébytnosti a též pro zajištění kulturní různorodosti a tvůrčích schopností lidstva.“

Ústní a nemateriální dědictví zahrnuje složité, široké a různorodé formy živoucího dědictví v neustálém vývoji. Generální ředitel UNESCO Koichiro Matsuura je nazývá „kardubem tvůrčího vyjádření a hybnou silou živé kultury“.

CÍLE

- zvýšit povědomí, uznat význam ústního a nemateriálního dědictví a nutnosti je chránit a oživovat,

- hodnotit a sledovat stav světového ústního a nemateriálního dědictví,

- podporovat státy, aby si vytvořily vlastní seznamy nehmotného dědictví a přijaly právní a správní kroky k jeho ochraně,

- podporovat účast tradičních umělců a místních tvůrců při vyhledávání a oživování nemateriálního dědictví.

Tato akce inspiruje vlády, nevládní organizace i místní společenství k tomu, aby vyhledávaly, chránily, oživovaly a podporovaly

ústní a nemateriální dědictví svých zemí. Dále má vést jednotlivce, skupiny, instituce a organizace k tomu, aby se podíleli na jeho správě, zachování, ochraně a podpoře.

KRITÉRIA

Přihlášené památky se hodnotí na základě své výjimečné hodnoty jako mistrovská díla lidského tvůrčího génia, pokud vyjadřují:

- vysokou koncentraci nemateriálního kulturního dědictví výjimečné hodnoty, nebo
- projevy lidové nebo tradiční lidové kultury výjimečné hodnoty z historického, uměleckého, etnologického, lingvistického nebo literárního hlediska.

Přihlášky musí obsahovat:

- širší zdůvodnění kořenů navrhovaných děl v kulturní tradici nebo v kulturních dějinách příslušného společenství.
- popis jejich úlohy jako prostředku podpory kulturní svébytnosti příslušných národů a společenství, jejich významu jako zdroje inspirace a výměny mezi kulturami, jako prostředku sblížování národů nebo společenství, a též jejich současné kulturní a společenské úlohy v příslušném společenství,
- potvrzení jejich hodnoty jakožto výjimečných důkazů živoucích tradic a rizika jejich zmizení buď kvůli nedostatku prostředků k jejich záchraně a ochraně nebo vzhledem k rychlým změnám, urbanizaci nebo kulturní asimilaci,
- vhodný plán oživení, zachování a rozvoje.

Od přijetí Úmluvy o světovém kulturním dědictví před 30 lety již mnohé země vyjádřily zájem o záchranu nemateriálního dědictví. V roce 1997 rozhodla Generální konference o vytvoření mezinárodního vyznamenání UNESCO pod názvem „Vyhlášení mistrovských děl ústního a nemateriálního dědictví lidstva“.

Toto nové vyznamenání potvrzuje závazek, který má UNESCO vůči kulturnímu dědictví, a posiluje strategické cíle obsažené v jejím kulturním pověření:

- Podpora vytváření a uskutečňování kulturních normotvorných nástrojů
- Ochrana kulturní různorodosti a podpora pluralismu a dialogu mezi různými kulturami a civilizacemi
- Rozšiřování vazeb mezi kulturou a rozvojem prostřednictvím vytváření příslušné kapacity a výměny znalostí.

POROTA a POSTUP

Generální ředitel jmenuje každé čtyři roky členy mezinárodní poroty. Ta se schází jednou za dva roky, aby určila kulturní prostory nebo formy kulturního výrazu, které si zaslouží vyhlášení za mistrovská díla.

Kandidaturu předkládají generálnímu řediteli vlády, mezinárodní organizace ve spolupráci s národní komisí pro UNESCO v příslušné zemi, nebo nevládní organizace, které udržují oficiální styky s UNESCO, ve spolupráci s národní komisí pro UNESCO ve své zemi.

Jednotlivé země jsou oprávněny předložit každé dva roky jednu kandidaturu. Mimo národní kvóty se též přijímají společné návrhy, týkající se společenství z několika členských zemí. Bez souhlasu těchto společenství nebo osob nelze návrh podat.

Návrhy hodnotí mezinárodní nevládní organizace zabývající se tradiční hudbou, společenskými vědami, právními vědami, etnologii a dalšími obory.

Program se převážně financuje z mimo rozpočtových zdrojů. Při příležitosti prvního „Vyhlášení mistrovských děl ústního a nemateriálního dědictví lidstva“ poskytla velkou finanční podporu vláda Japonska. Jednačtyřicet členských zemí obdrželo na přípravu

svých návrhů pomoc ve výši až 20.000 USD. Dalším termínem pro předkládání návrhů je 30. červen 2002. Druhé vyhlášení se bude konat v květnu 2003.

Iniciativa zaměřená na záchranu tradiční a lidové kultury má tvořit doplněk k Seznamu světového dědictví přírodních a kulturních památek UNESCO.

BUDOUCNOST

Vyhlášení ústního a nemateriálního dědictví tvoří součást dlouhodobější strategie zaměřené na vytvoření normativního nástroje. Programy, politika a úspěchy budou sloužit jako základ přípravných prací k vytvoření normativního nástroje, který by měl posílit současné iniciativy a vytvořit nový koncepční a právní rámec, kterým by se zdůraznil význam nemateriálního kulturního dědictví."

Uvedený text nového projektu UNESCO je dokladem současného mezinárodního zájmu o ochranu lidové kultury jako nejkřehčí části kulturního dědictví národů. Mezi prvními Mistrovskými díly nemateriálního dědictví lidstva, která vyhlásila v roce 2001 osmnáctičlenná porota za předsednictví španělského spisovatele Juana Goytisola, byla např. opera Kunqu v Číně, divadlo sanskrut v Indii, královský rituál a rituální hudba svatyně Jongmyo v Korei, sicilské loutkové divadlo Opera dei Pupi v Itálii, mystérium Elche ve Španělsku, kulturní prostor náměstí Jemaa el-Fna v Maroku, karneval Oruro v Bolívii, nebo polyfonní zpěvy v Gruzii. Podrobný seznam prvních mistrovských děl tohoto typu je uveden na internetové stránce www.unesco.org/culture/heritage/intangible.

Náměty na vyhlášení takových památek v České republice, doložené podrobným zdůvodněním, přijímá Ústav lidové kultury ve Strážnici.

Josef Jančář

NÁRODOPISNÁ REVUE 1/2002

(Volkskundliche Revue 1/2002)

Herausgegeben vom Institut für Volkskultur

696 62 Strážnice, Tschechische Republik

tel. 00420-631-332090, 332092, fax 00420-631-332101

E-mail: ulk@brn.pvtnet.cz, info@ulk-straznice.cz

NÁRODOPISNÁ REVUE 1/2002

(Journal of Ethnography 1/2002)

Published by the Institute of Folk Culture

696 62 Strážnice, Czech Republic

tel. 00420-631-332090, 332092, fax 00420-631-332101

E-mail: ulk@brn.pvtnet.cz, info@ulk-straznice.cz

Die „Národopisná revue“ (Volkskundliche Revue) 1/2002 bringt Studien, mit denen das mehrjährige Zyklus der Beiträge über die ethnographische Rayonisierung von Mähren und Schlesien abgeschlossen wird. Richard Jeřábek befaßt sich mit den ethnographischen Regionen Lašsko (Lachen-Region), Kravařsko (Kuhländchen) und Hřebečsko (Schönhengster Land) an den ethnischen und kulturellen Grenzlinien der tschechischen, polnischen und früher auch der deutschen Bevölkerung. Karel Severin verfolgt historische Wurzeln der Gestaltung von Hřebečsko, vor allem jedoch die deutschen Quellen und Literatur, die sich zu dieser Region beziehen. Miroslav Válka tangiert die volkskundliche Differenzierung von Westmähren aufgrund eines publizierten Berichtes aus dem 16. Jahrhundert über „Horaken“. Alena Jeřábková widmet sich der charakteristischen weiblichen Hochzeitspelerine bzw. dem Hochzeitsmantel in dem Hřebečsko-Gebiet als einem Relikt der Renaissancekleidung. In der Rubrik „Tradition im Wandel“ sind die Beiträge über das volkstümlich gewordene Schmuck aus Loket (Elbogen) von Alena Křížová und die Bräuche des Frühjahrs-Neujahrs-Zyklus bei der tschechischen und deutschen Bevölkerung in den Gebieten von Haná (Hanna) und Nížký Jeseník von Vladimír J. Horák aufgenommen.

Die „Gesellschaftschronik“ widmet sich zwei Personenjubiläen: jenem von Rundfunkredakteur und Dramaturg Jaromír Nečas (geb. 1922) und vom Musikologen und Komponisten Miloš Štědroň (geb. 1942). Man erinnert hier auch das 45. Jubiläum der Gründung des Folkloreensembles „Šumava“ aus Klatovy. In den regelmäßigen Rubriken findet man Berichterstattungen von Ausstellungen, Filmschauen, Konzerten, Glossen und Polemiken, Besprechungen von Büchern und Tonträgern.

Schlüsselworte:

Ethnographische Rayonisierung, Grenze, ethnische Gruppen, Kuhländchen, Schönhengster Land, Lachen-Region.

The Journal of Ethnography 1/2002 focuses on ethnographic division of Moravia and Silesia into sectors, completing thus a several-year-series of articles on this topic. Richard Jeřábek deals with ethnographic regions and ethnic and cultural boundaries of the Czech, Polish, and German groups in the regions of Lašsko, Kravařsko, and Hřebečsko. In his article, Karel Severin follows in details the historical roots of Hřebečsko region and its formation, focusing especially on German sources and literature of this region. In other contributions to the theme, Miroslav Válka pays attention to a report on the 16th century western Moravia inhabitants, the Horáci; and Alena Jeřábková shows a specific part of a female costume from Hřebečsko, a wedding pelerine, as a relict of a Renaissance costume. The Transformation Tradition column brings an article by Alena Křížová on a popularized jewel from the region of Loket, and an article by Vladimír J. Horák on the spring and new-year custom cycle of the Czech and German ethnic groups of the regions of Haná and Nížký Jeseník.

The Social Chronicle column deals with two personal anniversaries: the birthday of a radio editor and manager Jaromír Nečas (born 1922), and the birthday of a musicologist and composer Miloš Štědroň (born 1942). The column also notifies the folklore ensemble Šumava from Klatovy and the 45th anniversary of its founding. Other regular columns focus on the news from exhibitions, film shows, and concerts; on book and CD reviews, on glosses, and disputes.

Key words:

ethnographic division into sectors, boundaries, ethnic groups, the regions of Kravařsko, Hřebečsko, and Lašsko.

